

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.2

Бо ҳуқуқи дастнавис

БАРОТОВ АМИРХОН ХОЛМИРЗОЕВИЧ

**ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ МИНТАҚАҲОИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(дар мисоли вилояти Хатлон)**

**ДИССЕРТАТСИЯ
барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз**

**Рохбари илмӣ:
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Ҷурахонзода Б.Ҷ.**

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГЌИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТЌ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ АНДОЗЌ.....	14
1.1. ЗаминаҶои илмЌ-методиИ ташаккулёбии иқтидори андозЌ.....	14
1.2. МасъалаҶоИ мушаххасгардониИ равияҶоИ илмЌ-методиИ баҳодиҳиИ иқтидори андозЌ.....	32
1.3. УсулҶоИ муқоисавиИ таҷрибаИ арзёбии иқтидори андозиИ минтақа.....	47
БОБИ 2. ТАҶЛИЛИ ҶАНБАҶОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	65
2.1. ВазъИ ташаккулёбии таркиби воридоти андоз дар шароити вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	65
2.2. Арзёбии усулҶоИ ҳисобкуниИ иқтидори андозЌ дар вилояти Хатлон.....	79
2.3. ЗаминаҶоИ ташаккулёбии иқтидори андозЌ дар вилояти Хатлон...	96
БОБИ 3. САМТҶОИ ТАКМИЛ ВА ТАҚВИЯТИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	114
3.1. ТадбирҶоИ барномавиИ рушди минтақа ва имкониятҶоИ ташаккулёбии иқтидори андозЌ.....	114
3.2. ТаҳияИ дурнамоИ иқтидори андозиИ минтақаИ Хатлон то соли 2030.....	127
3.3. РоҳҶоИ такмили ташаккули иқтидори андозиИ минтақа.....	141
ХУЛОСА.....	157
ТавсияҶо оид ба истифодаИ амалиИ натиҷаҶо.....	160
РЌЙХАТИ АДАБИЁТ.....	163
ФЕҶРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ ОИД БА МАВЗУИ ТАҶҚИҚОТ.....	178

НОМГЌИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТЌ

ММД – маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

МММ – маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ

ИАМ - иқтидори андозии минтақа

ВА - воридоти андоз

ҚА - қарзҳои андозӣ

ИА - имтиёзҳои андозӣ

ПСА – маблағи пардохтнашуда аз ҳисоби санҷишҳои андозӣ

ТАП - талафоти андоз аз ҳисоби пинҳонгардони даромадҳои субъектҳои хоҷагидор

Г_{АМ} – гаронии андози минтақа

Х_а - ҳиссаҷудокунии андози минтақа ба буҷети умумидавлатӣ

ИИА – индекси иқтидори андозии минтақа

ИАМ_м – иқтидори андозии минтақа бо усули маҷмӯӣ

ИАМ_в – иқтидори воқеии андози минтақа

ДА - даромади миёнаи сарикасии андози буҷети минтақа

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ААИ – андоз аз арзиши иловашуда

НТҚ – ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

ВМКБ – Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон

ИВА – иқтидори воқеии андоз

СА – сохтмони асосӣ

СД – савдои дохилӣ

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

млн. – миллион

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити шаклгирии равобити бозорӣ муҳимтарин унсури тавсеаи иқтисоди миллӣ тақвиятбахшии манбаҳои даромад ва дар ин ҷодда, маблағгузории чорабиниҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ барои устуворгардонии буҷети сатҳҳои гуногун ба шумор меравад. Масъалаи марбута мунтазам таҳти баррасии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, он ба таври ҳамешагӣ вобаста ба барномаҳо ва стратегияҳои кишвар амалӣ мегардад. Мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳалли масоили марбут ба густариши иқтидори андозӣ ба унвони муҳимтарин масъала маҳсуб меёбад. Аз ҷумла, чунин қайд гардидааст, ки “ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳо ба инобат гирифта шуда, воридоти андозҳо ба низоми мақомоти худидоракунии маҳаллӣ таъмин мегардад, ки онҳо хизматрасониҳои босифатро пешниҳод мекунанд, инчунин аз нуқтаи назари аҳоли мушкilotи пайдошудаи иҷтимоию иқтисодӣ ва экологиро фавран ҳаллу фасл мекунанд”.¹ Ҳамин тариқ, аз ин нуқтаи барномавии зикргардида чунин бармеояд, ки татбиқи иқтидори андозии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷолибтарин масоили тавсеаи иқтисоди миллӣ мубаддал гардида, афзалияти омӯзиш ва таҳқиқномаҳои он дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои ҷудогонаи он ба вуқӯъ пайвастааст.

Вусъатбахшии иқтидори андозии минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ асоси рушди устувори саноатӣ мебошад, ки ин муаммо махсус дар низоми сиёсати иҷтимоию иқтисодии кишвар таъкид гардидааст. Чӣ тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 қайд намуданд, “барои таъмин намудани устувории молияи давлат, афзоиши даромад ва баланд бардоштани самаранокии буҷет заминаи зарурии қонунгузорӣ фароҳам оварда шуда, корҳо дар самти мукамал гардонидани

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 45.

низомии миллии молия ва андоз идома доранд”.² Бинобар ин, баланд бардоштани иқтидори андозии минтақаҳо ва сари вақт таъмин намудани уҳдадорихоии андозӣ ва дар ин радиф, тазмини корҳои таҳлилии ояндабинӣ барои таъмини қисми даромади буҷети минтақаҳо, аз ҷумла минтақаи Хатлон, хеле зарур мебошад.

Идоранамоии низомҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз ҳам дар адабиёти ватанӣ дар шакли назарияпардозӣҳо ва амлия ба таври бояду шояд мавриди коркарду таҳия қарор дода нашудаанд. Дарёфти усулҳои назариявӣ ва амалии муносиб ба шароити кишвар муҳим арзёбӣ мегардад, зеро фурсати таҳрики равнақи ин соҳаҳо эҳё менамояд. Дар асл, минтақаҳои мамлакат ба таври ҳамешагӣ дар худ вижаи ба худ хоси тавсеаро ҷой додаанд, ки ин хусусиятҳо дар бастагӣ бо имконоти манобей мушаххас қарда мешаванд.

Дар ин ҷода шаклгирӣ ва татбиқи иқтидори андозии минтақаи Хатлон ба яке аз масоили мубрами равнақи иқтисоди миллий табиқӣ ёфта, зарурати омӯзиш ва таҳқиқи даромадҳои андозӣ ва сарчашмаҳои онро дар асоси равишҳои нави ҳисобӣ, истифодаи усулҳои эконометрикӣ ба миён овардааст. Ҳамин тавр, заминаи боэътимоди вазъи иқтисодии минтақаҳо, зерминтақаҳо, ҳамчун низомҳои мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва имконоти иқтидори иқтисодӣ ва иқтидори андоз таваҷҷуҳи бештар пайдо қарда, омӯзиш ва таҳқиқи ин самтро мубрам гардондааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ба олимони ватанӣ, ки саҳми назарраси ҳудро ба ҳалли ҷанбаҳои алоҳидаи ташаккул ва татбиқи иқтидори андозӣ гузоштаанд, метавон корҳои илмӣ И.Р. Иброҳимзода, Л.Ҳ. Саидмуродзода, Д.Г. Гулмирзоев, Х.Р. Улуғхоҷаева, Р.К. Раҷабов, А.Б. Мирсаидов, С. Маъдиев, Х.Қ. Муминова, А.А. Бегматов, Ф. Шомуродов, Б.Қ. Ҷурахонзода, Э.Н. Шералиев, Х.Қ. Ҷумабоев, Т.С. Исломов, У.М. Воҳидов, А.М. Маъмуров, С. Халифазода, С. Ҳамидова ва дигаронро дохил намуд.

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.3

Дар мавриди мавзуи бевоситаи таҳқиқоти ташаккул ва татбиқи иқтидори андозӣ бояд қайд намуд, ки масъалаҳои арзёбии иқтидори андозии минтақа, аз ҷумла масъалаҳои таҳия ва такмили механизми идоракунии низоми андоз дар қорҳои илмӣ С.Н. Алехин, А.Д. Мелник, Н.Д. Матрусов, Г.И. Букаева, И.М. Белитская, М.Н. Шалюхина, О.С. Кириллова, И.В. Горский, Г.Ю. Исаншин, Х.Р. Улуғхочаева, И.Р. Иброҳимзода, Л.Ҳ. Саидмуродов, В.Д. Сабуров, Т.М. Тухтаев ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Масъалаи таҳқиқи асосҳои назариявии идоракунии давлатии андоз ва низоми минтақавии маъмурикунонии андоз, инчунин таъсири мусбати он ба фаъолияти субъектҳои иқтисодиёти минтақавӣ ба масъалаҳои дар илмҳои иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ кам омӯхташуда дохил мешавад. Ба қатори рисолаҳои бевосита ба омӯзиши ин масъала бахшидашуда мебояд қорҳои илмӣ чунин олимон, ба монанди О.В. Луговой, С. Барро, Т.Ф. Юткина, А.Г. Седов, Г.И. Хотинская, Д.Р. Попенко, С. Халифазода, А.М. Маъмуров, Х.Х. Исмаилов ва дигаронро номбар намуд.

Назария ва амалияи механизми иқтидори андозии минтақа мавриди баҳсу мунозираҳои зиёди олимон ва қоршиносон қарор гирифтааст. Лекин, дар баробари ҷиҳатҳои институтсионалӣ, масъалаи таҳлил ва идоракунии иқтидори андозии вилояти Хатлон ба пуррагӣ омӯхта нашудааст. Яъне айна ҳол таҳия ва мукамалсозии механизми идоракунии низоми иқтидори андозбандӣ вобаста ба хусусиятҳои минтақавӣ таҳлили пурраи омилиро фаро нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Моҳият ва аҳаммияти муқаррароти таҳқиқот бо як қатор барномаҳои давлатии марбут ба муносибатҳои андозбандӣ ва рушди низоми андоз мусоидат менамояд. Онҳо барои татбиқи амалии ҳадафҳои Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар бахши андоз, дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҳия ва қабули барномаи «Бюджетикунории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи солҳои 2025», дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои ташкилию ҳуқуқӣ, инчунин ҳангоми таҳияи барномаҳои такмили маъмурикунонии андоз

мувофиқат дорад. Ҳамзамон, таҳқиқот ба мавзуи илмӣ “Инкишофи низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ”-и кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон вобаста мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳлил ва таҳқиқи иқтидори андоз ва назарияи андозситонӣ, ифшои вижагиҳо, қонунмандиҳо ва тафсири механизмҳои шаклгирии иқтидори андозӣ дар мисоли минтақаи алоҳидаи кишвар ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- омӯзиши асосҳои назариявии бавучудоии иқтидори андозӣ дар минтақа;
- тавзеҳи илмӣ равандҳои ташаккул ва механизмҳои идоракунии иқтидори андозии минтақаҳо;
- усулҳои ҳисоби иқтидори андоз ва арзёбии муқоисаи онҳо;
- арзёбии вазъи ташаккули иқтидори андоз дар минтақаи Хатлон;
- таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионии баҳогузориҳои иқтидори андозии манотиқи Хатлон;
- таҳия ва ироаи механизми шаклгирии иқтидори андозии манотик ва ироаи тавсияҳо дар бораи шаклгирии иқтидори воқеии андозии манотик.

Объекти таҳқиқот низоми амалкунандаи андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раванди ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар минтақаи Хатлон махсуб меёбад.

Мавзуи таҳқиқот муносибатҳои иқтисодии андозсупорандагон мебошад, ки дар чараёни ташаккулёбии имкониятҳои иқтисодӣ барои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа равона мегардад.

Фарзияи таҳқиқот масъалагузориеро дар бар мегирад, ки баланд бардоштани самаранокии ташаккули иқтидори андозӣ бо дарназардошти низоми амалкунандаи иҷтимоӣ-иқтисодии сатҳҳои гуногуни ташаккулёбии иқтидори андозро тавассути нуқтаҳои концептуалии андозбандӣ ва механизми мутобиқгардонии онҳо дар бар мегирад. Яъне дар ин самт механизме лозим аст,

ки дар баробари усулҳои амалкунандаи ҳисоби иқтисодии андозӣ, ҳамзамон ошкор ва интиҳоб намудани усули нави ҳисоб, омилҳои таъсиррасон, таҳияи моделҳои эконометрии ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақаро ба роҳ монад. Дар робита ба ин, коркарди механизме пешниҳод мегардад, ки ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақаро фарогир бошад. Дар раванди таҳқиқот барои хулосабарории идорӣ муқоисаи нишондиҳандаҳои воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобии иқтисодии андозии минтақа аз рӯйи усулҳои воқеӣ, маҷмӯӣ ва иқтисодии андозии минтақа бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодии ниҳонӣ гузаронида шуда, ҳамзамон ҳисоби индекси иқтисодии андозии минтақавӣ Хатлон пешниҳод карда мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба омӯзиш ва таҳқиқи андозбандӣ, ташаккули иқтисодии андозӣ дар шароити муносибатҳои нави хоҷагидорӣ, равишҳои илмӣ-методиҳои таҳлил ва идоракунии иқтисодии андозии минтақа ташкил медиҳад. Муқаррароти концептуалии назариявӣ ва хулосаҳо оид ба коркард ва ҷорабиниҳои васеъ кардани иқтисодии андозии минтақавӣ Хатлон асоснок карда шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди иҷрои рисолаи илмӣ аз равиши системавӣ ва усулҳои умумии иқтисодии илмӣ, муқоисавӣ, таҳлили оморию эконометрикӣ ва усули мантиқӣ истифода бурда шудааст.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати сарчашмаи маълумоти таҳқиқоти илмӣ маводи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати омори вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати андози вилояти Хатлон, ҳисоботҳои даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти дар маҷаллаҳои илмӣ ватанию хориҷӣ ва сомонҳои расмӣ Интернет оид ба масъалаҳои андозбандӣ ва татбиқи иқтисодии андозӣ дар минтақаҳои кишвар нашршуда баромад мекунад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия солҳои 2018-2024 дар кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ба анҷом расонида шудааст.

Навгонии илмий таҳқиқот омӯзиши асосҳои назариявӣ ва таҳияи ҷиҳатҳои концептуалии ташаккул ва татбиқи иқтидори андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи коркарди механизми тақвияти иқтидори андозӣ дар минтақаи Хатлон мебошад.

Натиҷаҳои асосии илмие, ки ба сифати навгонӣ муайян гардидаанд, аз инҳо иборат мебошанд:

- Омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ ва методии ташаккули иқтидори андозии минтақа барои ҳалли вазифаҳои фискалии муносибатҳои буҷети сатҳҳои гуногун зарур аст. Баробари омӯзиши заминаҳои илмӣ-методии шарҳи хусусиятҳои соҳавии минтақа ва тақвияти субъектҳои хоҷагидор, нишондиҳандаҳои ниҳойӣ афзуда, дар ин замина, тамоилҳои тағйирёбии таркиби иқтидори андозии минтақа, омилҳои тақвиятдиҳандаи он дар робита ба татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030 ва фаъл гардонидани истифодаи имкониятҳои рушди иқтисодии минтақа дар робита ба саноатикунонӣ маълум карда шуд.

- Аз омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ маълум гардид, ки шарҳи иқтидори андозӣ бо равишҳои гуногуни назариявӣ ва амалӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Бинобар ин, дар таҳқиқот ҷиҳатҳои нисбатан муҳимми равишҳои назариявии иқтидори андозӣ аз нигоҳи фискалӣ, байнибуҷетӣ ва захиравӣ натиҷавӣ гурӯҳбандӣ карда шуд. Барои ташаккули иқтидори андозӣ аз мавқеи равиши фискалӣ - ҳадди имконпазири воридоти андоз тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ, равиши байнибуҷетӣ - ташаккули қисми даромади буҷети субъектҳои иқтисодӣ ва мутобиқсозии нобаробарӣ дар буҷетҳои байниминтақавӣ ва равиши натиҷавӣ захиравӣ - арзиши умумии манбаи андоз муайян мегардад. Маълум карда шуд, ки истифодаи равиши захиравӣ натиҷавӣ барои тақвияти иқтидори андозии минтақа нисбатан муфид мебошад.

- Маълум гардид, ки истифодаи усулҳои арзёбии иқтидори андозӣ аз рӯйи равишҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Истифодаи усулҳои маҷмӯӣ, воқеӣ, индексӣ, усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ хело зарур мебошанд. Барои васеъ гардонидани иқтидори андозии

минтақа усулҳои мазкур пешниҳод гардонида шуд. Ҳамзамон, барои арзёбии муқоисавии иқтидори андозӣ аз рӯйи вобастагии натиҷа ва омилҳои таъсиррасон усулҳои регрессионӣ, репрезентативӣ, ислоҳи коэффитсиентӣ ва арзёбӣ аз рӯйи даромад ба ҳар нафар аҳоли баррасӣ ва пешниҳод гардонида шуд.

- Мушаххас шуд, ки барои шаклгирии иқтидори андозии манотик омилҳои таълидӣ, иқтидори сармоягузорӣ, шароитҳои табию иқлимӣ, ҳолати иҷтимоию демографӣ, таърихӣ ва идоравӣ таъсир расонида, инчунин ба эътибор гирифтани ҳолати ниҳодҳои андозӣ, ҳолати инноватсионӣ ва иқтисодӣ зарур аст. Ҳангоми таҳлили коррелятсионӣ маълум гардид, ки барои таҳияи модели регрессионии баҳогузори иқтидори андозии манотик ба унвони авомили таъсиргузор – МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ интихоб гардида, модели ҳисобии арзёбии иқтидори воқеии андозии минтақа таҳия карда шуд.

- Бо мақсади дарёфти роҳҳои ташаккули иқтидори андозӣ механизми амалисозии имкониятҳои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа ва низоми татбиқи тадбирҳои барномавии рушди минтақа оид ба ташаккулёбии иқтидори андозӣ сохта, мавриди пешниҳод қарор дода шуд. Муқаррар шуд, ки бо аҳдофи густариши иқтидори андозии манотик ҳалли ҳарчи бештари фурсатҳои маблағгузорӣ, ҳифзи манобеи андоз аз молу мулк, комилан истифоданамоии имконот дар самти имтиёзҳои андозӣ, ҷоринамоии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ, густаришу тазмини фазои муосидатомезии сармоягузорӣ дар пояи устуворнамоии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва баландбардории иқтидори андозии минтақа аҳамияти аввалия дорад.

- Бо арзёбии роҳҳои такмил додани ташаккули иқтидори андозии минтақа асоснок карда шуд, ки дар ин самт коркарди истифодаи механизми кластерӣ таъсирбахш мебошад. Ин тавр ҷараёнгирии иқтидори иқтисодӣ, густариши иқтидори андоз ва буҷетро инъикос намуда, дар беҳсозии сатҳи зиндагонии аҳоли, устуворнамоии рабобитҳои тавозуни иқтисодии минтақа, таъмини рақобатпазирии мол, кор хизматҳо бар асоси имкониятҳои рақамикунонӣ метавонад нақши муҳиму калидӣ дошта бошад. Барои вусъат ва

густаришбахшии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва шаклгирии иқтидори андозии минтақа тадбирҳои, асоснок ва мушаххасшуда мавриди таҳия ва пешниҳод қарор гирифт.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

- таҳқиқи масъалаҳои назариявии ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа дар заминаи илмӣ-методии шаклгирӣ ва мушаххассозии равияҳои баҳодихии он бо дар назар гирифтани тамоюли тағйирёбандаи таркиби воридоти андоз дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- асоснокнамоии равияҳои методи таҳлил ва идоранамоии иқтидори андозии минтақа бо дар назаргирии равобитҳои фискалӣ, байнибучетӣ ва натиҷавию захиравӣ;

- таҳлили вазъи ташаккули иқтидори андозӣ бо истифодаи усулҳои маҷмӯӣ, воқеӣ, индексӣ, усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ;

- арзёбии тағйирёбии таркибии воридоти андози минтақаи Хатлон ва омилҳои муайянкунандаи иқтидори андозӣ;

- истифода аз усулҳои таҳлили эконометрикии арзёбии иқтидори воқеии андози минтақаи Хатлон бар асоси муайяну мушаххаснамоии омилҳои таъсиррасон ба аломати натиҷавӣ;

- коркард ва пешниҳоди механизмҳои густариши иқтидори андозии минтақа мувофиқ ва дар амал татбиқсозии навҳои муносири хоҷагидорӣ бар асоси кластерикунории субъектҳои мухталифи иқтисодӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз таҳия ва аниқ кардани заминаҳои илмӣ-методии таҳқиқот, истифодаи равишҳо ва усулҳои гуногуни илмӣ дар ташаккули иқтидори андозии минтақа, омилҳо ва тамоилҳои муайянкунандаи рушди иқтисоди минтақавӣ дар заминаи шаклҳои нави хоҷагидорӣ иборат аст. Натиҷаҳои амалии таҳқиқот аз истифодаи усулҳои ҳисобкунии иқтидори андозии минтақа, муқоисаи онҳо, таҳияи модели эконометрикӣ ва тавсияҳо оид ба муайян кардани муносибатҳои андозбандӣ бо мақсади васеъ кардани иқтидори андозии минтақаи Хатлон бармеоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот тавассути гузаронидани таҳлилҳо, дақиқии маълумот ва кифоятии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омурию эконометрикии натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣю амалӣ ва муқоисавӣ таҳия гардидаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот ба бандҳои зерини Шиносномаи номгӯи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз: 2.4. Пешгӯӣ ва банақшагирии буҷетию андозӣ дар иқтисоди бозорӣ; 2.5. Танзими андоз дар бахшҳои иқтисодиёт; 2.6. Назарияи танзими системаи буҷетию андозӣ; 2.7. Асосҳои концептуалии муносибатҳои байнибуҷетӣ ва танзими буҷетӣ; 2.9. Асосҳои назариявӣ, афзалиятҳои сиёсати андозӣ ва самтҳои асосии ислоҳоти системаи андозӣ; 2.27. Иқтидори андозии минтақа ва субъектҳои алоҳида мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Давраҳои иҷроии таҳқиқот бо иштироки бевоситаи унвончӯ ба амал омадааст. Муаллиф мавзӯи таҳқиқотро мустақилона интихоб намуда, муҳимият, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқотро асоснок карда, нақшаи мантиқии иҷроии рисолаи илмиро таҳия намудааст. Унвончӯ мустақилона маводи мавзӯи таҳқиқотиро ҷамъоварӣ карда, онҳоро коркарди илмӣ намуда, дар заминаи омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба ташаккули иқтидори андозии минтақаи Хатлон бо роҳи пешниҳоди механизмҳо, методикаи ҳисоби муқоисавӣ ва таҳлили коррелятсионӣю регрессионӣ хулоса ва тавсияҳоро пешниҳод намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои бадастомада дар семинарҳо, конференсҳои илмию амалии сатҳҳои гуногун, аз ҷумла конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо», конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Рушди менеҷменти инноватсионӣ ва нақши он дар татбиқи ҳадафҳои

стратегии кишвар», конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Арзёбии ҳолати фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», конференсияи байналмилалии илмӣ- амалӣ дар мавзуи «Татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ» ва конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот ҳангоми таҳлили ташаккули иқтисодии андозии минтақаи Хатлон истифода шуданд. Тавсияҳои методӣ ва амалии дар диссертатсия асоснокшуда дар чараёни таълим дар факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ҳамчун кумаки методӣ истифода бурда шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Оид ба мавзуи диссертатсия муаллиф 13 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп кардааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми диссертатсия 180 саҳифа буда, 19 ҷадвал, 6 расм, 4 диаграмма, 11 формула ва 153 номгӯйи адабиётро дар бар мегирад.

БОБИ 1.

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ АНДОЗӢ

1.1. Заминаҳои илмӣ-методи ташаққулёбии иқтисоди андозӣ

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ асоснок кардани ислоҳоти иқтисодӣ аз рӯйи муайянсозии имкониятҳои ташаққули иқтисоди андозӣ аҳамияти калон дорад. Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити таҳрики равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаклирии шохисҳои макроиқтисодӣ ҳиссаи манотиқ дар бастагӣ аз истифодаи усулҳои мудирияти вобастагии зиёд дорад. Дар ин самт истифода аз усулҳои иқтисодию риёзӣ, таҳлил, арзёбӣ ва ояндабинии иқтисоди андозӣ лозим меояд. Нуқтаи асосии ҳамоҳангсозии равандҳои рушди иқтисоди миллӣ ин муайянкунии иқтисоди воқеии андоз ва тақвияти иқтисоди бучети минтақа мебошад. Арзёбӣ, таҳлил ва ояндабинии иқтисоди воқеии андозии минтақа бояд дар доираи маъмурикунонии андоз ва ҳамоҳангсозии ниҳодҳои низоми иқтисоди миллӣ амалӣ карда шавад. Чунин амал имкон медиҳад, ки марҳилаҳои ташаққулёбии ва тақсими даромадҳо дар ҷумҳурӣ ва манотиқи он аз рӯйи танзими андоз бо асосҳои концептуалӣ, ҷабҳаҳои методӣ, роҳҳои коркард ва татбиқи чорабиниҳо оид ба васеъ кардани иқтисоди андозӣ дар ҷумҳурӣ пешниҳод ва асоснок карда шаванд.

Муносибатҳои андозӣ дар низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ва шароити муносибатҳои бозаргонӣ шакли низоми андозбандиро мегиранд. Масалан, дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Хатлон иқтисоди захиравӣ ва маъмурии ҳар як зерсохтори он дар асоси риояи принципҳои идоракунӣ ба амал омада, ҳамчун шартҳои рушди иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Дар ин замина, зарурате ба миён меояд, ки функсияҳои идоракунӣ сатҳи минтақавиро барои ояндабинӣ, банақшагирӣ, назорат ва таҳлил сафарбар намоем.

Таҳқиқи қонунгузориҳои кишвар дар баҳши молиявӣ нишон медиҳад, ки айни замон қисми зиёди ноҳияҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан

воридоти пасти андоз ба буҷет дошта, ба дастгирии субвенсионӣ эҳтиёҷ доранд. Ҳамаи ин бознигариҳои консепсияи дастгирии молиявии минтақаҳо бо мақсади пурра ошкорсозии иқтисодии захиравӣ ва иқтисодии онҳо аҳамиятнок мегардонад.

Имрӯзҳо афзоиши баҳши ғайрирасмӣ ва норасоии маъмурикунонии андозбандӣ дар ҷумҳурий масъалаи ташаккулёбии иқтисодии андозиро пуршиддат гардондааст. Ташаккули буҷетҳои сатҳҳои гуногун мутаносибан аз дарёфти роҳҳои баланд бардоштани мақоми иқтисодии иқтисодии минтақаҳо вобаста буда, таъмини рушди муносибатҳои андозиро ба яке аз масъалаҳои тақмилёбии иқтисодии кишвар ба миён овардааст. Низомии маъмурикунонии андозбандӣ барои таъмини рушди минтақа мавқеи махсус дошта, бо таври зарурӣ ташаккулёбии иқтисодии андозӣ аз мавқеи риояи заминаҳои илмӣ-методӣ ба шумор меравад.

Дар шароити ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ васеъ кардани иқтисодии андозӣ асоснокии илмиро тақозо дошта, дар ин раванд имконияти рушди иқтисодии минтақа ба амал меояд. Дар робита ба ин, натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва авҷ гирифтани суръати иқтисодӣ ба фаъолияти иқтисодии минтақаҳо алоқамандии зич дорад. Масалан, нишондиҳандаи макроиқтисодии ММД дар маҷмуи минтақаҳо дар соли 2022 - 115 млрд сомониро ташкил дода бошад ҳам, саҳми вилоятҳои алоҳидаи он гуногун мебошад. Аз ҷумла маҷмуи маҳсулоти вилояти Хатлон дар соли таҳлилӣ 33 млрд сомонӣ мебошад, ки бештар $\frac{1}{4}$ ҳиссаи ММД-ро ташкил медиҳад.³

Ҳамин тавр, дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, дар тақвият додани буҷет аз ҳисоби сарчашмаҳои андозӣ саҳми минтақа хеле зиёд мебошад. Аз ин лиҳоз, тақвияти асоснокгардонии илмӣ ва татбиқи чорабиниҳои васеъ кардани иқтисодии андозии минтақаҳои кишвар дар мисоли вилояти Хатлон аҳамияти калони назариявӣ илмӣ дорад. Манотиқи марбута вижагиҳои зиёди ба худ хосро доро мебошад. Барои мисол, манобеи табиӣ, вижагиҳои милли-таърихӣ, таркиббандии хоҷагидорӣ, сатҳи раванқабӣ. Яъне ҳар як минтақа аз ин ҳисоб

³ Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.214.

мақоми хоссаи худро дар хочагидории умумии мамлакат дошта, механизми умумии рушди иқтимоию иқтисодиро ташкил медиҳад, ки инро мо дар мисоли зерин шарҳ медиҳем. Масалан, агар тамоми минтақаҳо аз нигоҳи рушди аграрӣ дар давраи таҳлилӣ (2016-2022) 49,4% рушд карда бошанд, чунин суръат барои вилояти Хатлон 47,2%-ро ташкил медиҳад. Бахши саноат бошад, мувофиқан 2,2 ва 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст.⁴ Аз ин маълумот чунин бармеояд, ки заминаи иқтисодии андозӣ ва омӯзиши он дар вилояти Хатлон чун воситаи муҳимми гузариш аз сохти аграрӣ ба сохти индустриалӣ-аграрӣ ҳамчун ҳадафи стратегӣ баромад мекунад.

Рушди иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ташаккули сарчашмаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ вобаста буда, чунин қараён аз тақвияти заминаҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва мувофиқан баланд бардоштани иқтисодии андозӣ дар сатҳи минтақаҳо алоқамандӣ дорад. Чунки пардохтҳои андозӣ сарчашмаи асосии ғанигардонии қисми даромади буҷет буда, чунин раванд ба дараҷаи идоракунии андозбандии минтақаҳо, алаҳусус дар вилояти Хатлон вобастагӣ пайдо карда, ташаккули татбиқи босамари чунин чорабиниҳоро ҳамчун омили таъсирбахш ба миён меорад. Дар ин самт, пеш аз ҳама, ислоҳоти андозӣ мақоми ҳалкунандаро мегирад.

Дигаргунсозии низоми андоз дар кишвар аз таҷрибаи илмию амалӣ вобастагӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол дар асоси омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф амал кардааст. Қайд кардан зарур аст, ки дар раванди ислоҳот баъзан хусусиятҳои хоси иқтисодӣ миқдори миллӣ дар робита ба масъалаҳои тақмили низоми андозбандӣ ба таври бояду шояд ба назар гирифта намешуданд. Чунин ҳолат, ба назари мо, сабаби коҳиш ёфтани сатҳи фаъолнокии сиёсати андозбандӣ дар робита ба самаранокии сиёсати андоз ва таъсири он дар минтақаҳо гардида, дар самти интихоби механизми ташаккулёбии раванди идоракунии иқтисодии андозӣ ҳалли вазифаҳои навро тақозо дорад. Бинобар ин, аз ҳисоби омилҳои

⁴ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.249, 271; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ.-Бохтар, 2023.-С. 92, 113.

таъсиррасони таркиби даромади андозӣ, омӯзиш ва интихоби модели мувофиқи ташаккули буҷетро дар минтақа зарур гардонид. Вобаста ба ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, ки “дараҷаи шаффофият ва қобилияти банақшагирию пешгӯии низоми андоз ва татбиқи механизмҳои дақиқ ба ҳайси ҳадафҳои стратегӣ муайян гардидаанд”.⁵ Аз ин лиҳоз, қайд кардан бамаврид аст, ки барои баланд бардоштани иқтисодии андозии минтақаҳо воридоти сифатноку саривактии уҳдадорӣҳои андозӣ ба буҷет муҳим мебошад. Риояи нақшаҳои андозсупорӣ ва дар ин замина, ба роҳ мондани корҳои таҳлилии дурнамасозӣ барои таъмини қисми даромади буҷет, таъмини пуррагӣ ва сари вақт пардохт кардани андоз хело зарур аст. Вобаста ба ин, барои фароҳамоварии шароити мусоиди андозсупорӣ коркарди механизми ҳавасмандкунӣ ва тақвияти базаи андозбандӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисоди минтақаҳо, аз ҷумла вилояти Хатлон, муҳим мебошад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки баъзиборгирӣ ва истифодаи таҷрибаи олимони мутахассисон дар самти тақвияти иқтисодии андозбандӣ хело муҳим буда, бояд мавриди таҳқиқи мутахассисон қарор гиранд. Аз ин хусус, тибқи ақидаи А.Г. Гранберг масъалаҳои дарёфти роҳҳои рушди иқтисоди милли аз дарки равандро ва падидаҳои характери нағзонидошта баромада, мақоми ҷиҳатҳои методологӣ махсус таъкид мегардад ва “таҳкими методологияи тадқиқот, махсусан татбиқи усулҳои математикӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ва рушди таҳқиқоти назариявӣ”⁶ аз ҷумлаи ин равандро мебошанд. Дар ин замина, механизми баррасии ҷиҳатҳои илмӣ-методологияи иқтисодии минтақа асосан ба чунин категорияҳо мансуб дониста мешавад: нуқтаи назар ва консепсияҳои нави минтақа, ҷойгиркунонии фаъолият, ташкили фазои иқтисодӣ ва ҳамгироии байниминтақавӣ, ки дар робита ба иқтисодии андозӣ ҳар яки он мавқеи таъсирбахш дорад. Ба назари мо, иқтисодии минтақа

⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 99.

⁶ Гранберг, А.Г. Основы региональной экономики: учебник для студентов вузов / А.Г. Гранберг. - М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2000. - С.81.

ҳамчун бозор ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ асоси тақвияти заминаи андозбандӣ мебошад. Дар ин самт, вусъат додани мустақилияти иқтисодии минтақаҳо яке аз роҳҳои беҳтарсозии иқтисоди бозорӣ мебошад. Аз ин ҳисоб, ташаккули иқтидори андозӣ яке аз заминаи ҳалқунандаи ташаккул ёфтани буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷети мақомоти маҳаллӣ буда, дар алоқамандии бевосита ба иқтисоди миллӣ амал мекунад. Ҷойгиршавии мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ бо дарназардошти ташаккулёбии нархҳо, ҷойгиркунонии қувваи корӣ, даромадҳои трансферӣ, пардохти андозҳо - ҳамаи ин ҳолат ва вазъи иқтисодию молиявии минтақаҳоро муайян мекунад. Онҳо қудрати таҷассумгари иқтидори захиравӣ барои ғайолияти мустақилонаро дар ихтиёр доранд. Яъне, ба назари мо, мустақилона амал кардани минтақаҳо шартӣ муҳим ва мақоми ҳалқунандаи иқтисоди миллӣ дар самти ислоҳоти бозорӣ мебошад.

Бо ташаккули муносибатҳои иқтисодии минтақавӣ имкон фароҳам меояд, ки дар мавриди аниқ будани шароитҳои ғайолияти иқтисодӣ ба эътибор гирифтани хусусиятҳои заминавии минтақа таъсирбахш баромад мекунад. Аз ҷумла, густариши ҳаҷми молу хизматрасониҳои мухталиф, аз нури корӣ, молиявӣ, манобеи иттилоотӣ ва дониш, иқтидори тавлидотӣ- хизматрасонӣ рӯ ба афзунӣ оварда, далели густариши пояи андозбандӣ ва афзоиши асарбахшии таассурот ба иқтидори андозӣ мешавад. Омӯзиши ҷиҳатҳои методологӣ нишон медиҳанд, ки бо ин мақсад тақвият додани ғайолияти субъектҳои хоҷагидор ҳамчун шароити муҳимми инкишофёбии бозори молу хизматҳо дар бахши воқеии иқтисодиёт муҳим аст. Ҳолатҳои зикргардидаро ба эътибор гирифта, бо таваҷҷуҳ ба тафовути минтақа аз ҷиҳати шароити табиӣ дар муқоиса бо дигар минтақаҳо, муайян намудани тарзу усулҳои ғайолгардонии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) чун омили муайянқунандаи иқтисоди минтақавӣ баромад мекунад. Чунки саҳми минтақаҳои кишвар дар ташаккули нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ асосан аз ҳисоби маҳсулоти кишоварзӣ мавҷеи устувор дорад. Тибқи маълумоти оморӣ, соли 2022 теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 70707 ададро ташкил дода, нисбат ба давраи соли 2016, 14,8% афзудааст, ин раванд дар робита ба захираҳои ҷойдошта дар доираи муносибатҳои бозорӣ

амал карда, заминаи хуби молиявӣ ва иқтисодии андозии минтақаро ба вучуд меоранд. Танҳо соли 2022 дар вилояти Хатлон даромади бучаи давлатӣ 2489005,9 ҳазор сомонӣ буда, аз он 1708843,9 ҳазор сомонӣ даромадҳои андозӣ мебошанд, дар муқоиса ба соли 2016 мутаносибан ба андозаи 1,9 ва 2,1 маротиба афзудаанд.⁷

Қайд кардан бамаврид аст, ки рушди соҳаи кишоварзӣ дар баробари омилҳои дохилӣ аз рушди муносибатҳои байналмилалӣ низ вобастагии зиёд дорад. Аз ин хусус, вилояти Хатлон аз ҳисоби пешниҳоди маҳсулоти кишоварзӣ ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Аз маълумоти омори расмӣ чунин бармеояд, ки дар давраи солҳои 2016-2022 гардиши умумии савдои хориҷии вилоят 60,3% афзудааст, ки аз он содирот 87,9%-ро ташкил медиҳад⁸, ки ин заминаи асбори ба вучуд оварда, эҳтимолияти баланди диверсификатсияи иқтисоди минтақаро ба вучуд меорад ва дар ин замина, иқтисодии андозӣ зиёд мегардад. Пеш аз ҳама, ин гуна муносибатҳо некуаҳволии мардуми минтақаро тақвият дода, онҳо ҳамчун субъекти андозсупор омили таъсирбахши ташаккули иқтисодии андозӣ баромад мекунанд, ки ин заминаи муҳимми устуворгардонии минтақа ба ҳисоб меравад.

Дар Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025 чунин ҳадафҳои минтақавӣ муқаррар гардидаанд: зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ, таъмини афзоиши устувори маҳсулоти чорводорӣ ва мукамалгардонии заминаи инноватсионии муайянкунандаи рушди соҳаи кишоварзӣ.⁹ Аз инҷо чунин бармеояд, ки барои ташаккули иқтисодии андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан аз усул ва методологияи танзим дар робита ба бахшҳои воқеӣ бо мақсади арзёбӣ намудан хело муҳим мебошад. Масалан, ба ақидаи В.Г. Игнатова, В.И. Бутова асосан аз рӯйи як қатор параметрҳо арзёбӣ мешавад, ки яке аз муҳимтаринашон

⁷ Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2022. – Бохтар, 2023. – С. 7, 210.

⁸ Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2022. – Бохтар, 2023. – С. 181.

⁹ Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025. – С.25.

рушди истеҳсолот аст.¹⁰ Қисме аз ин параметрҳо барои минтакаи Хатлон баёнғари шароити таъсирбахши ташаккули иқтидори андозӣ мебошанд. Рушди истеҳсолот дар вилояти Хатлон нисбат ба МММ майли зиёдшавӣ дорад. Ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2022 ба 10792493,5 ҳазор сомонӣ баробар гардида, маҳсулоти кишоварзӣ бошад, 26041918,0 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад, ки ҳиссаи онҳо дар МММ мувофиқан ба 22,6% ва 95,9% баробар аст.¹¹ Яъне нишодиҳандаҳои болозирқ заминаи асосии ташаккули иқтидори андозии минтақаро ташкил медиҳанд. Дар робита ба ин, бояд таъсири давлат ба минтақаҳо дар асоси адолатнокӣ ва таъмини самаранокӣ муқаррар гардад.

Ҳамин тариқ, минтакаи Хатлонро меболад то дар шароити бозорие амал кунад, ки ҷойгиркунонии фаъолияти иқтисодӣ дар мувофиқа ба некуаҳволии дилхоҳ майл кунад. Ҳамзамон, ҷунин даҳолат ҷиҳатеро тақозо менамояд, ки истифодаи самаранокӣ иқтидори истеҳсолии минтакаи Хатлон барои қонеғгардонии некуаҳволии умумичумхурӣ нигаронида шуда бошад. Ба назари мо, яке аз усули батанзимдарории фаъолият дар ин самт, ин танзими андозӣ мебошад.

Дар байни равишҳои танзими мудирияти давлатӣ намудҳои муайян мавҷуданд, ки дар доираи танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ танзими мустақим ва ғайримустақимро дар бар мегиранд. Равишҳои мустақими маблағгузории давлатӣ, грантҳо, субвенсияҳо, танзими нархҳо, низоми шартномаҳои давлатӣ, иҷозатномадиҳӣ, квотаҳои савдои хориҷӣ ва истифодаи воситаҳои буҷетиро дар сатҳҳои гуногун дар бар мегиранд. Аз тарафи дигар, усулҳои ғайримустақим низоми қарзӣ, низоми андоз, сиёсати харид ва фондҳои ғайрибуҷавиро дар бар мегиранд.

Лозим ба ёдоварист, ки дастгирии давлатии манотиқи кишвар дар шакли рушди инфрасохтори саноатӣ, ҳавасмандгардонии маблағгузории хусусӣ, пешниҳоди як қатор имтиёзҳои қарзӣ ва андозӣ амалӣ карда мешавад. Аммо

¹⁰ Большой экономический словарь / Под ред. А.Н.Азрилияна.-М.: Институт новой экономики, 2002.- С. 65.

¹¹ Омори солонии вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2022. Маҷмуаи омори. – Бохтар, 2023. – С. 92, 113.; Омори солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори. – Душанбе, 2023. – С.214.

роҳи асосӣ ё воситаи аввалиндараҷаи ҷустуҷӯи имкониятҳои рушд, ки ба истифодаи иқтидори иҷтимоию иқтисодӣ асос ёфтаанд, аз ҳуди минтақа вобаста аст. Дар робита ба ин, зарурати омӯзиши методологӣ ва баҳисобгирии қонунҳо барои арзёбии иқтидори иҷтимоию иқтисодии минтақа ба миён меояд. Бо ин мақсад, бо дарназардошти таҳлили низоми таҷрибаи андозӣ лозим аст, ки дар самти таъмини самаранокии идоракунии иқтидори андозии минтақа ба усулҳои баҳодихии он таваҷҷуҳ зоҳир намоем.

Тибқи ақидаи Л.Ҳ. Саидмуродов ва В.А. Сабуров дар мавриди тақвияти иқтидори андозӣ, «иқтидори андозии минтақа ҳамчун объекти идоракунии буда, бо арзёбӣ намудани мушкилоти назариявӣ ва амалӣ дар ин самт зарур гардидааст».¹² Дар робита ба ин, таваҷҷуҳи олимони хориҷӣ ба ташаккули иқтидори андозӣ дар алоқамандӣ ба захираҳои мавҷуда нигаронида шудааст. Сафарбар кардани онҳо барои иҷрои вазифае таъйин гардида, ҳамчун имконият аз ҷониби шахсони алоҳида, ҷамъият ва давлат дар ин ё он бахши тақрирестехсол истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, мувофиқи ақидаи С.И. Ожегов, “иқтидор чун дараҷаи тавоноие дар доираи ин ё он муносибат, воситаҳои умум ва зарур дар робита ба ягон масъалае шарҳ дода мешавад”.¹³ Дар ин ҷо алоқамандии байни ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар доираи шаклгирии муносибатҳои андозӣ фарогири татбиқи ҳадафҳои умумичумхуриявӣ ва минтақавӣ мебошад.

Дар баробари дида баромадани мафҳумҳои дар боло овардашуда, шарҳи нисбатан васеътар дар ақидаи В.Г. Игнатов ба назар мерасад, ки мафҳуми иқтидор ин “маҷмуи ҳолат” мебошад.¹⁴ Ба назари мо, чунин шарҳи масъала мазмуни ташаккулёбии иқтидори андозиро дар алоқамандӣ ба чунин аломатҳо, ба монанди имконият ва хусусият дар бар мегирад. Бинобар ин, бо ҷонибдорӣ аз ақидаи муаллифи мазкур маҳз ҳамин аломатҳо ба баъзе захираҳои ниҳонӣ

¹² Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография / Л.Х. Саидмуродов, В.А. Сабуров. – Душанбе: Матбуоти Уротеппа, 2020. – С.23.

¹³ Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 72500 слов, 47500 фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. -2 – е изд. испр. и доп. - М.: АЗЪ, 1995. - С. 493.

¹⁴ Игнатов, А.В. Реформа НДС: поиск оптимального решения / А.В. Игнатов // Финансы. - 2004. - №10. - С.36.

алоқаманд буда, барои ташаккули иқтидори андозии минтақаи Хатлон мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Аз ин лиҳоз, барои таҳқиқи заминаҳои илмӣ-методиҳои ташаккулёбии таркиби иқтидори андозӣ, пеш аз ҳама, дида баромадани моҳияти иқтидори андозӣ аҳаммияти калони методологӣ дорад. Дар ин асно, тавзеҳи энциклопедии иқтидори андозӣ, ба уновни "қудрат, қувваи дохилӣ ва қобилияти таъсиррасонӣ" таъриф мешавад, яъне қобилияте, ки тавоноии таъсиррасонӣ дорад. Яъне ҳамон ҳолате ки мувофиқ ба имконият ба амал меояд".¹⁵ Аз натиҷаи муқоисаи ибораҳои зикргардида маълум мегардад, ки моҳияти иқтидор ҷиҳатҳои гуногунро дар бар гирифта ва ҳамзамон дар хусуси иқтидори минтақа то ҳол ақидаи умумии ягона ҷой надорад. Ба назари мо, иқтидори минтақа қобилият ва имкониятҳои минтақавӣ ба шумор рафта, дар ин замина, ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа ба амал меояд.

Вобаста ба шарҳи заминаҳои методӣ арзёбии иқтидори андозиро чунин тавсиф намудан мумкин аст: иқтидори андозӣ тавсифи микдори мебошад, ки қиматҳои имконпазири нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти субъектҳои гуногуни хоҷагидори минтақаро дар бар мегирад. Вобаста ба ин, иқтидори минтақа таркиби нишондиҳандаҳои рушди минтақавиро аз ҳисоби имкониятҳои алоҳида муайян месозад. Алҳол мо қайд карданием, ки яке аз нишондиҳандаи таркибии ин раванд ташаккул ёфтани иқтидори андозӣ дар минтақа мебошад.

Ҳамин тариқ, аз нигоҳи тақвияти муносибатҳои молиявӣ ташаккул ва татбиқи амалии иқтидори андозии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон ҳолате мебошад, ки ба воситаи идоракунии молиявӣ қобилияти татбиқи ҳадди аксари имкониятҳои минтақаро ифода мекунад.

Иқтидори андоз як ҷузъи ҷудонашавандаи иқтидори иқтисодӣ мебошад ва иқтидори иқтисодӣ ҳамчун маҷмӯи имкониятҳои соҳаҳои иқтисоди миллӣ барои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ бо мақсади ташкили

¹⁵ Большой экономический словарь / Под ред. А.Н.Азрилияна. - М.: Институт новой экономики, 2002. - С. 66.

инфрасохтори асосӣ баррасӣ карда мешавад. Аз ҷумла боркашонӣ ва дигар хизматҳо барои аҳоли ва дигар тавлидгарон, иқтидори андозӣ ҳамчун фишанги тақвиятдиҳандаи дараҷа ва динамикаи иқтисоди миллӣ баррасӣ карда мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар робита ба иқтидори иқтисодӣ, бисёре аз олимон ба ин назаранд, ки дар асоси қобилияти маҷмуии иқтисодиёт ҳаҷми истеҳсолот ва хизматрасонӣ аз ҳисоби сафарбар кардани имкониятҳои ҷойдошта дар минтақаҳо таъмин карда шавад. Ба фикри мо, нуқтаи назари М.Д. Дубова ҷолиби диққат аст, ки ӯ аз ҷумла моҳияти иқтидори иқтисодиро чунин шарҳ медиҳад: “Барои арзёбии имконоти тамоми хоҷагии халқ, аз ҷумла истеҳсолоти моддӣ ва соҳаи ғайриистеҳсолӣ бо дарназардошти ҷузъҳои таркибии илмию техникӣ, иқтидори истеҳсолӣ ва соҳаи ғайриистеҳсолӣ”¹⁶ асос ёфтааст. Аз ин рӯ, зарур аст ки иқтидори андоз дар вилояти Хатлон бо дарназардошти рушди иқтисодии минтақа ва тавсеаи хизматрасониҳои рақамӣ ва электронӣ дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидор зиёд карда шавад.

Васеъ кардани иқтидори андозии минтақа, ба назари мо, равияҳои бояд дар бар гирад, ки баррасии онҳо барои идоракунии иқтидори андозӣ ва таъсири он ба буҷети минтақа бо тариқи умумӣ мусоидат намояд. Дар робита ба ин, Г.В. Гутман чунин изҳори ақида кардааст, ки “такрористеҳсоли муҳити минтақавӣ ба тариқи объективӣ ҷиҳатеро таҷассум мекунад, ки такрористеҳсоли иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва табииро бо тамоми паҳлуҳояш дар бар мегирад”.¹⁷ Аз инҷо чунин бармеояд, ки иқтидори андозӣ ин падидаи тақвиятдиҳандаи низоми такрористеҳсол мебошад.

Ҳамин тавр, ба ақидаи мо, такрористеҳсоли муҳити минтақавӣ Хатлон имконияте пайдо менамояд, ки дар заминаи моддии минтақавӣ шароитро барои тақвияти истеҳсолот, хизматрасонӣ ба вучуд оварда, иқтидори иқтисодии минтақаро устувор намояд. Яъне иқтидори иқтисодии минтақа на танҳо ҳаҷми ҳудудии ташаккул ёфтани молу хизматрасониҳо, инчунин ҳолатҳои дар бар

¹⁶ Дубова, М.Д. Экономика региона: учебное пособие /М.Д. Дубова. - Волгоград: ИПК «Царицын». 1997. -140 с.

¹⁷ Гутман Г.В. и др. Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман и др. - М.:Финансы и статистика, 2001. – С.26.

мегирад, ки натиҷаи фаъолияти онҳо дар ниҳояти кор ба ташаккули иқтисодии андозӣ ва устувории молиявии минтақа мусоидат менамояд.

Дар робита бо ин, иқтисодии минтақавиро ба чор қисми таркибӣ ҷудо менамоянд:

1. Иқтисодии табиӣ. Гарчанде ин қисм баҳодиҳии бевоситаи иқтисодиро надорад, лекин бо татбиқи захираҳои сифатии онҳо, аз ҷумла наздик будан ба бозор, шароити табиӣ ва муҳити экологӣ ба таври ғайримустақим ба натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии минтақа таъсир мерасонанд. Масалан, дар минтақаи Хатлон соли 2022 майдонҳои кишт 433,8 ҳазор гектарро ташкил дода, 291,5 ҳазор гектари он ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ки далели аслии тавлиди маҳсулоти баландсифати экологӣ мегарданд ва инчунин барои таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа заминаи хуб фароҳам меоранд.

2. Иқтисодии тавлиди эҳтиётӣ. Ин бахш баҳодиҳии мушаххаси пулӣ мебошад ва навъҳои зерин, ба монанди сармояи асосӣ ва гардишӣ, сармояи корӣ ва воситаҳои гардиширо дар минтақа дар бар мегирад. Махсусан, дар вилояти Хатлон дар натиҷаи ба кор андохтани фондҳои асосӣ воситаҳои асосӣ дар соли 2022 ба маблағи 1712238,1 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба давраи соли 2016 бештар аз 52,6 фоиз афзудааст,¹⁸ ки ин ҳамчун омили баланд бардоштани истифодаи захираҳои истеҳсолӣ, молу маҳсулот, даромад буда, ба васеъ гардонидани манбаи андозбандӣ мусоидат мекунад.

3. Иқтисодии меҳнатӣ. Ин ҳаҷм, таркиб ва сохтори қувваи кориро ифода карда, бо дарназардошти дараҷаи таҳассусӣ ва маълумоти кормандон чун омили муҳимми рушди иқтисоди минтақа баромад мекунад. Тибқи маълумоти оморӣ соли 2022 шумораи миёнасолони машғулин дар иқтисодиёти вилояти Хатлон 489,7 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2016 бештар аз 85 ҳазор нафар афзудааст. Бо дарназардошти он ки дараҷаи бекорӣ дар давраи таҳлилӣ аз 2,5%-и соли 2016 то ба 1,7% дар соли 2022 коҳиш ёфт, ин маънои онро дорад, ки дараҷаи шуғл афзуда, ин сатҳи

¹⁸ Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2022. Маълумати оморӣ. - Бохтар, 2023. - С.252.

малакаи касбиро ифода мекунад ва аз афзоиши шуғл, зиёд шудани иқтидори истеҳсоли ва андозӣ дарак медиҳад ва омӯзишу таҳқиқи он аҳамияти калони иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Масалан, агар дар соли 2016 даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон 1325422,6 ҳазор сомониро ташкил дода бошад, соли 2022 нишондиҳандаи мазкур ба 2489005,9 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст, ки ин дар алоқамандӣ бо нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда омили таъсирбахши иқтидори андозӣ мебошад.¹⁹

4. Иқтидори равобити иқтисоди берунӣ муносибатҳои иқтисоди берунӣ ва буҷетию молиявиро дар бар мегирад. Ин гурӯҳ аз равобит умдатан дар бастагӣ аз тавозуни пардохти манотиқ вобаста ба содироту воридот ва низоми равобити байнибучавӣ дар ҳамбастагӣ аз ҳаҷми трансфертҳо, субсидияҳо, субвенсия ва ғайраҳо равияи захиравиро таъвият медиҳад.

Дар доираи мазмунӣ иқтидори иқтисодӣ натиҷаи ниҳоии иҷтимоӣ, алаҳхусус шаклгирии пояи моддӣ, сатҳу сифати зиндагонии мардум дар назар дошта намешавад. Аз ин рӯ, вобаста ба диди мо, чунин ҷиҳатҳо ҳоси иқтидори иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад. Дар ҳоли ҳозир, дар адабиёт нуқоти мухталиф вобаста ба иқтидори иқтисодӣ-иҷтимоӣ арзи вучуд дорад. Ин иқтидор дарбаргирандаи манобеи захиравӣ ва таркибӣ маҳсуб меёбад.

Тибқи ақидаи Е. Чистяков ва Б. Медведев, “иқтидори иҷтимоӣ-иқтисодӣ на танҳо имконияти захиравӣ, балки инчунин вазъияти минтақаро дар фазои умумииқтисодӣ бо дарназардошти таъсири воқеии минтақа ба тавозуни байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ, ҳолати буҷети ҷумҳурӣ шиддатнокии алоқаҳои иқтисоди берунӣ ва муваффақшавии дараҷаи нави сифати иқтисодӣ ифода мекунад”.²⁰ Дар ин росто, баҳогузориҳои иқтидори иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа на танҳо манбаъ, балки унсури мақсадноки ташаккули чунин иқтидорро низ ба назар гирифтани муҳим аст. Барои мисол, на афзоиши МММ, балки истифодаи он барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ. Унсурҳои захираҳо бояд

¹⁹ Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2022. Маҷмуаи оморӣ. - Бохтар, 2023. - С. 10, 65, 210.

²⁰ Чистяков, Е. Роль экономики Москвы в социально-экономическом развитии страны / Е. Чистяков, Б. Медведев // Экономист. - 2000. - № 7. - С. 43.

самаранокии низомро дар ҳамбастагӣ бо истифодаи технологияҳои мавҷуда ва ташкили истеҳсолот ба назар гиранд. Унсурҳои ҳадаф бояд таъсири иҷтимоӣ дар назар гиранд, ки натиҷаи онро технологияи нав ва муносибатҳои технологӣ муайян мекунанд.

Ба ақидаи олимони Е. Чистяков ва Б. Медведев аз “муайян шудани омилҳои гуногун иборат буда, ҳар яке онҳо ба хусусияти ташаккул ва истифодаи иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа таъсир мерасонад”.²¹ Яъне иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа дар маҷмӯъ ба сафарбар намудани захираҳои дохилӣ ва берунӣ дар минтақа вобаста аст.

Ҳамин тавр, иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар маҷмӯъ мавқеъ ва ақидаи кулли мутахассисон ва коршиносонро дар бар мегирад. Мантқан чунин бармеояд, ки иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ин, пеш аз ҳама, натиҷаи ниҳоии истифодаи захираҳои минтақавӣ ҳамчун самарои умумӣ дар худ сатҳи зиндагии аҳолиро ифода мекунад. Ғайр аз ин, самарои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун равияи захиравӣ бо таври васеъ ҷараёнгирии натиҷаҳо ифода мекунад. Яъне натиҷагирӣ дар пешниҳод кардани на танҳо захираҳои моддӣ, балки захираҳои маънавӣ, табиӣ ва меҳнатӣ таҷассум мегардад.

Аз таҳқиқ чунин бармеояд, ки барои фаҳмидани заминаҳои илмӣ-методиҳои ташаккулёбии иқтисодии андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус ба иқтисодии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа додан лозим аст. Нишондиҳандаи мазкур ифодаи комплексӣ ва мазмунан мураккаб буда, яктарафа баҳо додани он ғайримумкин аст. Чунки унсурҳои гуногун, аз қабилҳои захираҳои зеҳнӣ, равонӣ фарҳангӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, маъмурию ташкилӣ ва ҷабҳаҳои дигарро дар бар мегирад. Бинобар ин, ба назари мо, барои омӯзиши иқтисодии иқтисодӣ дар робита ба вазифаи гузошташуда васеъ кардани иқтисодии андозӣ лозим аст. Ҳар як унсури дар боло номбаршуда метавонад ба ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа таъсири худро расонад. Алалхусус, рақамикунонӣ ва истифодаи имкониятҳои он дар вилояти Хатлон бо мақсади ҷалби

²¹ Чистяков, Е. Роль экономики Москвы в социально-экономическом развитии страны / Е. Чистяков, Б. Медведев // Экономист. - 2000. - № 7. - С. 44.

хизматрасониҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва ғайра, дар ин замина, густариш додани шуғл, даромади пулӣ ва базаи андозбандӣ ба тақвияти иқтисодӣ андозӣ оварда мерасонад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки шароити баамаломата дар катори афзоиши захираҳои минтақавӣ ба афзоиши захираҳои молиявӣ мусоидат намуд, алалхусус, дар қиёс бо муносибатҳои ташкилӣ, истеҳсолию иқтисодӣ ва технологию иттилоотӣ. Имкониятҳои даҳлати маъмурӣ ба шабакаҳои молиявӣ дар минтақа камтар гардид, вале маъмурияти минтақаҳо тавони арзёбӣ намудани иқтисодӣ молиявии худро надоранд. Чунин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки амал намудани созишномаҳо оид ба дахлнопазирии сирри бонкӣ соҳаи воқеии минтақаро маҳдуд мекунад. Ҳолати мазкур рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро на танҳо тариқи қорӣ, балки дар робита ба ташаккул додани ояндабинҳои бозмедорад.

Бояд қайд кард, ки иқтисодӣ андозӣ қисми таркибии иқтисодӣ молиявии минтақа ба шумор меравад. Бинобар ин, дар робита ба иқтисодӣ молиявии минтақа дар мамлакатҳои рушдбанда ба ин масъала таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Масалан, тибқи нишондодҳои энциклопедии Россия, иқтисодӣ молиявӣ ин “маҷмуи даромадҳои пулии ибтидоист, ки субъектҳои хоҷагидорӣ ба вучуд меоранд. Таркиби ин гуна даромадҳо аз ғоидаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва музди меҳнати шуғлдорон дар ғайрихоҷагидорӣ иборат мебошанд. Инҳо чунин имконияте ба шумор мераванд, ки ҷамъовариҳои натиҷаи ғайрихоҷагидорӣ субъектҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолиро таҷассум карда, дар ин замина, дараҷаи истеъмоли шахсии аҳолиро дар ҳудуди минтақа ифода менамоянд”.²² Дар мавриди ҳамчун қисми таркибии иқтисодӣ молиявӣ баромад намудани иқтисодӣ андозӣ, лозим мешуморем, ки ташаккулёбии иқтисодӣ молиявии минтақаро аз ҳисоби сарчашмаҳо мавриди омӯзиш қарор диҳем. Тибқи ақидаи А.Л. Коломиец иқтисодӣ молиявии минтақа аз ду сарчашма - берунӣ ва дохилӣ ташаккул меёбад. Ба сарчашмаҳои берунӣ тамоми қарзҳои, ки ба минтақа аз сарчашмаҳои берун аз ҳудуди он меоянд,

²² Федерализм: Энциклопедический словарь. - М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 178.

дохил мешаванд. Сарчашмаҳои дохилии воситаҳои молиявии худӣ, воситаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ молиявии минтақавӣ аз унсурҳои зерин, ба монанди воситаҳои молиявии ташкилотҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои пулии аҳоли ва воситаҳои молиявии маъмурияти минтақа дохил мешаванд.²³

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ин хусус мавқеи олимони ватанӣ низ то андозае ҷой дорад. Масалан, тибқи ақидаи Т.М. Тӯхтаев ва Х.Ҳ. Исматов, дар асарҳои иқтисодӣ баъзан иқтидори андозии минтақа чун иқтидори молиявӣ баррасӣ мегардад, ки чандон саҳеҳ нест. Зеро байни ин ду категорияи иқтисодӣ фарқи муайян мавҷуд аст. Вақте сухан дар бораи иқтидори андозӣ меравад, танҳо воридоти андозии низоми буҷет дар назар аст, иқтидори молиявӣ бошад, сарчашмаҳои андозиро ғайриандозиро дар бар мегирад.²⁴ Ба назари мо, иқтидори андозии минтақа қисми таркибии иқтидори молиявии минтақа ба шумор рафта, ҳамчун категорияи иқтисодӣ заминаи ташаккул додани қисми даромади буҷети минтақаро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, иқтидори андозӣ ҳамчун категорияи муҳимми иқтисодию иҷтимоӣ ба шумор рафта, дар таъмини омӯзиши равияҳои ташаккулёбии иқтидори иқтисодию молиявии минтақа мусоидат мекунад. Дар баробари ин, барои фаҳмидани ташаккули иқтидори андозӣ мавқеи олимони хело муҳим мебошад (нигар ба ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1. - Равияҳои илмӣ тавсифи иқтидори андозӣ

Муаллиф	Шарҳ
Архипсева Л.Н. [67, с.41]	Иқтидори андозӣ ин ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи ҳудудӣ бо дарназардошти нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди минтақа, ҷамъовариҳои андозҳо ва пардохтҳо мебошад.
Горский И.В. [82, с.28]	Иқтидори андозӣ ин категорияи молиявии абстрактӣ ҳисобида шуда, миқдори муайяни оптималии даромади андозро дар шароити низоми воқеии андоз барои субъектҳои иқтисодӣ ифода мекунад. Ҳамзамон, категорияи мазкур ҳамчун унсури ҳисобкунӣ барои заминаи молиявии муносибатҳои байнибуҷетӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

²³ Коломиетс, А.И. Анализ концептуальных подходов и методов оценки налогового потенциала региона / А.И. Коломиетс // Налоговый вестник. - 2000. - № 2. - С. 4.

²⁴ Тӯхтаев, Т.М. Ҷанбаҳои назариявӣ методии иқтидори андозии минтақа: муаммо ва дурнамои татбиқ / Т.М. Тӯхтаев, Х.Ҳ. Исматов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2021. - №4. - С.50.

Лятина Е.В. [99, с.59]	Иқтидори андозӣ нишондиҳандаи вазъи иқтисодиёти минтақаи муайян ҳисобида шуда, арзишро муайян мекунад, ки дар таркиби фаъолияти иқтисодии минтақа вобаста ба шароитҳои тағйирёбии онҳо барои ҳалли масъалаҳои гуногун истифода бурда мешавад.
Юткина Т.Ф. [64, с.20]	Иқтидори андозӣ ҳамчун даромади умумии истеҳсолкунандагони молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо бо тарҳи хароҷоти мувофиқи истеҳсолот ва тақсимот мебошад.
Богачева О.В. [73, с.30]	Даромади иқтидории бучет ба ҳар сари аҳоли аз ҷониби мақомот метавонад дар давраи муайян (як соли молиявӣ) ба даст ояд, агар дар ин раванд шартҳои муқарраргардидаи андоз (стандартизатсияи асосҳои андоз ва меъёрҳои андоз) дар саросари кишвар татбиқ карда шаванд.
Пансков В.Г. [41, с.40]	Иқтидори андозӣ аз нуқтаи назари ҳади имконпазири даромадҳои андоз дар қаламрави мушаххас ва давраи муайян тибқи низоми андоз мебошад.
Матрусов Н.Д. [35, с.25]	Иқтидори андозӣ ҳамчун қобилияти низоми андоз барои самаранок истифода бурдани захираҳои молиявӣ ҳисобида мешавад.
Шалюхина М.Н. [131, с.33]	Иқтидори андозӣ ба маънои васеъ ҳамчун ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи минтақа буда, ба кӯтоҳ ҳамчун ҳади имконпазири даромадҳои андозӣ мебошад.
Саидмуродов Л.Х., Сабуров В.А. [46, с.20]	Иқтидори андозии минтақа ва самаранокии фаъолияти минтақа ҳамчун қисми таркибии институтсионалӣ баромад мекунад.
Тӯхтаев Т.М., Исматов Х.Х. [121, с.127]	Иқтидори андозии минтақа маҷмуи пардохтҳои андозӣ, ҷаримаю ғоизҳо ва ҷамъи бақияи қарзи андоз мебошад, ки барои таъмини қисми даромади бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ равона мегарданд.
Воҳидов У.М., Баротов А. [80, с.174]	Иқтидори андозии минтақа маҷмуи пардохтҳои андозӣ буда, аз ҷиҳати функсионалӣ ва мавҷудияти омилҳои истеҳсолот вобаста мебошад.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ

Дар ҳолати мурағаб гардонидани ақидаҳои олимони маълум мегардад, ки иқтидори андозӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ифодакунандаи дараҷаи устувории молиявӣ ба шумор рафта, дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҳамчун фишанги идоракунии баромад мекунад. Дар ин самт ба эътибор гирифтани равиши институтсионалӣ нисбат ба ташаккули иқтидори андозӣ хело муҳим мебошад. Тибқи ақидаи М.Р. Дзагоев, масъалаи мазкур аз мавқеи таҳлили сифатӣ ва миқдорӣ шарҳ дода мешавад. Ҷиҳати сифатии иқтидори андозӣ “ин ташаккулёбии бонизоме мебошад, ки аз рӯи қобилияти муносибатҳои андозӣ, фазои иқтисодӣ, қисми таркибии объектҳои муносибатҳои андозӣ ва самти захиравии ташаккулёбии иқтидори андозиро

ифода мекунад”.²⁵ Қайд намудан лозим аст, ки дар баробари ҷиҳатҳои сифатӣ, ба инобат гирифтани арзёбии ҷиҳатҳои миқдории иқтидори андозӣ зарур аст. Барои омӯзиш, таҳлил ва дурнамои иқтидори андозии минтақа сафарбар намудани омӯзиши сифатӣ аз рӯйи бузургҳои мутлақ, шохиси арзёбии иқтидори андозӣ ва муқоисаи он нисбати нишондиҳандаҳои миёнаи сатҳи ҷумҳуриявӣ идоракунии ташаккулёбии иқтидори андозиро муфид мегардонад.

Дар шароити мураккаб будани тамоми низоми иқтисодӣ, бинобар сабаби бухронҳо минтақаи Хатлонро лозим меояд, ки муаммоҳои ташаккулёбии иқтидори иҷтимоию иқтисодӣ, молиявиро дар алоқамандии зич ба иқтидори андозӣ омӯхта, алоқамандии байни онҳоро мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Бояд гуфт, ки заминаи истифодаи пурра ва афзунгардони иқтидори иҷтимоию иқтисодии минтақа ин иқтидори молиявӣ мебошад ва маҳз бо ҳамин миқдору ҳолати иқтидори андозии минтақа вобастагии зич дорад. Ҷиҳати ифшои моҳияти иқтисодии иқтидори андозӣ мебошад ба мафҳум ва вижагиҳои тафовутдоштаи он бо аҳдофи тавзеҳи масоили мушаххассозии равияҳои илмӣ-методии баҳогузори иқтидори андозӣ дар параграфи навбатӣ тавачҷуҳ намоем.

Хулосаи зербоби 1.1.

Омӯзиш ва таҳқиқи заминаҳои илмӣ-методии ташаккулёбии иқтидори андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он нишон медиҳад, ки васеъ намудани иқтидори андозӣ ва тақвияти иқтидори иқтисодӣ нишондиҳандаи муҳим мебошанд. Вобаста ба ин, барои ташаккули иқтидори иқтисоди миллӣ ва тақвият додани буҷет сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ назаррас буда, барои ташаккули асоснокгардони илмӣ ва татбиқи иқтидори андозии минтақаҳои кишвар аҳаммияти калони назариявӣ илмӣ дорад.

Қайд намудан зарур аст, ки рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он дар ташаккули сарчашмаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ аз тақвияти заминаҳои истеҳсоли хизматрасонӣ ва дар ин замина, васеъ

²⁵ Дзагоева, М.Р. Институциональный подход к исследованию налогового потенциала и налогового бремени / М.Р. Дзагоева // Вестник Финансовой академии. – 2004. – № 1(29). – С. 57–66.

намудани иқтидори андозии минтақаҳои ҷумҳурии алоқамандии бевосита дорад. Барои афзоиши иқтидори андозии минтақаҳо ва иҷрои саривақтии ухдадориҳои андозӣ риояи нақшаҳои андозсупорӣ ва таҳлилу дурнамасозии нишондиҳандаҳои қисми даромади буҷет зарур аст. Дар ин самт, коркарди механизми ҳавасмандкунӣ ва тақвияти базаи андозбандӣ дар заминаи дастгирии давлатӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисоди минтақавӣ, аз ҷумла минтақаи Хатлон баромад мекунанд.

Аз ин рӯ, дастгирии давлатии минтақаҳои ҷумҳурии бояд дар доираи рушди инфрасохтори саноатӣ, ҳавасмандгардонии ҷалби маблағгузори хусусӣ ва пешниҳоди як қатор имтиёзҳои қарзӣ ва андозӣ амалӣ карда шавад. Дар робита ба ин, яке аз самтҳои муҳимтарин ҷустуҷӯи имкониятҳои рушд дар асоси истифодаи иқтидори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, аз ҷиҳати методологӣ зарур аст, ки қоидаҳои баҳогузори иқтидори иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлонро омӯхта, аз нав дида бароем, ба таҳлили низоми андоз диққат диҳем ва самаранокии идоракунии иқтидори андоз ва усулҳои баҳодиҳии онро барои институтҳои иқтисодии минтақа таъмин намоем.

Барои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа ба инобат гирифтани ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ зарур аст. Дар натиҷаи омӯзиши ақидаҳои олимони соҳа ба хулосае омадем, ки натиҷаи такрористеҳсол дар минтақаи Хатлон бахшҳои истеҳсолот ва хизматрасониро тақвият дода, иқтидори иқтисодии минтақаро устувор мегардонад. Яъне тақвияти иқтидори иқтисодии минтақа ба ташаккули иқтидори молиявии минтақа оварда мерасонад. Вобаста ба ин, қисмҳои таркибии иқтидори иқтисодии минтақа заминавӣ ба ҳисоб мераванд. Ин раванд аз қисми таркибӣ, ба монанди иқтидори табиӣ-иқтисодӣ, захиравӣ-истеҳсолӣ, меҳнатӣ ва имкониятҳои муносибатҳои иқтисодӣ берунӣ иборат аст. Ҳамчунин, бо мақсади таъмини сатҳи хароҷот ва даромади буҷети минтақавӣ, сохтори буҷети вилояти Хатлон таҳлил карда шуд ва муайян карда шуд, ки даромади андоз дар ташаккули буҷети минтақавӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа нақши муҳим бозидааст.

Дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки манбаи асосии захираҳои молиявии минтақа ин даромадҳои буҷети минтақавӣ, махсусан даромади андозӣ буда, барои афзоиши он муайян намудани иқтисодии андозии минтақа лозим аст. Барои ошкорсозии моҳияти иқтисодии иқтисодии андозӣ ба мафҳум ва хусусиятҳои фарқкунандаи он бо мақсади шарҳи масъалаҳои мушаххасгардони равияҳои илмӣ-методи баҳодиҳии иқтисодии андозӣ таваҷҷуҳ намудан ба маврид аст.

Натиҷаи таҳқиқ нишон дод, ки барои васеъ гардонидани иқтисодии андозӣ ва андозии вилояти Хатлон дастгирии давлатӣ хело муҳим мебошад. Ба ибораи дигар, танзими давлатии иқтисодӣ дар соҳаҳои истеҳсол, истеъмол, даромади аҳоли ва истифодаи фишангҳои андоз бояд бо мақсади идоракунии равандҳои демографӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва истеҳсоли тавассути ташкил ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави идоракунии, шуғли пурмаҳсул амалӣ карда шавад.

1.2. Масъалаҳои мушаххасгардони равияҳои илмӣ-методи баҳодиҳии иқтисодии андозӣ

Равияҳои илмӣ-методи арзёбии иқтисодии андозӣ дар шароити муосир ин дар маҷмуъ ошкор намудани моҳият ва заминаи объективии категорияҳои иқтисодӣ, инчунин иқтисодии андозбандиро дар робита ба ҷиҳатҳои субъективии онҳоро дар бар мегирад. Тақвияти категорияҳои андоз дар раванди андозбандӣ ҳамчун як қисми идоракунии захираҳои молиявии соҳибкорон баромад карда, барои дар оянда васеъ кардани манбаи андозбандӣ ва устуворсозии буҷети сатҳҳои гуногун аз ҳисоби ташаккул додан ва дуруст ба роҳ мондани истифодаи ҳавасмандкунии имтиёзҳои андозӣ нигаронида шудааст. Чунин масъалагузорӣ, дар ниҳояти қор, метавонад ҳамчун заминаи методӣ барои андозбандӣ, гаронии андоз ва истифодаи имтиёзҳои андозӣ дар тақвияти иқтисодии андозӣ баромад кунад.

Дар раванди таҳқиқоти назариявӣ методӣ масъалаҳои мушаххасгардони равияҳои баҳодиҳии иқтисодии андозӣ муайянкунанда шуморида мешавад. Аз

дастовардҳои назариявӣю методиҳои муҳаққиқон бармеояд, ки новобаста аз васеъ истифода бурдани мафҳуми “иқтидори андозӣ” айни ҳол шарҳи мушаххас ва шаффофи масъалаи мазкур маҳдуд баррасӣ гардидааст. Дар баробари ин, ҷой надоштани ибора ва категорияҳои шарҳи яхелаи иқтидори андозӣ, аз қабili фаҳмиши яхелаи мафҳумҳои “иқтидори молиявӣ” ва “иқтидори андозӣ” ё ин ки “иқтидори буҷетӣ” ва “иқтидори андозӣ” мебошад. Инчунин, гуногунмаъно шарҳ додани категорияҳои “иқтидори андозӣ” дар илм ва амалияи муносири ватанӣ ва хориҷӣ равиҳои гуногунро ба амал оварда, мувофиқ ба онҳо методикаи муҳталифи миқдоран муайян кардани иқтидори андозиро ба миён меорад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мафҳуми "иқтидори андоз" ба қаламрав, яъне даромади ҳар сари аҳоли дахл дорад, ки онро мақомот метавонанд дар муддати муайян (одатан 1 сол) бо истифода аз шароити шабеҳи андоз дар саросари кишвар ҷорӣ карда шавад. Аз маҷмуи захираҳои андозбандишаванда ё манбаъҳои даромади буҷет қисмати марбут ба салоҳияти буҷети мақомоти алоҳида ҷудошуда аз ин хусус, иқтидори даромади андозии буҷетҳои сатҳҳои дахлдори давлатӣ фаҳмида мешавад.

Дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки рушди бештари фаҳмиши ташаккули иқтидори андозӣ аз ҷиҳати шарҳи миқдорӣ ва сифатии онро ҳамчун ҷузъи методикаи тақсимои байнибуҷетӣ фаро мегирад. Маҳз бо дарназардошти яхела будани меъёрҳои андоз қайд кардан зарур аст, ки иқтидори андозӣ аз рӯи манбаи андозбандии ҳар як минтақа муайян карда мешавад.

Дар робита ба ин масъала, ҷӣ тавре таърифи муҳаққиқони хориҷӣ оид ба иқтидори андозӣ бармеояд, он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон мувофиқ нест. Дар аксари мавридҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи маҳал бо мақсади гирифтани кумакпулиҳои молиявӣ (дотатсия) аз буҷети ҷумҳуриявӣ дар алоқамандии зич қарор мегиранд. Масалан, тибқи ақидаи С. Барро андоз ҳамчун “қобилияти субъекти маъмурӣ-ҳудудӣ барои гирифтани даромадҳои андоз аз манбаъҳои худӣ, сарфи назар аз сатҳи кунунии

кӯшишҳои фискалӣ» тавсиф карда мешавад.²⁶ Аз ин ҷо, мантиқан чунин бармеояд, ки шарҳи мутахассисони хориҷӣ дар робита ба иқтидори андозӣ ҳамчун “қобилият”-и низоми андоз муқаррар карда мешавад, яъне аз нигоҳи онҳо асоси амал намудани андозбандӣ ҷиҳати натиҷагирӣ мебошад. Дар асоси ин метавон гуфт, ки иқтисоддонҳо ва молияшиносони хориҷӣ ҷанбаи миқдории муайян кардани иқтидори андозиро риоя меkunанд. Амалан таносуби иқтидори андозӣ ва таъсири онро ба равандҳои тақрористеҳсол ба назар мегиранд. Лекин, иқтидори андозӣ дар заминаи вобастагии функционалӣ ба назар гирифта намешавад. Аз ин ҷо, муносибатҳои андоз ва манфиатҳои иқтисодӣ на ба танзим ва ҳавасмандгардонӣ, балки ба иҷрои вазифаи фискалии андозҳо равона мегардад.

Қайд кардан зарур аст, ки муҳаққиқони хориҷаи наздик, аз қабили олимони Федератсияи Россия иқтидори андозиро таҳқиқ намудаанд. Ба ақидаи Н.Д. Матрусов, ба маънои васеъ «иқтидори андозӣ» ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи минтақа мебошад ва ба маънои маҳдудтар маблағи ҳадди аксари воридоти андоз ва пардохтҳои баҳисоб гирифташударо вобаста ба шуарти қавонини амалкунанда инъикос менамояд.²⁷ Аз инҷо чунин бармеояд, ки дар маҷмӯи иқтидори андозӣ манбаеро ташкил медиҳад, ки он дар баробари пардохти андоз, инчунин хароҷотҳои ҳисобшударо тибқи қонунгузорӣ дар бар мегирад.

Бо ҳамин мазмун, дар натиҷаи таҳлили сарчашмаҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби И.Р. Иброҳимзода, С. Улуғхоҷаева, В.Д. Сабуров ва дигарон оид ба масоили иқтидори андозӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити имрӯза дар робита ба шарҳи иқтидори андозӣ он бо равишҳои гуногуни назариявӣ ва амалӣ ифода гардидааст. Дар маҷмӯи ақидаҳои овардашударо мухтасар аз ҷиҳатҳои нисбатан муҳим пешниҳод менамоем (нигар ба ҷадвали 1.2).

²⁶ Barro, S. M. State Fiscal Capacity Measures: A Theoretical Critique / Measuring Fiscal Capacity, ed. Reeves H. C. - Boston: Oelgeschlager, Gunn&Hain, Publishers, Inc., 1986. - P. 60.

²⁷ Матрусов, Н.Д. Региональное прогнозирование и региональное развитие в России / Н.Д. Матрусов. -Москва: Наука, 2007. – С.25.

**Чадвали 1.2. - Ҷиҳатҳои нисбатан муҳимми равишҳои назариявии
иқтисодии андозӣ**

Муаллифони	Мазмун	Эзоҳ
Равиши фискалӣ		
Белитская И.М.	Тамоми ҳаҷми даромади андози пешбинишуда дар доираи буҷети тасдиқшуда	Дар ин равиш аниқ намудани имкониятҳои ниҳии ҷамъоварии андоз
Шалюхина М.Н., Саакян Р.А., Ананева Г.И.	Ҳадди имконпазири воридоти андоз тибқи қонунгузорию қорӣ ё ҳадди ниҳии ҳисобкунии ин андозҳо	ҳамчун мақсади афзалиятнок муайян карда мешавад. Барои мақомоти фискалӣ сафарбар
Кириллова С.С.	Маблағи максималии имконпазири андозҳо ва пардохтҳо, ки тибқи қонунгузорию амалкунанда ҳисоб карда мешавад.	намудани ҳаҷми ниҳии андозу пардохтҳо ба буҷет муҳим аст ва иқтисодии андозӣ меёри ноил шудан ба он мебошад.
Равиши байнибуҷетӣ		
Горский И.В.	Маҷмуи иқтисодии андозҳои алоҳида; Маблағи иқтисодии андози буҷетҳои федералӣ ва минтақавӣ	Дар ин равиш мақсади аввалиндараҷа зиёд намудани мустақилияти
Луговой О.В., Синелников-Мурилев С.Г., Трунин И.В., Кадочников П.Л.	Қобилияти андозсупорандагони минтақавӣ барои маблағгузорию хизматрасонии давлатӣ дар минтақа бо шартҳои татбиқи қоидаҳои андозе, ки барои ҳамаи субъектҳои маъмурию ҳудудӣ (андоз, меёрҳо ва таркиби имтиёзҳои андоз) яхела муайян гардидааст.	минтақаҳо дар истифодаи иқтисодии андози онҳо мебошад. Муайян намудани иқтисодии андози минтақа аз нуқтаи назари ташаққули қисми даромади буҷет ва мутобиқсозии нобаробарӣ
Барро С.	Даромади иқтисодии буҷетӣ ба ҳар сари аҳоли, ки аз ҷониби мақомот метавонад дар муддати муайян (одатан дар як соли молиявӣ) бо татбиқи шароитҳои яхелаи андозбандӣ дар саросари кишвар ба даст оварда шавад.	дар буҷети байниминтақавӣ асоснок карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки имкониятҳои ҳуди минтақаҳо ва зарурати мутобиқсозӣ объективӣ муайян карда шавад.

Равиши захиравию натиҷавӣ		
Климова Н.И.	Маблағи ҳадди аксари имконпазири даромадҳои андоз, ки бо истифодаи оптималии тамоми захираҳои ҷойдоштаи минтақа ба даст оварда мешавад.	Ин равиш фаҳмиши васеътари иқтисодии андозиро фароҳам меорад. Инчунин, хусусияти захиравии иқтисодии андозӣ бештар ба мақсадҳои муайян намудани нуқтаҳои рушди иқтисодӣ дар минтақаҳо ва дар маҷмӯъ дар кишвар мувофиқ аст. Доираи ин бархӯрд метавонад муайян кардани мавқеи як минтақаи мушаххас дар иқтисоди давлат, банақшагирии кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати воридоти андоз ба буҷет бо мақсади бештар намудани вазъи молиявӣ иқтисодии давлат бошад.
Матрусов Н.Д.	Маҷмуи захираҳои молиявӣ, ки метавонанд тавассути андозбандӣ самаранок бо таври системавӣ сафарбар карда шаванд, яъне низоми «аҳоли - иқтисодиёт - минтақа», ки дар қаламрави онҳо равандро асосии ҳаёти ҷомеа дар ҳудуди минтақа сурат мегиранд.	
Юткина Т.Ф.	Иқтисодии андозии стратегӣ – ҳаҷми пешгӯишавандаи даромади умумӣ, ки дар доираи истехсолот ва муомилот баъд аз бартараф кардани хароҷотҳои умумӣ ба даст оварда мешавад. Иқтисодии андозии ҷорӣ - ҳаҷми пешгӯишавандаи воридоти андозӣ, ки аз нигоҳи ҳисоби иқтисодии андозии стратегӣ ва меъёри андозӣ ба даст оварда мешавад.	
Аз нигоҳи муаллиф	Манобеи молиявӣ бояд барои ғанисозии буҷаи давлат бо мушаххас кардани манобеи андозӣ мутобик ба низомҳои андозӣ ба ҳадаф расонида шавад.	Амалӣ гардидани сиёсати буҷетӣ ва қарзӣ молиявӣ ҷумҳуриявӣ нисбат ба минтақаҳо барои ҳалли муаммоҳои худтаъминкунии молиявӣ онҳо равона мегардад.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси: Шалюхина М.Н. Налоговый потенциал региона: проблемы оценки, формирования и эффективного использования // Налоговый вестник. - 2001. - № 1. - С. 31-34; Кириллова С.С. Как определить налоговый потенциал региона? // Региональная экономика: теория и практика. - 2004. - № 5. - С. 46-51; Горский И.В. Налоговый потенциал в механизме межбюджетных отношений // Финансы. - 1999. - № 6. - С. 28; Луговой О.В., Синельников-Мурылев С.Г., Трунин И.В. Кадочников П.Л. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации / Под ред. Глазковой Н. - М.: ИЭПП, СЕРРА, 2001. - 178с.; Barro S. M. State Fiscal Capacity Measures: A Theoretical Critique / Measuring Fiscal Capacity, ed. Reeves H. C. - Boston: Oelgeschlager, Gunn&Hain, Publishers, Inc., 1986. - P. 60; Матрусов Н.Д. Региональное прогнозирование и региональное развитие России. - М.: Наука, 1995. - 221 с.

Ҳамин тариқ, аз равишҳои овардашудаи ҷадвали 1.2 бармеояд, ки иқтидори андозӣ дар алоқамандии зич бо чунин ҳолатҳои муҳим ташаккул меёбад, аз ҷумла:

- фискалӣ, ки дар доираи он андоз ба унвони даромади ҳадди имконпазири андоз ба буча мувофиқ ба қавонини мавҷуда баррасӣ мегардад;
- байнибюджетӣ, ки дар он муайянсозии иқтидори андозӣ аз нуқтаи назари ташаккули қисми даромади бучети субъектҳои хоҷагидор ва мутобиқсозии нобаробарӣ дар бучетҳои байниминтақавӣ асоснок карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки дар заминаи шаффофият имкониятҳои минтақавӣ ва зарурати баробарсозӣ муайян карда шавад;
- натиҷавию захиравӣ, ки мутобиқи он иқтидори андозӣ бо арзиши умумии манбаи андоз ё манбаи андозбандишаванда муайян карда мешавад. Захираҳои, ки дар шароити муайян дар раванди андозбандӣ ҷалб шуда метавонанд, ба даромади андоз табдил меёбанд.

Аксари муаллифон муносибати фискалиро барои муайянсозии иқтидори андозӣ риоя меkunанд, ки инро мо дар раванди таҳқиқ ба эътибор гирифтаем. Лекин, қайд намудан лозим аст, ки маҳдудияти ҷиҳатҳои назариявӣ ва методии ин равишро онҳо танҳо ба вазифаи фискалии муносибатҳои андоз дар низоми мафҳум ва ибораҳои мавҷудаи андоз марбут медонанд. Бинобар ин, истифодаи равишҳои мазкур дар мақомоти андоз бо мақсади андозбандӣ ва дурнамои андоз, муайянсозии ҳаҷми сафарбаркунии эҳтимолии даромад ба бучетҳои дахлдор, тартиб додани шиносномаи андози минтақаҳо, ҳисоб кардани нишондиҳандаи ҳамкории фискалии андозҳо ҷолиб мебошад. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки барои банақшагирии дурнамои қисми даромади бучет барои соли оянда мушаххас намудани иқтидори андозӣ зарур мебошад.

Чӣ тавре ки аз ақидаи О.В. Богачева бармеояд, “нишондиҳандаҳои иқтидори андозӣ барои тартиб додани нақшаҳои ҳаҷми андозситонӣ ё таъмини сатҳи муайяни сарбории андоз дар ҳудуди кишвар, инчунин дурнамои

воридоти андоз бевосита истифода намешаванд”.²⁸ Аз инчо чунин бармеояд, ки мо бояд дар оянда аз мавқеи пажухиши ташаккулёбии иқтидори андозиро бо мақсади таҳлил, банақшагирӣ ва ояндабинии даромади буҷет истифода намоем.

Тақвияти иқтидори андозӣ аз ташаккулёбии муносибати байнибуҷетӣ вобаста мебошад, яъне дар муайян кардани иқтидори андозӣ ба он асос меёбад. Аз ин хотир, бо аҳдофи мустаҳкамнамоии нақши тазриқнамоии меъёрҳои тарҳӣ ба буҷаи зинаҳои мухталиф, тақсимот бояд тарзе амалӣ гардад, ки ба субъектҳои иқтисодӣ таасуроти манфиовар набошад. Тибқи ақидаи С.Н. Хурсевич, маълум мегардад, ки “иқтидори андозии минтақа ҳамчун ҳаҷми ниҳонии дастраси даромадҳои буҷетӣ ва андоз, ки дар дохили ҳудуд дар шароити ҳозираи иқтисодӣ ба даст оварда шудааст, муайян мегардад”.²⁹ Вобаста ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки иқтидори андозӣ ҳамчун заминаи ташаккулёбии даромади буҷетӣ дар ҳудуди минтақавӣ бояд ба эътибор гирифта шавад. Яъне, дар ин замина, унсури идоракунии ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа ҳамчун воситаи муфидгардонии раванди идоракунии иқтидори андозӣ дар сатҳи умумичумхуриявӣ баромад мекунад.

Арзёбии воқеии қобилияти иқтисодии минтақаҳо барои ҷалби андозҳо ва пардохтҳо ба низоми буҷетӣ барои бартарафкунии шароити нобаробарии ибтидоии фаъолияти буҷетҳои минтақавӣ нигаронида шудааст. Ин ҳолат аз ҳисоби дараҷаи таъминоти тафриқавии минтақаҳо бо захираҳои андозбандишаванда ба вучуд меояд. Ҳамзамон дар замони пасошуравӣ бо ҷараёнҳои бозтақсимкунии заминаҳои андоз байни минтақаҳо шароити фаъолият боз ҳам мураккабтар мегардад. Иқтидори андозӣ дар ин ҳолат метавонад ҳамчун параметри бехатарии таъминоти буҷети минтақа баррасӣ гардад.

²⁸ Богачева, О.В. Налоговый потенциал и региональные счёта / О.В. Богачева // Финансы. - 2000. - № 2. - С. 30.

²⁹ Предложения по проекту методических рекомендации по оценке налогового потенциала субъектов Российской Федерации и муниципальных образований // Материалы семинара-совещания по проблемам совершенствования межбюджетных отношений / Под ред. С.Н. Хурсевича. - М.: Минэкономики РФ, 2000. - С. 21-22.

Аз сарчашмаҳои илмӣ назариявӣ ва амалии андозбандӣ бармеояд, ки аз ҳама бештар равияи захиравӣ натиҷавӣ дар робита ба иқтисоди андозӣ мавқеи устувор гирифтааст. Баъзе аз муҳаққиқон мушкилоти муайян кардани иқтисоди андозиро ҳамчун натиҷаи ҳадди аксари имконпазири раванди ниҳоии идоракунии меҳисобанд. Масалан, Н.И. Климова дар шарҳи худ категорияи иқтисодро ҳамин гуна нишондиҳандаи ҷамъбасти меҳисобад, ки он аз таъсири маҷмуи “захира-натиҷа”-ҳои ҷойдошта вобастагӣ дорад.³⁰ Дар робита ба ин, қайд кардан бамаврид аст, ки ибораи мазкур ҳамчун заминаи муайянкунии иқтисоди андозӣ мавриди истифодабарӣ қарор гирад. Аз инҷо, вобаста ба шарҳи муаммои ҷойдошта, барои муайянкунии иқтисоди андозӣ зарур аст, ки мафҳумҳои “иқтисод” ва “захира” дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш қарор дода шаванд. Дар ин ҳолатҳо ба сифати амалиёти ҳисобишаванда таносуби “захира – натиҷа”-ро бо амал намудани механизми ташаккули иқтисоди андоз бо усули умумииқтисодӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст (нигар ба расми 1.1).

Расми 1.1. Механизми ташаккули иқтисоди андозӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ.

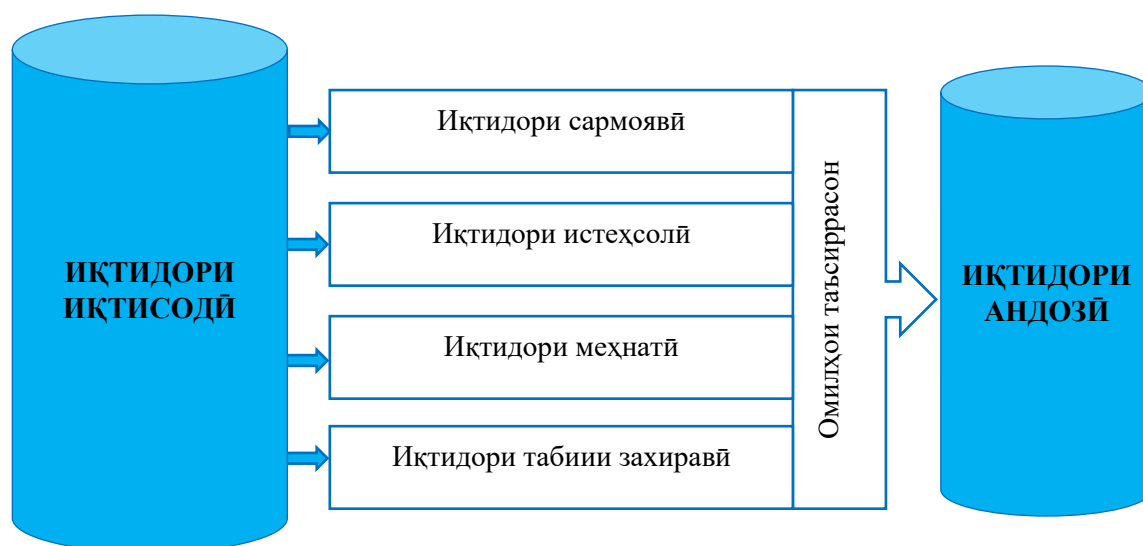
³⁰ Климова, Н.И. Экономический инструментальный регулирования федеративных отношений: Доклад на семинаре Экономические факторы федерализации России. – Казан, 2008г.

Чӣ тавре аз расми 1.1 бармеояд, унсурҳои таркибии заминаи андозбандӣ ва иқтидори андозӣ дар доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз нигоҳи мо, бояд, ки заминаҳои банақшагирии даромадҳои фискалиро дар асоси арзёбии имкониятҳои молиявӣ (андозӣ)-и минтақаҳо дар бар гирад. Механизми мазкур аз рӯйи таркиби худ аз имкониятҳои иқтидори андозӣ, инчунин аз унсурҳои хавф, сиёсат ва муҳити андозӣ вобастагӣ дорад. Дар ин замина, воридоти андоз бевосита аз татбиқи чорабиниҳои васеъ кардани андоз ифода меёбад. Яъне иқтидори андози субъектҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун даромадҳои имконпазири андозе ҳисобида мешавад, ки дар асоси манбаи андоз ва меъёрҳои андоз, тартиби ҳисоб кардани онҳо дар шароити муқаррарии андоз ба роҳ монда шудаанд. Механизми овардашуда имкон фароҳам меорад, ки васеъкунии иқтидори андозӣ бо ҳолатҳои хавфи андозӣ, сиёсати андозӣ ва муҳити андозӣ арзёбӣ карда шавад. Ҳамзамон, воридоти андоз аз захираҳои андозӣ дар робита ба натиҷаи арзёбии баҳисобгирии иқтидори андозии минтақа ба роҳ монда мешавад. Тибқи равияҳои номбаргардида, чунин ҷанбаҳои муайянсозии иқтидори андозиро вобаста ба ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишон додан мумкин аст. Пеш аз ҳама, қайд кардан бамаврид аст, ки пардохтҳои андоз захираи молиявӣ ба шумор рафта, тибқи низоми андозбандӣ муқаррар мегарданд. Дар робита ба ин, пардохтҳои андозӣ бояд дар низоми алоқамандии байни аҳоли, субъектҳои хоҷагидор ва муҳити андозбандӣ самаранок сафарбар карда шаванд. Чунин ҳолатҳо барои татбиқи ҳадафҳои стратегии иқтисоди миллӣ дар ҳалли муаммоҳо ва самтҳои рушди идоракунии давлатӣ хело заруранд. Барои татбиқи бандҳои мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз ҷумла, “бозмони раванди ғайримутамарказонии фискалӣ аз дигаргунсозии низоми идоракунии давлатӣ, бахусус аз раванди ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ” ва дар самти идоракунии маҳаллӣ барои «низоми идоракунии маҳаллӣ дар сатҳи шаҳрҳо, ноҳияҳо ва ҷамоатҳо бо муайян намудани иншооти молумулкӣ ва қисми даромади онҳо тибқи принципҳои ғайримутамарказонии

фискалӣ”³¹ мусоидат менамояд. Интихоби ин ё он ҷанбаи баррасии иқтидори андозии минтақа ба вазифаи ҳалшаванда вобаста буда, ба назари мо, арзёбии фаъолияти андози мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ бо баҳодиҳии воридоти андоз дар минтақаҳои алоҳида асоснокӣ дошта бошанд. Дар робита ба тақмили низоми андоз, ҳамчунин сиёсати буҷетӣ-қарзӣ ва давлатии молиявӣ нисбат ба минтақаҳо зарурати сафарбар кардани баҳогузори иқтидори андози минтақа ҳамчун шартӣ муайянкунанда ба миён меояд.

Шарҳи иқтидори андозӣ, ба назари мо, дар доираи давраҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати даромадҳои имконпазири андозӣ вобаста мебошад. Чунки таъсири омилҳо ба иқтидори иқтисодии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ифодакунандаи иқтидори иқтисодӣ ҳамчун низоми таркибӣ аз рӯи амалиётҳои сатҳҳои болоӣ ва поёнии идоракунӣ мебошад. Таъсири мутақобилаи иқтидорҳои сатҳҳои мазкур аз хосиятҳои захираҳои иқтисодӣ, ба монанди ивазшавандагӣ ва пуррагӣ вобаста аст.

Иқтидори андозӣ дар ҳолати баъътиборгирии иқтидори иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ҳамчун низоми маҷмӯӣ буда, унсурҳои асосии он аз иқтидорҳои иборат аст, ки чунин шакли вобастагии мантиқии такрористеҳсолро дар бар мегирад (нигар ба расми 1.2).

Расми 1.2. Иқтидори андозӣ дар сохтори иқтидори иқтисодии минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

³¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. - С. 35, 41.

Тавре аз сохтори расми 1.2 мушоҳида мегардад, иқтидори андозӣ қисми ҷудонашавандаи низоми идоракунии умумииктисодӣ мебошад. Ба он захираҳои табиӣ, базорҳои тавлидӣ, иқтидори илмӣ-техникӣ ва захираҳои меҳнатӣ дохил мешаванд, ки қобиляти субъектҳои хоҷагидорро барои амалӣ намудани фаъолияти хоҷагидорӣ дар соҳаҳои мушаххас инъикос мекунанд. Дар самти тафсири иқтидори андозӣ ва муайян гардидани мафҳумҳои иқтидори молиявӣ, андозӣ ва фискалӣ имконияте ба амал меояд, ки аз мавқеи категориявӣ мазмуни пурра пайдо мекунанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар доираи равиши захираҳо ҳангоми омӯختани мазмуни моҳияти иқтидори андозӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва коршиносон ба муайянкунии иқтидори молиявӣ ва андозӣ рӯ меоранд. Таҷрибаи хориҷии истифодаи мафҳумҳои мазкур дар маҷмӯъ ҳаммаъно буда, дар сарчашмаҳои илмӣ хориҷӣ ва кишварҳои шакли пешрафтаи моделҳои фискалидошта мувофиқ мебошанд.

Дар заминаи таҷрибаи кишварҳои пешқадам тақсимои истилоҳоти “иқтидори молиявӣ” ва “андоз” дар асоси муносибатҳои диалектикӣ ба фарқи байни категорияҳои молия ва андоз асос ёфтааст. Баъзе муаллифон иқтидори молиявӣ ва андозро аз ҳамдигар фарқ карда, чунин мешуморанд, ки «мафҳумҳои иқтидори андозӣ ва иқтидори молиявӣ низ аз ҷиҳати таъсири ҳар кадоми онҳо ба ташаккули қисми даромади буҷет аз ҳамдигар фарқ мекунанд».³² Аммо, муносиб ба диди мо, иқтидори андозӣ пояи вусъатбахшандаи даромадҳои андозӣ шинохта шуда, вале иқтидори молиявӣ бошад, ба унвони фишанги фарогирандаи манобеи даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ мебошад. Яъне иқтидори молиявӣ аз даромадҳои андоз ва ғайриандозӣ ташаккул меёбад.

Дар ин бобат, иқтидори молиявӣ, умуман, дар сатҳҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ асосан бо тариқи дифференсиалӣ вобаста ба шароит ташаккул меёбад. Чунки на ҳамаи иқтидори молиявие, ки дар ин ё он минтақа ташаккул меёбад, таъйиноти минтақавӣ мегирад. Барои беҳтар кардани вазъи

³² Коломиец, А.Л. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона / А.Л. Коломиец, А.Д. Мельник // Налоговый вестник. - 2000. - №1. - С. 3.

иктисодию молиявии минтақа зарурати истифодаи иқтидори андозию молиявӣ дар минтақаҳои кишвар аз нигоҳи арзёбии методӣ ба маврид мебошад. Масалан, дар робита ба ин, чудо кардани категорияҳои иқтидори андозӣ ва иқтидори фискалӣ зарур ҳисобида мешавад. Бо дарназардошти меъёрҳои чудокунӣ, тибқи ақидаи В.Ю. Кулкова,³³ иқтидори андозиро аз рӯйи ду ҷузъ - ошкор ва номуайянӣ чудо менамояд. Ҷузъи кушода, иқтидори фискалӣ мебошад, зеро гирифтани пардохтҳои андоз бо дарназардошти имкониятҳои аздастдодашуда дар ҳисоботи андоз сабт шудаанд. Унсuri номуайяни иқтидори андозӣ бошад, манбаи андозе ба шумор меравад, ки ҳаҷми он ба ҳисоб гирифта нашудааст. Лекин нишондиҳандаи мазкур дар дохили воҳиди маъмурӣ мавҷуд буда, имкони бадастории даромадро дорад. Ба ақидаи мо, бояд имкониятҳои ҷойдошта шаффоф ва ҳамчун иқтидори воқеии андоз минбаъд дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ ба эътибор гирифта шавад.

Дар баробари ин, қайд кардан бамаврид аст, ки фарқи байни иқтидори фискалӣ ва андозӣ дар амнияти иттилоотӣ ҷой дорад. Арзёбии иқтидори фискалӣ ба маълумоти воқеии даромадҳои андоз асос ёфта, баҳодиҳии иқтидори андозӣ ташаккул додани заминаи иттилоотиро бо мақсади ба роҳ мондани баҳисобгирии объектҳои андозбандиро тақозо менамояд.

Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии равобит, дар баробари фарқ кардани категорияҳои иқтидори иқтисодӣ, молиявӣ ва андоз, мансубияти сохтории онҳо аз нуқтаи назари ташкили мушоҳидаҳои амалӣ аҳаммияти ҳалқунанда дорад. Яъне чунин бармеояд, ки иқтидори андозӣ, ки қисми чудонашавандаи дорои иқтидори фискалӣ мебошад, дар навбати худ, як қисми иқтидори бучет аз рӯйи манбаъҳои даромад мебошад.

Вобаста ба ҳамаи гуфтаҳои боло, мушкилоте, ки бо таърифи иқтидори андозӣ алоқаманд буда, танҳо бо мушкилоти марбут ба истифодаи истилоҳи “иқтидори андозӣ” маҳдуд нест, чунки тафсири он имконияти ситонидани

³³ Кулкова, В.Ю. Налоговое регулирование асимметрии регионального развития на основе совершенствования межбюджетных отношений в РФ / В.Ю. Кулкова // Финансы и кредит. - 2005. - № 28. - С. 16.

андоз ба шумор меравад. Манбаъҳои даромад ҳамчун шартӣ ташаккули иқтисодӣ дар минтақаҳо ба шумор меравад. Дар ин замина, ҳади ақал се шакли дарки иқтисодӣ андозӣ маъмул аст:

- дар робита ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нисбат ба фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ имконияти фароҳам овардани даромадҳои андозиро ба буҷети давлатӣ ҳамчун иқтисодӣ фискалӣ таъмин менамояд.

- ташаккули иқтисодӣ андоз вобаста ба сафарбаркунии имкониятҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо;

- баррасии ҳолатҳои имконпазир ва ҷалби имкониятҳо барои пардохти андозҳои марбут ба дастгирии давлатӣ тавассути ҳавасмандгардонӣ ва имтиёзҳои андоз.

Дар робита ба моҳияти якуми мафҳуми “иқтисодӣ андозӣ”, ба назари мо, ин хусусияти ҷудонашавандаи қобилияти умумии иқтисодӣ тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Қайд кардан зарур аст, ки раванди мазкур аз тағйирёбии бозор, алаҳусус таносуби талабот ва тақлифот, майлгирии ташаккули манбаъҳои даромад ба амал меояд, ки он ба афзоиши иқтисодӣ андоз оварда мерасонад.

Муносибати дигар дар муайян кардани иқтисодӣ андоз тибқи талаботи қоидавии назарияи бартарии муқоисавӣ ва мутлақ асос ёфтааст. Яъне сафарбаркунии имкониятҳои иқтисодии минтақаҳо барои васеъгардониши иқтисодӣ андозӣ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон, барои ҳалли масъалаҳои мушаххасгардониши равишҳои илмӣ-методиҳои баҳодиҳии иқтисодӣ андозӣ заруратеро ба миён меорад, ки дар ин раванд афзалиятҳои муқоисавии ҳисоби иқтисодӣ андозӣ ба эътибор гирифта шавад. Яъне имкон фароҳам меояд, ки сиёсати пурсамари андоз аз ҳисоби маърифати андоз ва фаъолияти самараноки мақомоти андоз дар минтақаҳои ҷумҳурий амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиш чунин бармеояд, ки шарҳи мафҳум ва ибораи иқтисодӣ андозиро аз мавқеи муаллифӣ чунин пешниҳод менамоем: категорияи иқтисодӣ андозӣ ҳамчун имконияти умумии тақдир

додани тамоми захираҳои дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидор мавҷудбуда ба ҳисоб рафта, дар ин раванд шакли дастрасӣ ҳамчун воситаи фароҳам овардани иқтидори андозӣ барои устувории буҷети сатҳҳои гуногунро ифода менамояд. Ҳамзамон, иқтидори андозӣ аз ҷиҳати функционалӣ аз мавҷудияти дараҷаи сафарбаркунии захираҳо бо дарназардошти таносуби манфиатҳои субъектҳои хоҷагидор дар доираи муносибатҳои андозӣ амал намуда, аз ҳисоби таъсири омилҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ ташаккул меёбад. Яъне мафҳум ва мундариҷаи ташаккули иқтидори андозӣ дар доираи низомҳои андоз ҷиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳои натиҷавӣ ва омилҳои таъсиррасон муайян карда мешавад.

Хулосаи зербоби 1.2

Ҳамин тавр, муайян намудани равияҳои илмӣ-методии баҳодиҳии иқтидори андозӣ масъалаи муҳим буда, дар маҷмӯъ барои ошкорсозии моҳияти асосӣ ва заминаи объективии категорияҳои иқтисодӣ мубрам аст. Тақвияти муносибатҳои андозӣ омили дар оянда васеъ кардани манбаи андоз ва устувории буҷети сатҳҳои гуногун мебошад. Дар раванди таҳқиқот масъалаҳои назариявӣю методологии равияҳои илмӣ-методии баҳодиҳии иқтидори андозӣ дида баромада шуда, маълум гардид, ки то ҳол шарҳи мушаххас ва шаффофи мафҳуми иқтидори андозӣ ҷой надорад. Дар сарчашмаҳои илмӣ мафҳумҳои “иқтидори андозӣ”, “иқтидори молиявӣ” ва “иқтидори буҷетӣ” аз мавқеи алоқамандии маҷмӯй истифода мегардад. Инчунин, гуногунмаъно шарҳ додани категорияи иқтидори андозӣ дар илм ва амалияи муосири ватанӣ ва хориҷӣ равияҳои гуногун ва мувофиқан ба онҳо, методикаи мухталифи миқдоран муайян кардани иқтидори андозиро ба миён овардааст.

Дар раванди таҳқиқ ва омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ сохтори таркибии иқтидор гурӯҳбандӣ карда шуда, дар баробари он, ақидаи муаллиф низ пешниҳод шудааст. Вобаста ба моҳияти иқтидори андозӣ, маълум намудем, ки фаҳмиши мазмуни иқтидори андозӣ аз ҷиҳати шарҳи миқдории он баромада, ҳисоби иқтидори андозӣ ҳамчун ҷузъи методикаи тақсимои хароҷотҳои

байнибучетӣ мебошад. Бинобар ин, бо дарназардошти меъёрҳои андоз, иқтидори андозии ҳар як минтақа бо таври инфиродӣ бояд муайян карда шавад.

Ҳамин тариқ, аз омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ маълум гардид, ки шарҳи иқтидори андозӣ бо равишҳои гуногуни назариявӣ ва амалӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Бинобар ин, дар зербоби мазкур гурӯҳбандии ҷиҳатҳои нисбатан муҳимми равишҳои назариявии иқтидори андозӣ аз нигоҳи фискалӣ, байнибучетӣ ва захиравӣ натиҷавӣ пешниҳод гардидааст. Дар равишҳои мазкур барои ташаккули иқтидори андозӣ аз нигоҳи фискалӣ, яъне ҳамчун ҳадди имконпазири воридоти андоз ба буҷет тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ, байнибучетӣ - ташаккули қисми даромади буҷети субъектҳои иқтисодӣ ва мутобиқсозии нобаробарӣ дар буҷетҳои байниминтақавӣ вобаста аз хусусиятҳо ва натиҷавӣ захиравӣ - арзиши умумии манбаи андоз ё манбаи андозбандишаванда муайян гардидааст. Маълум гардид, ки дар ин самт бештар равиши захиравӣ натиҷавӣ дар робита ба иқтидори андозӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар баробари ин, бо дарназардошти ба ҳисоб гирифтани унсурҳои таркибии заминаи андозбандӣ ва иқтидори андозӣ дар доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ механизми ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа қоркард ва пешниҳод карда шуд. Дар ин раванд ҳавфи андозӣ, сиёсати андозӣ ва муҳити андозӣ ҳамчун омилҳои таъсиррасон муайян гардиданд. Инчунин, бояд қайд намуд, ки иқтидори андозӣ ҳамчун маҷмуи иқтидори андози буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тавсиф карда мешавад. Агар иқтидори андозии давлатро дар маҷмуъ ба назар гирем, он аз маҷмуи иқтидори андозии буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ иборат аст. Бинобар ин, аз рӯйи равишҳои концептуалӣ иқтидори андозӣ қисми таркибии иқтидори иқтисодӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, бо таваҷҷуҳ ба иқтидорҳои иқтисодӣ, андозӣ ва фискалӣ, иқтидори андозӣ дар сохтори иқтидори иқтисодии минтақа қоркард ва пешниҳод карда шудааст, ки дар он алоқамандии байни захираҳои табиӣ, воситаҳои истеҳсолот, иқтидори илмию техникӣ ва иқтидори меҳнатӣ

муайянкунанда буда, шарти ташаккул додани иқтидори андозиро муайян месозанд.

1.3. Усулҳои муқоисавии таҷрибаи арзёбии иқтидори андозии минтақа

Дар амалияи ҷаҳонӣ методикаи умумии муайянкунии иқтидори андоз дар сатҳҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ истифода мегардад. Бо сабаби он ки дар қиёси иқтидори андозӣ ба иқтисоди миллӣ, минтақаҳо, соҳаҳо, намудҳои андоз ва субъектҳои иқтисодӣ амал мекунад, ба назари мо, барои муайянсозии иқтидори андозӣ зарурати аз мавқеи муқоисакунӣ арзёбии нишондиҳандаи мазкурро ба роҳ мондан пеш меояд. Барои ошкорсозии ҳаҷми иқтидори андозӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ муайян кардани нишондиҳандаҳои умумӣ кифоя нест. Чунин мавқеъ дар давлатҳои ИДМ ва Осӣи Марказӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Узбекистон мавриди истифода қарор дода мешавад. Бинобар ин, зарурате дар пеш меистад, ки иқтидори андозиро дар доираи минтақа, соҳа ва субъектҳои иқтисодӣ муайян намуд. Дар робита ба ин, пеш аз ҳама, равияи худро тибқи объекти таҳқиқот барои муайян кардани иқтидори андозии минтақа истифода менамоем.

Дар шароити муносири рушди фаъолияти низоми андоз дар мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усули маъмули арзёбӣ намудани ташаккулёбии ҳаҷми иқтидори андозии минтақавӣ вуҷуд надорад. Усулҳои амалкунандае, ки барои баҳодиҳии иқтидори андозии минтақа истифода мешаванд, ба заминаҳои муайяни назариявии таърифҳои ниҳони он асос ёфтаанд. Маълум аст, ки иқтидори андозии минтақа аз рӯйи як қатор ҷанбаҳо ташаккул ёфта, ин зарурати омӯзишу арзёбии иқтидори андозии кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи онро ба миён меорад. Ба назари мо, тарҳрезии шаффофи бучет аз тақсимои трансфертҳо, дотатсия ва субсидияҳо, инчунин рушди стратегии иқтисодии минтақаҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ иқтидори андозии умумииқтисодиро ифода мекунанд. Ҳамзамон, зарурати пешгирии ҳисобҳои нокифоя дар ташаккули иқтидори андозӣ ва бучети сатҳҳои гуногун, таҳияи чораҳои татбиқи онҳо дар назар дошта мешавад. Дар ин самт мақоми

ҳалқунандаро сохт ва таркиби ташаккулёбии буҷети минтақа ишғол мекунад. Инро дар мисоли таркиби буҷети вилояти Хатлон барои солҳои 2019-2022 пешниҳод менамоем (нигар ба ҷадвали 1.3).

**Ҷадвали 1.3. - Сохтори буҷети вилояти Хатлон барои давраи солҳои
2019-2022**

Нишондиҳандаҳо	Бо сомони				бо фоиз			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Даромадҳо, ҳамагӣ	1723657	1903027	2225551	2489006	100	100	100	100
аз ҷумла:								
Даромадҳои андозӣ	1173541,4	1256266,6	1533218	1708844	65,7	68,1	66,0	68,9
Даромадҳои ғайриандозӣ	550115,4	646760,5	692332,8	780162	34,3	31,9	34,0	31,1
Харочотҳо, ҳамагӣ	1687303,5	1867539,3	2156478,3	2454646,7	100	100	100	100
аз ҷумла:								
Маориф	980708,9	1074807,6	1252626,7	1418667,9	58,1	58,1	57,5	58,1
Ниғадории тандурустӣ	419756,2	491312,8	541466,7	598913,2	25,9	24,9	26,3	25,1
Сугуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	12767,2	12846	14337,8	16494	0,7	0,8	0,7	0,7
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ	43984,8	46312,9	55119,8	58216,8	2,8	2,6	2,5	2,6
Ҷорабинҳои фарҳангӣ-оммавӣ, солимгардонӣ ва динӣ	65098,6	67775,7	78801,5	82425,8	3,5	3,9	3,6	3,7
Ҳоҷагии кишлоқ, ҳоҷагии ҷангал, моҳидорӣ ва шикор	6486,9	7160,8	7959,2	9865,6	0,4	0,4	0,4	0,4
Мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ	89493,9	90431,8	106136,2	169118,3	5,0	5,3	4,8	4,9
Нақлиёт ва коммуникатсия	4975,8	6653,2	8658,8	16097,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Истеҳсол ва коркарди канданиҳои ғойданок, саноати истеҳсоли маъдани кӯҳӣ, сохтмон	28686	26961,7	39210,6	36856,3	0,8	1,7	1,4	1,8
Дигар харочотҳо	35080,5	45564,2	52416,7	47991,5	2,4	2,1	2,4	2,4

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. – С.209.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 1.3 бармеояд, андозҳо вазни қиёсии муҳимро дар ташаккулёбии захираҳои буҷети минтақа ишғол менамоянд, ки барои рушди минтақа имкон фароҳам меорад, ки ҳамчун шакли танзими давлатии иқтисодӣ мавриди истифода қарор дода шавад. Аз ҷумла чунин тарзи танзим ба самтҳои зерин ниғаронида мешавад. Ҳамчун мисол, танзими истеҳсолот, истеъмоли, даромади аҳоли ва истифодаи фишангҳои андоз барои танзими ҷараёни демографӣ, татбиқи сиёсати ҷавонон ва сиёсати иҷтимоӣ, ки дар ниҳоят, ҳамаи ин ба ҳавасмандгардонии рушди истеҳсолот ва баланд

бардоштани дараҷаи шуғли пурмахсул барои васеъ кардани базаи андозӣ ва иқтидори андозии минтақа сафарбар карда мешаванд. Тибқи маълумоти ҷадвали 1.3, иқтидори воқеии андоз ҳамчун нишондиҳандаи муҳимми молияи иқтисоди минтақа, яъне даромадҳои андозӣ дар чор соли охир вазни қиёсии бештарро дар худ гирифта, аз 65,7% то ба 68,9% афзудааст, ки ин омили муҳимми ташаккули устувории буҷети минтақаи Хатлон ба шумор меравад. Дар баробари ин, саҳми бештари маблағчудокунӣ аз буҷет ба соҳаи маориф ва нигоҳдории тандурустӣ рост меояд, ки мувофиқан 58,1% ва 25,1%-ро дар соли 2022 ташкил медиҳанд. Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои мазкур асоси пешбурд ва баланд бардоштани савияи дониш дар сатҳҳои гуногуни таҳсилот ва солимии ҷомеа аз ҳисоби беҳтар кардани вазъи саломатии мардум ба шумор мераванд. Барои дар оянда интиҳоб ва ҷо ба ҷо гузоштани кадрҳо ва мутахассисон, ҷалби захираҳои меҳнатии минтақа истифода бурда мешаванд. Яъне тараққӣ додани кишоварзӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ, тичоратӣ, коммуникатсионӣ, ки ҳар яки он тибқи маълумоти ҷадвал дар маҷмуъ майли зиёдшавиро доранд, дар ташаккули иқтидори андозӣ ва муфид гардонидани қисмҳои даромад ва хароҷоти буҷет аз рӯйи татбиқи самтҳои мазкур нақши ҳалкунандаро мебозанд.

Гуногунии самтҳои баҳодихии иқтидори андозии минтақа, пеш аз ҳама, аз тафриқаи ҳадафҳои дар татбиқи он пешбинишуда муайян мегардад. Бинобар ин, зарурати муайянсозии арзиши иқтидори андозии субъектҳои хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо шуда, ин масъала мавзӯи махсуси таҳлили коршиносон ва олимон қарор гирифтааст. Тибқи ақидаи Л.А. Мешерякова усулҳои алоҳида ва амалкунандаи арзёбии иқтидори андозии минтақаро аз мавқеи муттаҳидгардонӣ чунин тавсиф мекунад, “ташкили низоми намояндагии нишондиҳандаҳои андоз, истифодаи нишондиҳандаҳои равиравӣ дар бахшҳои иқтисодӣ, арзёбии иқтидори андозии минтақа дар асоси шаклҳои ҳисоботи андоз бо тасҳеҳи маблағи андозҳои воқеии пардохтшуда ва истифода

аз индекси иқтидори андозии субъектҳои хоҷагидорӣ дар кишвар”³⁴. Дар робита ба ин, аз усулҳои муттаҳидкунандаи дарҷгардида чунин бармеояд, ки дар ҳақиқат, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди минтақаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла вилояти Хатлон, дар доираи равишҳои феълии ҳисобкунии иқтидори андозӣ, мо бояд дар амалия ҳарчи васеътар аз усули захиравӣ истифода барем. Дар чунин амал, чӣ тавре аз таҷрибаи давлатҳои ИДМ, алаҳхусус Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Узбекистон бармеояд, истифодаи усули захиравӣ ба маврид мебошад. Тавассути усули мазкур арзёбии иқтидори андозӣ дар заминаи бузургиҳои нисбӣ ва мутлақ бо истифодаи усулҳои равиши мустақим ва ғайримустақим, инчунин истифодаи усули регрессионӣ ба роҳ монда мешавад.

Истифодаи усули ғайримустақими ҳисобкунии иқтидори андозӣ дар бастагӣ бо шохисҳои макроиқтисодӣ инъикосгари қисмҳои даромади иқтисодии минтақа маҳсуб ёфта, ба унвони манобеи пардохтҳои эҳтимолии андоз баромад мекунад.

Дар натиҷаи арзёбии иқтидори андозӣ чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст, ки онҳо бояд ҳолатҳои зеринро ба ҳисоб гиранд:

1. Нишондиҳандаҳои мазкур бояд фарогири ҳолатҳои гуногун бошанд, чунки онҳо ифодакунандаи хусусиятҳои ин ё он минтақа мебошанд. Масалан, дар кишварҳои Скандинавия нишондиҳандаи даромади миёна ба ҳар сари аҳоли ва дар Федератсияи Россия арзиши иловашуда³⁵, инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чунин нишондиҳанда мавриди истифода қарор дода мешаванд;

2. Истифодаи усули ғайримустақими ҳисобкунӣ имкон фароҳам меорад, ки бе дарназардошти хусусиятҳои манбаи андоз ва меъёрҳои андоз, ки онҳо носоҳеҳ будани арзиши иқтидори андозиро пешакӣ муайян мекунанд, сурат мегирад.

³⁴ Мещерякова, Л.А. Оценка потенциальных возможностей региона в увеличении налоговых доходов бюджета / Л.А. Мещерякова // Региональная экономика: теория и практика. - 2008. - № 7 (64). - С.67.

³⁵ Коломиец, А.Л. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона / А.Л. Коломиец, А.Д. Мельник // Налоговый вестник. - 2000. - №1. - С. 3-5.

Усули маъмули арзёбии иқтидори андозии минтақа вобаста ба чой доштани маълумот аз мақомоти андоз, воридоти воқеии андоз дар минтақа, инчунин даромади миёнаи сарикасӣ мебошад. Аммо ҳамчун усули баҳодихии иқтидори андоз истифодаи нишондиҳандаи даромади воқеии андоз мувофиқ нест, зеро камбудихои назарраси ин усул, пеш аз ҳама, дар робита ба мавзӯ муайян карда мешаванд. Масалан, дар мавриди ду минтақаи дорои иқтидори якхелаи андозӣ метавонанд ҳангоми татбиқи имтиёзҳои андоз ё меъёрҳои камшудаи андоз воридоти тафриқавии андозро ташаккул диҳанд. Дар ин раванд, бо мақсади идоракунии ташаккули иқтидори андозӣ ва беҳтар гардонидани муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон камомади даромади мазкурро қисман аз ҳисоби афзоиши дараҷаи трансфертҳо аз бучети ҷумҳуриявӣ ҷуброн мекунад. Аз ин ҷиҳат, қайд кардан зарур аст, ки ба иқтидори эҳтимолии минтақаҳо сохтори иқтисодии минтақа, мавҷудияти манбаи андоз ё дастрасӣ ба захираҳои андозӣ таъсир мерасонад. Илова бар ин, заминаи иттилоотӣ дар шакли ҳисоботи андоз барои ташаккули воридоти воқеии андозҳо дар давраи ҳисоботӣ гирифташуда низ якҷанд камбудӣ дорад. Ба пардохтҳои андозии давраи ҳисоботӣ дар баробари пешпардохти андозҳои дар давраи ҳисоботӣ ҳисобшуда маблағи пардохти қарзи кредиторӣ оид ба пардохтҳои андоз (аз ҷумла батаъхирарфта) дохил шуда, барои арзёбии воқеии иқтидори андоз аз мавқеи шаффофияти даромадҳои андозӣ дар давраи таҳлилшуда зарур мебошад.

Бино ба ақидаи Л.Ҳ. Саидмуродов ва В.Д. Сабуров, “ҳангоми муайян кардани иқтидори андозии минтақа ҳамчун объекти идоракунии, ҳадди ақал ду варианти имконпазирро ба ҳисоб гирифтани лозим аст. Якум, манбаи андозии мавҷуда, ки муносибатҳои мавҷудаи истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва ташкилию ҳуқуқии байни субъектҳои хоҷагидори минтақаро инъикос менамояд, бо дарназардошти он ки ин муносибатҳо дар оянда бе тағйироти кулӣ боқӣ мемонанд. Дуюм, ҳангоми муайян кардани манбаи андоз тағйироти муносибатҳои мазкур оид ба истифодаи муфиди захираҳои минтақаро бояд ба ҳисоб гирифт, ки ин дар ҳолати баробар барои ба вучуд омадани «таъсири

синергетикӣ» заминаҳои заруриро ба вуҷуд меорад ва боиси афзоиши пурмаҳсули боигарии минтақа ва баланд шудани ҳосилнокии меҳнати минтақа мегардад».³⁶ Вобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки мавқеи гуногуни ақидавӣ ҷой дорад. Тибқи ақидаи О.В. Богачева, «нишондиҳандаи даромади миёнаи аҳоли аз он сабаб ҷолиб аст, ки вобастагии воқеии мавқеи буҷетҳои мақомоти ҳокимияти минтақаро ба сатҳи даромади аҳолии муқими он инъикос мекунад. Нишондиҳандаи мазкур барои арзёбии иқтисодии андозӣ васеъ истифода мешавад, махсусан дар шароите, ки андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар даромадҳои андози минтақа ҳиссаи бештарро ишғол мекунад».³⁷ Дар робита ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки дастрас будани усули номбурда, даромади ҳар нафари аҳолиро дар баробари бартарӣ, ҳамзамон камбудии асосии усули мазкур ба шумор меравад. Бинобар ин, дар андозагирии он мушкilot вуҷуд дорад.

Тибқи маълумоти оморӣ, даромади воқеӣ ба ҳар сари аҳоли дар кишвар аз сабаби тақсироти гуногуни иқтисодии пинҳонӣ дар байни минтақаҳо инъикос намешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми истифодаи ин нишондиҳанда ваколатҳои мақомоти минтақавӣ оид ба андозбандии захираҳои амволи ғайррезидентҳо ба назар гирифта намешаванд. Дар айни замон, агар соҳаи сайёҳӣ дар минтақа рушд кунад, барои афзоиши ҳаҷми даромади андоз аз ҳисоби як қатор андозҳо ва пардохтҳо шароит фароҳам оварда мешавад. Мавҷудияти манбаҳои иловагии даромад дар буҷети ноҳия ба даромади сокинони он, хусусан ба даромади миёнаи ҳар нафар ба иқтисодии андоз таъсири мустақим надорад.

Ҳамин тариқ, камбудии асосии арзёбии иқтисодии андозӣ аз рӯйи омилҳои иқтисодӣ табиати тахминии он мебошад. Ба ақидаи мо, ин ё он омил танҳо маҷмуи муайяни андозҳоро дар бар мегирад, аз ин рӯ, эътимоднокии пешгӯии иқтисодии андозӣ тақозои арзёбии омилҳои маҷмуиро дар бар мегирад. Аз натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи равияҳо дар ин самт чунин бармеояд, ки

³⁶ Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография / Л.Х. Саидмуродов, В.Д. Сабуров. – Душанбе: Матбуоти Уротеппа, 2020. – С.29.

³⁷ Богачева О.В. Налоговый потенциал и региональные счёта / О.В. Богачева // Финансы. - 2000. - № 2. - С. 21-24.

ташакулёбии иқтисодии андозӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, асосан дар заминаи васеъ кардани иқтисодии иқтисодӣ аз ҳисоби ташкил ва амал намудани субъектҳои иқтисодии истеҳсолӣ ва хизматрасон вобаста мебошад.

Камбудии усули ғайримустақим асосан дар татбиқи усули низоми репрезентативии андоз мебошад. Усули мазкур дар кишварҳои дорони сохтори буҷети бисёрсатҳа, аз ҷумла Федератсияи Россия, ИМА, Олмон, Ҳиндустон, Хитой ва ғайра истифода мешаванд. Усули репрезентативӣ мутобиқати аломатҳои дар натиҷаи мушоҳидаи интихобӣ бадастovarдашударо ба нишондодҳое, ки тамоми аҳолиро тавсиф мекунанд, дар бар мегирад. Бинобар ин, ин усули дурнамои баҳодиҳии воридоти эҳтимолии андозии буҷети минтақа фарогири татбиқи меъёрҳои миёнаи ҷумҳуриявии андоз ба манбаи дахлдори андоз мебошад. Маълумот дар бораи ҳаҷми манбаи андоз дар минтақа аз ҷониби мақомоти давлатӣ пешниҳод карда мешавад.

Барои арзёбии иқтисодии андозии минтақае, ки дар он андозҳои алоҳида ситонида мешаванд, истифодаи мустақими манбаи андоз ғайриимкон аст. Азбаски пойгоҳҳои андози инфиродӣ яқсон нестанд, зеро андозагирӣ дар ифодаи арзиш ва намуд ифода карда мешавад. Аммо дар назария ин имкон медиҳад, ки пардохтҳои андоз барои ҳар як намуд аз рӯйи манбаъҳо муайян карда шаванд.

Ҳамин тариқ, гарчанде ки ин усули баҳогузори бозътимод аст ва иқтисодии воқеии андози минтақаро таъмин мекунад, истифодаи ин усул аз сабаби миқдори зиёди иттилоот душвор аст ва натиҷа ба қадри кофӣ бесамар аст. Қайд кардан зарур аст, ки дар баъзе мавридҳо бо сабаби ҷой надоштани маркази ягонаи иттилоотӣ оид ба манбаи андози таҳқиқшаванда, ҳисоби иқтисодии андозҳои мушаххас имконнопазир мебошад. Яъне усули намои андоз барои баҳосозии воридоти андозҳо ба буҷа тибқи заминаи андозбандии субъектҳои хоҷагидор асос меёбад. Бояд қайд намуд, ки ин усул дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико таҳия шуда, мавриди истифода қарор дорад, инчунин он дар Канада, Олмон ва Швейтсария низ татбиқ карда мешавад. Барои татбиқи ин усул сатҳи баланди

мустақилияти буҷетӣ ва андозии минтақаҳо лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад. Озмоиши ин усул дар кишвар бенатиҷа анҷом ёфт.

Тибқи ақидаи О.В. Луговой ва И.В. Трунин, «воқеият, шаффофият ва новобастагии зарурӣ ба талошҳои андозбандӣ бо сабаби саҳми зиёди иқтисоди пинҳонӣ, саркашӣ аз андозҳо, ноустуворӣ ва норасоии инкишофи қонунгузории андоз ба пинҳон кардани даромадҳои андозро таъмин накард. Ҳамзамон, ҳуди мақомоти маҳаллии андоз ҳангоми татбиқи усули «аз он чи ба даст оварда шудааст» ба эътимоднокии маълумот манфиатдор нестанд».³⁸ Яъне барои таъмин ва роҳандозии таҳлили муқоисавӣ ва арзёбии иқтидори андозии минтақа бояд ҳамоҳангии байни мақомоти маҳаллӣ ва фаъолияти субъектҳои иқтисодии минтақа ба эътибор гирифта шавад.

Баҳогузориҳои иқтидори андозии минтақа бо истифода аз усули репрезентативии андоз, яъне он ифодакунандаи паҳлуҳои муҳимми маҷмуи нишондиҳандаҳо баромад карда, таркиби он аз равишҳои «танзимкунӣ-қонунгузорӣ» ва «маҷмӯӣ» бармеояд. Равиши якум ба он асос ёфтааст, ки аз мақомоти андоз барои ҳисоби нишондиҳандаҳои манбаи андоз аз рӯи воридоти намудҳои алоҳидаи андоз ё ба буҷети минтақа воридшаванда маълумот гирифтани мумкин аст. Дар ҳолати арзёбии иқтидори андозӣ бо равиши дуюм ҳисобҳои ғайримустақими манбаи андоз ҳисоб карда мешаванд, зеро дар баъзе ҳолатҳо арзёбии мустақими манбаи андоз ғайриимкон аст.

Тибқи ақидаи коршиносон, «таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи дорои низоми бисёрсатҳаи андоз ва буҷет, ки МММ-ро барои арзёбии иқтидори андозии минтақа истифода мебаранд, нишон медиҳад, ки истифодаи самаранокии ин усул исботи илмӣ, санҷиш ва тақмили усулҳои ғайримустақими баҳодиҳии манбаи андоз, ташаккули маҷмуи зиёди захираҳои иттилоотӣ, навсозии фаъолияти таҳлилии мақомоти андозро талаб мекунад».³⁹ Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки барои баҳодиҳии манбаи андоз бояд

³⁸ Луговой, О.В. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации / О.В. Луговой, И.В. Трунин. Под ред. Глазцкой Н. - М.: ИЭПП, СЕРКА, 2001. – 178 с.

³⁹ Nellor, D., Sunley, E. Fiscal Regimes for Natural Resource Producing Developing Countries. IMF Paper on Policy Analysis and Assessment, 1994. - P.10-12; Smart M. Taxation and Dend-weight Loss in a System o f Intergovernmental Transfers // Canadian Journal o f Economics. - 1998. - February. - P.45

усулҳои алтернативӣ вучуд дошта бошанд, то ин ки маблағҳои бучетӣ самараноктар тақсим ва иқтисодии воқеии бучетии минтақаҳо муайян карда шаванд. Ҳамзамон, нуктаи муҳим ин аст, ки ҳама равишҳо қобили истифода мебошанд. Усулҳои гуногуни арзёбии иқтисодии андоз – низоми репрезентативии андоз ва нишондиҳандаҳои равиши иқтисодиро муттаҳид мекунад. Ҳар кадоми онҳо воқеияти назарраси таркиби нишондиҳандаҳои истифодашавандаро тақозо менамояд, ки ба назари мо, барои қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун усули ягонаи арзёбии иқтисодии андозии минтақаҳо дар доираи усули истифодаи индекси иқтисодии андозии минтақа ва пеш гирифтани танзим муҳим баромад мекунад.

Имрӯзҳо дар кишвар усули баҳодиҳии иқтисодии андозии минтақа аз рӯйи нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ), яъне маблағи иловагии бахшҳои иқтисодӣ дурустии худро ифода мекунад. Ҳангоми таҳияи Дастурамал оид ба дурнамои даромадҳои бучети давлатӣ дар асоси ин нишондиҳанда Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи "иқтисодии андозии минтақа"-ро ба қадри кофӣ ба ҳисоб намегирад. Ба ақидаи мо, дар ин самт коркарди фаъолтари асосҳои илмӣ чунин консепсия лозим аст.

Барои ин, дар навбати худ, нишондиҳандаи "индекси иқтисодии андозӣ" (ИИА) таҳия карда шуда, тавассути он бояд арзёбии нисбии (нисбат ба сатҳи миёна дар ҷумҳурӣ) даромадҳои андози бучети ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ бо дарназардошти сатҳи рушд ва сохтори субъекти иқтисодии кишвар муайян карда шавад. Бо истифода аз равиши баҳогузориҳои пешниҳодгардида ИИА, ки барои қиёснамоии сатҳи таъмини ҳисобгардидаи буҷаи субъектҳои ҷумҳуриявӣ истифода мешавад, баҳогузориҳои дурнамои даромадҳои андозии онҳо сари ҳар як нафар аҳоли ниҳоят мушкил мегардад. Дар мавриди ҳисоб кардани он сатҳи миёнаи нисбии гаронии андоз ба соҳаҳои асосии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳиссаи соҳаҳои дахлдор дар маҷмуи соҳаҳои баррасишавандаи иқтисодиёти субъекти ҷумҳуриявӣ ба назар гирифта мешаванд. Барои ҳисоб кардани индекси иқтисодии андозии минтақа таносуби

хаттии байни даромадҳои андоз ва арзиши иловашуда истифода бурда мешавад.

Тибқи ақидаи В.Б. Христенко ва А.М. Лаврова, «усули баҳодихии иқтидори андозии минтақа дар асоси ММД ба он дараҷае самаранок аст, ки имкони кам кардани дурустии ҳисобҳои оморӣ бо мустақилияти назарраси натиҷаҳое, ки аз маъмуриятҳои вилоятӣ ва мақомоти андозии маҳаллӣ ба даст оварда шудаанд, ҷуброн карда мешавад. Ин ҳолат манфиати субъектҳои хоҷагидориро барои тағйир додани ҳисоботи оморӣ ба миён меорад».⁴⁰ Ба назари мо, ҳарчанд дар таркиби маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ маҷмуи захираҳои иқтисодии минтақа ба ҳисоб гирифта шуда бошанд ҳам, аммо дар баъзе минтақаҳо андозҳо пурра ба буҷети минтақа ворид намешаванд. Тибқи банди 2 моддаи 13-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022”, ҳиссачудокунӣ аз андозҳои умумидавлатӣ, ки аз андозсупорандагони дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта ворид мегардад, дар байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯйи таносуб (фоизҳо) тақсим карда мешаванд.⁴¹ Тибқи ҳиссачудокунӣ вилояти Хатлон дар қонуни мазкур ворид нагардидааст. Бинобар ин, қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҳолати ба эътибор гирифтани тартиби муқарраргардида методикаи ҳисобкунии иқтидори андозии минтақа аз рӯйи МММ намуди зеринро мегирад:

$$\Gamma_{AM} = \frac{A - X_a}{MMM} \quad (1.1) \text{ (таҳияи муаллиф)}$$

Дар инҷо, Γ_{AM} – гаронии андозии минтақа бо дарназардошти ҳиссачудокунии андозии минтақа ба буҷети умумидавлатӣ, A – пардохтҳои андозии минтақа, X_a – ҳиссачудокунии андозии минтақа ба буҷети умумидавлатӣ ва МММ – маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ мебошад.

Пардохтҳои андозии минтақа ҳамчун маҷмуи даромадҳои воқеии андозии минтақа, имтиёзҳои андозӣ ва қарзи ҷамъшудаи андозӣ фаҳмида мешаванд.

⁴⁰ Христенко, В.Б. Методика распределения трансфертов ФРП: итоги реформы 1999-2001 годов / В.Б. Христенко, А.М. Лавров // Аналитические доклады. - М.; РЕЦЭП, 2001. - С. 15.

⁴¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022”. -Душанбе, 2021.-№1804.-С.7-9.

Яъне нишондихандае мебошад, ки андозҳои ҳисобшудаи субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаро ифода мекунад. Ҳамин тариқ, арзёбии иқтисодӣ андозро бо дарназардошти қоидаҳои ҳиссачудокунӣ аз рӯйи усули зерин пешниҳод менамоем:

$$ИАМ_m = \Gamma_{AM} \cdot MMM \quad (1.2)$$

Дар инҷо, $ИАМ_m$ - иқтисодӣ андозии минтақа мебошад.

Мувофиқи усули пешниҳодшуда, масъалаҳои таҳлили муқоисавии усулҳои муайян ва баҳодиҳии ташаккули иқтисодӣ андозии минтақа ва баҳисобгирии дараҷаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро баррасӣ кардан мумкин аст. Усули дигари ҳисоб кардани иқтисодӣ андоз ва баҳодиҳии он, ки имрӯз дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад, усули воқеӣ мебошад. Аз рӯйи мазмун ва аҳаммияти усули мазкур иқтисодӣ андозии минтақа бо дарназардошти воридоти воқеии андоз, қарзҳои андозӣ ва имтиёзҳои андозии дар минтақа муқарраргардида муайян карда мешавад, ки формулаи ҳисоби он чунин мебошад:

$$ИАМ_B = ВА + ҚА + ИА \quad (1.3)$$

Дар ин ҷо, $ИА_B$ - иқтисодӣ андозии минтақа; $ВА$ - воридоти воқеии андоз, $ҚА$ - қарзҳои андозӣ, $ИА$ - имтиёзҳои андозӣ мебошанд.

Дар низоми андозбандӣ яке аз нишондихандаҳои раванди идоракунии меъёри маҷмуии тағйирёбии иқтисодӣ андозӣ мебошад. Тағйирёбии иқтисодӣ андозӣ ҳамчун категорияи иқтисодиёи иҷтимоӣ дар тамоми кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад. Моҳияти ин нишондиханда дар он аст, ки иқтисодӣ андозӣ аз нигоҳи тағйирёбӣ ва таъйиноти идоравӣ пешакӣ бояд ба ҳисоб гирифта шавад. Дар ин бобат В.В. Степанова ва Г.Г. Суханов дар хусуси индекси иқтисодӣ андозӣ чунин қайд мекунанд, ки "...ин арзёбии нисбии даромадҳои андозии буҷети маҷмуии субъекти Федератсияи Россия мебошад, ки бо дарназардошти сатҳи рушд ва сохтори манбаи андозии

субъекти таъсисдиҳанда муайян карда мешавад”.⁴² Қайд кардан ба маврид аст, ки барои ба ҳисоб гирифтани иқтидори андозии минтақа аз ҳисоби воридоти воқеии андоз, қарзҳои андозӣ ва имтиёзҳои андозӣ зарур мебошад. Барои васеъ кардани иқтидори андозии минтақа, омилҳои пардохти андозҳо, ки дар натиҷаи санҷишҳои андоз ба вуҷуд меоянд ва зарари андоз, ки дар натиҷаи пинҳон кардани даромад аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор ба вуҷуд меоянд, бояд ба назар гирифта шаванд.

Саркашӣ ё канораҷӯӣ аз пардохти андозҳо зимни бақайдгирии субъектҳо дар нозироти андоз вобаста ба минтақа, пинҳоннамоии объектҳои андозбандӣ, сари вақт пешниҳод накардани ҳуҷҷатҳо ва пардохт накардани андозҳо, инчунин истифодаи ғайриқонунии имтиёзҳои андозӣ мушоҳида карда мешаванд. Қайд намудан ба маврид аст, ки канораҷӯӣ аз пардохти андозҳо амали ғайриқонунӣ буда, барои ин кирдор дар қонунгузорӣ навъҳои мухталифи ҷавобгарӣ муқаррар гардидааст. Тибқи ақидаи С.Х. Ҳомидова, “бо дарназардошти қарорҳои тактикӣ ва стратегӣ метавон раванди муносибгардони андозҳоро дар марҳилаи нақшавӣ аз ҳамдигар ҷудо намуд; банақшагирии сохтори андозҳо; истифодаи режимҳои махсуси андозбандӣ; тарҳрезии амиқи баҳисобгирӣ ва пардохти андозҳо; пешниҳоди имтиёзҳо ва нигоҳдори маблағ дар марҳилаи нақшавӣ; имконияти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо мақсади муносибгардони барзиёдии андоз барои субъектҳои иқтисодӣ ва соҳибкорӣ муайян гардидааст”⁴³. Ҳамзамон, усулро ҷонибдорӣ кардани ҳастем, ки мувофиқи ақидаи С.Х. Ҳомидова бо дарназардошти омилҳои зикргардида, усули ҳисоби иқтидори воқеии андози минтақаро ба таври зерин пешниҳод менамоем:

$$\text{ИАМп} = \text{ВА} + \text{ҚА} + \text{ИА} + \text{ПСА} + \text{ТАП} \quad (1.4)$$

Дар ин ҷо, ИАМп – иқтидори андозии минтақа бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ, ВА – воридоти воқеии андоз, ҚА – қарзи

⁴² Степанова, В.В. Финансы и финансовый потенциал Архангельской области: монография / под общ. ред. В.В. Степановой и Г.Г. Суханова; Северный (Арктический) федеральный университет. Архангельск: ИПЦ САФУ, 2013. - С. 53.

⁴³ Хамидова, С.Х. Современное состояние и оптимизация уровня налоговой нагрузки в Республики Таджикистан: дис. ... PhD: 6D050900 / С.Х. Хамидова. – Душанбе, 2023. – С.138.

андозӣ, ИА – имтиёзҳои андозӣ, ПСА – маблағи пардохтнашуда аз ҳисоби санҷишҳои андозӣ, ТАП - талафоти андоз аз ҳисоби пинҳонгардонии даромадҳои субъектҳои хоҷагидор мебошанд.

Ҷаборгардонии андоз дар ҳамон маврид воситаи таъсирбахш шуда метавонад, ки агар захираҳои мавҷудайи афзоиши иқтисодии минтақа бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ ва омӯри муайян карда шуда бошанд. Ҳамин гуна восита истифодаи индекси иқтисодии андозии минтақа ба шумор меравад, ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$ИИА_i = \frac{ИАМ_i}{ДА_i} (2.5)$$

Дар ин ҷо, $ИИА_i$ – индекси иқтисодии андозии минтақаи i –ум, $ИАМ_i$ – иқтисодии андозии минтақаи i –ум ба ҳисоби миёна ба сари аҳоли ва $ДА_i$ - даромади миёнаи сарикасии андози буҷети минтақаи i –ум мебошад.

Дар амал усулҳои мушаххасе мавҷуданд, ки имкони муайян кардани қиматҳои нишондиҳандавии иқтисодии ғайрирасмиро бо истифодаи якҷояи иттилооти ғайримустақим ва ҳисобшуда фароҳам месозанд. Масалан, Л.Г. Черногор пешниҳод менамояд, ки методологияи баҳодиҳии ҷаборияти пинҳонӣ дар саноат дар асоси маълумот дар бораи натиҷаҳои кори назорати мақомоти андоз истифода шавад.⁴⁴ Усули мазкур барои муайянсозии ҳаҷми имконпазири зарар дар маҷмуи субъектҳои хоҷагидор сафарбар карда мешавад. Дар натиҷаи санҷиши андоз дар маҳалҳо дар асоси ҳуқуқвайронкуниҳои андози ҳуҷҷатӣ ҳисоб карда мешавад, ки дар натиҷа, ба ҳисоби миёна пардохтҳои иловагӣ ба як корхона ҳамчун асос бояд мавриди истифода қарор дода шавад.

Ҳамин тавр, дар ин самт усулҳои зиёди ҳисоб кардани иқтисодии андозӣ ҷой доранд, ки онҳо тарзи арзёбии иқтисодии андозро, ки дар аксари кишварҳои истифода бурда мешаванд, бо мақсади истифодабарӣ пешниҳод менамоем:

1. Усули воқеии арзёбии иқтисодии андозӣ. Усули мазкур асосан ҳамчун усули воқеии арзёбии иқтисодии андозӣ истифода бурда мешавад. Дар ин усул ҳисоби иқтисодии андозӣ сода буда, дар асоси омилҳои воридоти воқеии андоз,

⁴⁴ Черногор, Л.Г. Об оценке налогового потенциала Астраханской области с использованием репрезентативной налоговой системы / Л.Г. Черногор // Налоговый вестник. - 2003. - №3. - С. 130.

карзҳои андозӣ, имтиёзҳои андоз, санчишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ амалӣ карда мешавад.

2. Усули маҷмӯӣ. Усули мазкур тавассути алоқамандии байни гаронии андози минтақавӣ ва МММ ҳисоб карда мешавад. Дар асоси он имкони таҳлили масъалаҳои муайян ва арзёбии ташаққули иқтисодии андозии минтақа муҳайё мешавад.

3. Усули репрезентативии андоз. Аслан ин усулест, ки аз рӯйи мазмун бештар дар мамлакатҳои мутараққӣ мавриди истифода қарор мегирад. Лекин бояд гуфт, ки қиматҳои дарёфтшуда дар асоси ин усул ба усули воқеӣ наздиканд.

4. Усули ислоҳи коэффитсиентӣ. Усули мазкур дар аксари мамлакатҳо истифода бурда мешавад ва дар робита бо дигаргунсозии ташкилию ҳуқуқӣ ва мутобикгардонии нишондиҳандаҳои андозӣ дар асоси нишондиҳандаҳои нисбии тағйирёбии захираҳои иқтисодӣ барои таҳлил ва дурнамасозӣ истифода мегардад.

5. Усули арзёбӣ аз рӯйи даромад ба ҳар нафар аҳоли. Усули мазкур асосан дар давлатҳои мутараққӣ, ба монанди ИМА ва як қатор давлатҳои Аврупо васеъ истифода бурда мешавад. Бартарии ин усул аз он иборат аст, ки заминаи ташаққулёбии қиматҳои иқтисодии андозӣ дар асоси маълумоти дастрасбуда ба ҳамагон муаррифӣ карда мешавад.

6. Усули регрессионӣ. Усули мазкур дар асоси алоқамандии байни омилҳои таҳлилии ташаққулёбии иқтисодии андозӣ бо дарназардошти динамикаи тағйирёбии онҳо аз рӯйи вақт амалӣ карда мешаванд.

Дар раванди идоракунии тақвиятдиҳии иқтисодии андоз масъалаи асосӣ ин сафарбар намудани усули мушаххас мебошад. Дар ин замина, мушкилоти асосии истифодаи аксари ин усулҳо барои ҳисоб кардани иқтисодии андоз дар он аст, ки омили ҷамъоваришуда дараҷаи нисбатан маҳдуди эътимодноки дорад.

Номукамалии маълумот ва дар робита ба ин, ба амал омадани сатҳи гуногуни ҷамъоварии андоз дар минтақаҳо, ҷой доштани сатҳи гуногуни

иқтисоди ниҳонӣ дар минтақаҳои алоҳида, инчунин ниҳоят зиёд будани усулҳои маъмурӣ ба шумор меравад.

Таҳлил ва таҷзияи қиёсии усулҳои вучуддоштаи баҳогузориҳои иқтидори андозии минтақа ба мо фурсат дод, то меъёрҳои методологии муфиди арзёбиро муайян намоем ва дар шаклгирии иттилооти эътимоддошта ҷиҳати фарояндҳои молиявӣ дар манотиқи кишвар шароити мусоид фароҳам созем. Илова бар ин, шохисҳои мавҷудаи иттилоотии раванги минтақа ва равобитаи натоиҷи баҳогузориҳо бо неруи захиравии дар минтақа вучуддоштаро бо самтҳои стратегӣ қиёс намоем. Ҳамзамон, истифодаи ҳисобҳои содакардашударо амалӣ намоем ва аз шохисҳои иттилоотӣ амиқ дар бораи тавсеаи иқтисодии минтақа истифода намоем. Натоиҷи равишшиносиро баҳри ифшои бартариятҳои рақобатии рушддиҳандаи минтақа инъикос намоем.

Аз ин рӯ, ба таври объективӣ баҳогузориҳои иқтидори андоз аз сабаби сатҳи нокифояи огоҳӣ ва кадрҳо, нобаробарии маъмурии мақомоти маҳаллии ҳокимият душвор аст. Усулҳои баҳодиҳии иқтидори андозро дар асоси муайян кардани дараҷаи ғоиданокии муносибати байни иқтидори андоз ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таҳия кардан мумкин аст. Аз ин ҷо, маълум мегардад, ки сарфи назар аз аҳаммияти иқтидори андозӣ дар ҳалли масъалаҳои минтақавӣ заминаи назариявӣ ва амалии усулҳои баҳодиҳии ҳамаҷониба маҳдуд мебошад. Мавриди истифода қарор нагирифтани имкониятҳои мавҷудаи иқтидори молиявӣ дар ҳудудҳои мушаххас ҳамчун омили манфӣ ба шумор меравад. Аз ин ҷиҳат, баҳогузориҳои иқтидори андозӣ омили субъективӣ буда, усули ҳисобкунии ягона мавҷуд надорад, аз ин хотир, барои ҳар як аҳдоф усули нисбатан мавофикбударо интихоб намудан лозим мебошад. Дар ин самт бо ба эътибор гирифтани санадҳои меъёрию ҳуқуқии хосияти фискалидошта, муаллиф методикаи арзёбии иқтидори андозии минтақаро таҳия ва пешниҳод мекунад, ин нишон медиҳад ки масъалаҳои ташаккули иттилоот ҷойгиркунии нишондиҳандаҳои махсуси рушди минтақавӣ баҳогузориҳои иқтидори захираҳои минтақавӣ тавсеаи сафарбаркунии тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ ва рақамсозии фаъолияти шахсони воқеӣ дар доираи муносибатҳои дахлдори

андоз мебошанд. Яъне чорабиниҳои мазкур имкон фароҳам меоранд, ки дар доираи мураттабгардонии методологияи мазкур имконияти ташаккули иқтидори андозии минтақаро аз нигоҳи банақшагирӣ, таҳлил ва ояндабинии раванди мазкур муфид мегардонад.

Хулосаи зербоби 1.3

Омӯзиши усулҳои муқоисавии таҷрибаи арзёбии иқтидори андозии минтақа нишон медиҳад, ки ҳолатҳои нисбатан муҳимро бояд ба эътибор гирифт. Аз ҷумла, дар мавриди муқаррар кардани нишондиҳандаҳо онҳо бояд хусусиятҳои минтақаро дар бар гиранд. Дар ин замина, ташаккули иқтидори андоз тавассути алоқамандии бавосита бо истифода аз низоми нишондиҳандаҳои андоз сурат мегирад. Яъне истифода намудани омилҳои равиявӣ дар соҳаҳои алоҳида баҳогузориҳои иқтидори андозиро ба намуди ҳисоботи андоз бо ҳисоби маблағи андозҳои воқеии пардохтшуда ва истифода аз индекси иқтидори андозии субъектҳои хоҷагидор дар кишвар амалӣ гардонида мешаванд.

Дар мавриди интихоби усулҳо бошад, маълум гардид, ки дар доираи истифодаи усули ғайримустақим ҳисобкунӣ бе дарназардошти хусусиятҳои манбаи андоз ва меъёрҳои андоз нишон дода шудааст. Бинобар ин, маълум карда шуд, ки носоҳеҳ будани қимати иқтидори андозӣ бояд ба таври воқеӣ ба ҳисоб гирифта шавад. Чунки дар замони ҳозира камбудии асосии арзёбии иқтидори андоз аз рӯйи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ хело умумӣ будани он мебошад. Ба назари мо, дар ин ҳолат ин ё он нишондиҳандаро танҳо тавассути маҷмуи муайянии андозҳо ифода бояд кард. Бинобар ин, эътимоднокии ояндабинӣ дар асоси як омилҳои асосии пешбинишаванда он қадар таъсирбахш нест. Дар раванди таҳқиқ маълум кардем, ки истифодаи усулҳои арзёбӣ бо тариқи маҷмӯӣ аз рӯйи истифодаи намудҳои усули маҷмӯӣ (IAM_m), усули воқеӣ (IAM_v), усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ (IAM_p) ва истифодаи усули индекси иқтидори

андозӣ (ИИА_i) ба маврид буда, методикаи ҳисоби онҳо пешниҳод гардониди шуданд. Инчунин, бо мақсади арзёбии иқтидори андозӣ аз рӯйи алоқамандии аломати натиҷавӣ ва омилҳои таъсиррасон усулҳои репрезентативӣ, ислоҳи коэффитсиентӣ, арзёбӣ аз рӯйи даромад ба ҳар нафар аҳоли ва регрессионӣ баррасӣ ва пешниҳод гардониди шуданд.

Маълум карда шуд, ки оид ба баҳогузориҳои иқтидори воқеии андозии манотике, ки дар он андозҳои алоҳида ситонида мешаванд, истифодаи бевоситаи қимати манбаи андоз ғайриимкон аст. Яъне, амалия нишон медиҳад, ки манбаи андозҳои алоҳида гуногун мебошанд. Чунки воҳиди ченаки онҳо бо аломатҳои гуногуни арзишӣ ва табиӣ ба ҳисоб гирифта шуда, бо усулҳои гуногун мавриди арзёбӣ қарор дода мешаванд.

Барои шарҳи истифодаи усулҳои ченкунии иқтидори андозӣ равишҳои «танзимкунӣ-қонунгузорӣ» ва «мачмӯӣ»-ро ҷонибдорӣ менамоянд ва дар ин самт ҷиҳате муҳим шуморида мешавад, ки ҳамаи онҳо мавриди истифода мебошанд. Аз рӯйи усулҳои арзёбии иқтидори андозӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар истифодаи усули ягонаи арзёбии иқтидори андозии минтақаҳо дар доираи усули истифодаи индекси иқтидори андозӣ ва муқаррар намудани сатҳи танзим ба шумор меравад, ки ин чун қоида, ҳамчун усули маъмули аксар кишварҳои пешрафта мебошад. Дар ин самт бо омӯзиш ва таҳқиқ дар раванди кор якҷанд намуди усулҳои арзёбии иқтидори андозӣ пешниҳод шуд.

Ҷиҳати муҳимме, ки дар ин самт ошкор гардид, ин ҷой доштани мушкилот дар истифодаи усулҳои ҳисоби иқтидори андозӣ мебошад. Яъне самти мазкур дар шароити маҳдуд будани эътимоднокии маълумоти омӯӣ ва мувофиқан ба роҳ мондани таҳлили эконометрикии онҳо мебошад, ки ин ба назари мо, боиси зиёд гардидани хароҷотҳои маъмурии андозӣ дар минтақа мегардад.

Ҳамзамон, бо гузаронидани таҳлили муқоисавии усулҳои маъмули баҳодиҳии иқтидори андозии минтақа имконият фароҳам омад, ки меъёрҳои методологияи муфидгардонии арзёбии иқтидори андозиро муайян намоем. Чунин ҷиҳатҳои муҳим аз ташаккулёбии иттилооти бозътимод, ҷой доштани

нишондиҳандаҳои иттилоотии рушди минтақа, баҳодиҳии алоқамандии натиҷаҳои молиявӣ аз захираҳои минтақа иборат буда, онҳо имкон медиҳанд, ки қорӣ намудани усулҳои ҳисоби содакардашуда барои муайян намудани нишондиҳандаҳои иттилоотии аниқ дар самти инъикоси бартариятҳои бозорӣ, хусусан баҳодиҳии дараҷаи рақобатнокии субъектҳои хоҷагидори минтақа аз ҳисоби иқтидори андозӣ вобастагии калон дорад.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ҶАНБАҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

2.1. Вазъи ташаккулёбии таркиби воридоти андоз дар шароити вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ташаккули иқтисодии шакли нав ва татбиқи ислоҳоти сохторӣ, ки барои беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ дар солҳои охир мусоидат кардааст, арзёбии иқтисодии захираҳоро барои ноил шудан ба мақсадҳои ба миён гузошташуда тақозо менамояд. Нишондиҳандаи муҳимме, ки дастгирии молиявӣ ва нақши давлатро дар иқтисодиёт ва дар робита бо ҳамкории давлат ва соҳибкорӣ инъикос менамояд, ин гаронии андоз ва самаранокии хароҷоти давлатӣ мебошад.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти гуногунҷабҳаи андоз гузаронида шуда, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, алаҳхусус Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардид, ки он аз соли 2020 инҷониб таҷдиди назар карда шуда, аз 1 январи соли 2022 мавриди истифода қарор гирифтааст. Зимнан зикр мегардад, ки ислоҳоти мазкур асосан ба содагардонии низоми андоз ва кам кардани гаронии андоз ба субъектҳои хоҷагидор ҳам аз ҳисоби кам кардани теъдод ва меъёрҳои андоз, ҳам тағйир додани қоидаҳои ҳисоб ва пардохти андозҳо, инчунин баланд бардоштани самаранокии маъмуригардонии андоз равона карда шудааст.

Дар солҳои 2015-2022 буҷети ҷумҳурӣ аз рӯйи таносуби нишондиҳандаҳои таркибии худ, аз ҷумла ММД, воридоти андоз, таносуби даромад ва хароҷоти буҷет, инчунин гаронии андоз майли зеринро гирифтааст (нигар ба ҷадвали 2.1).

Чадвали 2.1. – Динамикаи нишондиҳандаҳои ММД, воридоти андоз, дефитсит (профитсит) ва гаронии андоз барои солҳои 2015-2022

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ММД, млн сомонӣ	50977,8	54790,3	64434,3	71059,8	83958,3	83958,3	101076,3	115739,4
Воридоти андоз, млн сомонӣ	10613,4	11188,4	13099,7	14564,9	15775,4	15366,5	19669,6	21824,2
Дефитсит (профитсит)-и буҷет, млн сомонӣ	309,1	110,9	-2308,7	-261,9	-337,2	252,5	711,1	717,9
Гаронии андоз, %	20,8	20,4	20,3	20,5	18,8	18,3	19,5	18,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2020. - С. 445-461; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023. - С. 214, 363-390.

Пеш аз ҳама, қайд кардан ба маврид аст, ки дар давраи таҳлилӣ номувозинатии даромад ва хароҷоти буҷет ба амал омада, зарурати омӯзиш ва таҳқиқро ба миён меорад. Тибқи маълумоти чадвали 2.1 нишондиҳандаҳои ММД, воридоти андоз, дефитсит (профитсит) ва гаронии андоз ба тариқи тафриқавӣ майл пайдо кардаанд. Аз ҷумла солҳои 2017-2019 норасоии қисми даромади буҷет ва солҳои 2015, 2020-2022 таносуби мазкур майли мусбатро гирифтааст. Яъне дар солҳои таҳлилӣ бо дарназардошти омилҳои дохила ва беруна ташаккулёбии даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ ба амал омада, бо вучуди бухронҳои молиявӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз ҳисоби дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои барномавӣ ва стратегии кишвар, инчунин тақвият ёфтани низоми андози миллӣ дар фазои муносибатҳои иқтисоди беруна дар маҷмӯъ майли мусбат гирифтааст. Тибқи талаботи ҷойдошта дар шароити муосир, алаҳхусус бо дарназардошти рақамикунонии равандҳои иқтисоди миллӣ зарурати мутобикгардонии низоми амалкунандаи андози миллӣ бо роҳандозии талаботи созмонҳои бонуфузи байнидавлатӣ ба миён омадааст. Дар ин ҳолат, заминаи муфиди рушди иқтисод шуғли пурмахсул, дастгирии соҳибкорони соҳавӣ ва ғайи гардидани буҷет ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, дар рафти ислоҳоти андози миллӣ, чӣ тавре аз маълумоти чадвали 2.1 бармеояд, гаронии андоз майли тафриқавӣ пайдо карда, дар маҷмӯъ кам гардидааст. Ба назари мо, чунин майл асосан аз ҳисоби татбиқ

ёфтани ислоҳоти андозӣ мебошад. Ҳамзамон, ҳолати мазкур ҳамчун таҳкурсии пуриктидор барои рушди соҳаҳои истеҳсолию ғайристеҳсолӣ ва зиёд гардидани гардиши бучети мамлакат ҳисобидан мумкин аст. Ба ақидаи мо, дар ин замина имкониятҳо барои диверсификатсияи иқтисодиёт ва фароҳам омадани шароити амалкарди бозори молу маҳсулот дар кишвар, ҳавасмандгардонии субъектҳои хоҷагидорӣ, афзоиши иқтидори содиротӣ ва баланд гардидани нуфузи кишвар дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Дар ин асно метавон гуфт, ки низоми андоз дар марҳилаҳои ислоҳотӣ ба унвони як абзори таъсирбахши амалнамояндаи буча ба шумор рафта, фурсатҳоеро дар худ ҷой додааст, ки равобити иқтисоди миллии кишвар рақобатпазир шуда, дар ниҳояти қор, ин ба рушди иқтисоди миллии боис мегардад. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки яке аз унсурҳои низоми нави андозбандӣ, ин пеш гирифтани роҳҳои ҳавасмандгардонии соҳибкорон ва муфидгардонии андозҳо мебошад. Чунки баъзе аз намудҳои андоз, ба монанди ААИ ва андози иҷтимоӣ барои субъектҳои соҳибкории андозсупор гарон ба ҳисоб мерафт. Илова ба ин, қўшиши давлат аз он бармеомад, ки низоми андоз ба тартиб дароварда шавад, чунки ҳолатҳои бо пуррагӣ фаро нагирифтани пардохтҳои андозӣ, вусъат надоштани мубодилаи мол, сатҳи нокифояи иҷрои қонунгузории андоз аз ҳисоби бо пуррагӣ татбиқ нагардидани имтиёзҳо ва сабукиҳои андозӣ эҳсос мегардид.

Дар робита ба даврҳои ислоҳоти андоз, ки аз соли 2000 оғоз шуда буд, ҳам ба ҷанбаҳои институтсионалии равобити байни андозсупорандагон ва давлат ва ҳам ба принципҳои пардохт ва меъёрҳои андозҳои алоҳида таъсир расонид. Аз ҷумла дар солҳои 2012-2021 замина барои дар оянда беҳтар кардани низоми андозбандӣ гузошта шуда, шароити мусоиди ташкилию ҳуқуқӣ ба миён омад. Чунончи, барои таҳлили муқоисавии самтҳои асосии сиёсати андозӣ муқаррароти Кодекси андози нав ва пештара мавриди баррасӣ қарор гирифт. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз 23.12.2021, №1844 қабул гардида, аз 2 қисм, 15 фасл, 57 боб, 399 модда ва 7 номгӯи андоз иборат мебошад. Чунин тағйироти меъёрию ҳуқуқӣ муҳити

андозбандиро аз ҳисоби муфид гардонидани меъёрҳо ва асоснок гардидани заминаи андозбандӣ барои тамоми соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли майли мусбат медиҳад, ки инро дар мисоли андоз аз даромад, ААИ, андози аксизӣ, андоз барои сарватҳои табиӣ ва андози иҷтимоӣ дидан мумкин аст.

Тибқи муқаррароти Кодекси нави андоз нишондиҳандаҳои таркибии андоз аз даромади шахсони воқеӣ, аз қабili тарҳи шахсӣ аз 60 сомонӣ то ба 128 сомонӣ соли 2023 ва ҳоло ин тарҳи шахсӣ 144 сомонӣ, меёри андоз - 12% ва даромади воқеии ғайррезидентӣ аз 25% то 20% сабуки ба амал овард. Аз муқоисаи нишондиҳандаҳои мазкур чунин бармеояд, ки майли шахсони воқеии андозсупоранда ҳавасмандии ғаъолияти онҳоро ифода мекунад.

Дар мавриди ААИ, тибқи муқаррароти Кодекси нави андоз чунин тамоиле ба назар мерасад, ки сол ба сол кам гардидани меёри ААИ, яъне аз 18%-и соли 2021 то ба 13% барои соли 2027 муайян шудааст. Бо ҳамин мазмун, дигар намуди андозҳо низ тавре аз рӯи нишондиҳандаҳои таркибии худ тағйир ёфтаанд, ки онҳо тамоили умумиро барои таъмини ҳавасмандии субъектҳои соҳибкорӣ, васеъ шудани истеҳсоли молҳои ватанӣ, афзоиши ҷойҳои корӣ дошта, дар ниҳоят, ҳамаи ин шароити баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми минтақаро аз ҳисоби беҳтар кардани таркиби иқтисодии андозӣ ифода мекунад.

Дар маҷмӯъ, сатҳи гаронии андоз дар давраи таҳлили дар иқтисоди миллӣ, ки ҳамчун таносуби андозҳои пардохташуда ба ММД муайян карда шуда, ба ҳисоби миёна сатҳи 19,5%-ро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаи мазкур дар робита ба таҷрибаи умумичаҳонӣ меёри кам буда, аз пурсамар гардондани сиёсати андоз бармеояд. Ҳамин тариқ, чунин меёр дар шароити татбиқи ҷорабиниҳои зиддибуҳронӣ ва таъсири мусбати ислоҳоти андозӣ ташаккул ёфт.

Ҷорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва меёри қабулгардида барои ташаккул додани буҷети давлатӣ мақоми устувор дошта метавонад. Бинобар маълумоти расмӣ, дар соли 2022 ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ 36056,8 млн сомониро ташкил дод, ки дар таносуб бо ММД 31,2 фоизро ташкил медиҳад, ки

нисбат ба бучети соли 2021 ба андозаи 19,9 фоиз зиёд шудааст.⁴⁵ Қайд кардан ба маврид аст, ки дар сохтори даромади бучети ҷумҳуриявӣ дар соли 2022 саҳми бештари воридотро ААИ хоҳад дошт, ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба ҳисоби миёна ташаккулёбии дараҷаи тағйирёбии воридоти андоз асосан аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим ба амал омадааст ва ин дигаргуншавии майли иқтидори андозиро аз ҳисоби хизматрасониҳои байнисоҳавӣ нишон медиҳад. Аз таркиби ташаккули бучет бармеояд, ки қисми бештари он аз ҳисоби иқтидори ААИ таркиб ёфтааст ва дар оянда меёри он кам гардида, боиси ҳавасмандии андозсупорӣ мегардад. Яъне бо дигаршавии равобити иқтисодӣ фурсатҳои густурдаи соҳибкорӣ дар равнақи иқтисоди миллӣ бо дар назар гирифтани фурсатҳои андозии иқтидори андозӣ ба вуқӯ пайваستا, буҷаи давлатӣ пойдор мегардад. Дар мавриди ба эътибор гирифтани ин нишондиҳанда дар сатҳи бучети маҳаллӣ маълум мегардад, ки дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи бештарро андоз аз даромади шахсони воқеӣ ишғол намуда, 27,9%-ро ташкил медиҳад. Бинобар ин, аз нуқтаи назари муаллиф, муайянкунандаи 1/3 ҳиссаи иқтидори андозӣ ба шахсони воқеӣ рост омада, зарурати арзёбии имконоти ҷойдошта дар ин самт аз ҳисоби соҳибкориҳои инфиродӣ ба миён меояд.⁴⁶

Қайд кардан ба маврид аст, ки таҳқиқи тамоилҳои тағйирёбии таркиби воридоти андоз ба он водор месозад, ки омилҳои муайянкунандаи иқтидори андозиро дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам минтақаҳои алоҳидаи он барои рушди иқтисодиёт равона созем. Бинобар ин, вусъат додани сохт ва таркиби пардохтҳо дар ниҳояти кор майлро дар бар мегирад, ки дар робита бо шарикони рушд мақом ва таъсиррасонии андозҳои алоҳида алоқамандии зич гирифта, татбиқи ислоҳоти андозро таъмин мекунад. Ба назари мо, муфидгардонии гаронии андоз ба мақсадҳои равона мегардад, ки мо ба ҳалли вазифаҳои мушаххас муваффақ шавем. Масалан, бекор кардани андозҳои, ки дар робита ба ташаккулёбии базаи андозбандӣ ғайрисамаранок мебошанд.

⁴⁵ Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.386-390.

⁴⁶ Бучети давлатӣ барои соли 2022 // Молия ва ҳисобдорӣ. Маҷаллаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2022. - №3.- С. 23 – 25.

Ҳамзамон, дар робита ба баробар кардани шартҳои андоз барои ҳамаи андозсупорандагон, вазифа аз он бармеояд, ки имтиёзҳои ғайрисамаранок ва номувофиқии ташаккули қоидаҳои муайянсозии манбаи андозбандишавандаи инфиродӣ бартараф карда шаванд. Қисми таркибии ислоҳоти андоз ин содагардонии низомҳои андозбандӣ мебошад. Дар ин чода вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки мо бояд шумораи андозхоро аз рӯи таносуби таркибӣ муфид гардонем, ки ин масъала дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии муносибатҳои андозӣ мақоми ҳалқунанда дорад. Ҳамин тариқ, ҳолатҳои зикргардида, ба назари мо, тамоилҳои тағйирёбии таркиби воридоти андоз ва омилҳои муайянқунандаи иқтисодии кишварро вобаста ба хусусиятҳои минтақавӣ, аз ҷумла вилояти Хатлонро бараъло ифода мекунад.

Рафти таҳқиқ нишон медиҳад, ки иқтисодии андозӣ аз омилҳои гуногун вобастагӣ дорад. Бинобар ин, дар робита ба вилояти Хатлон, тибқи ақидаи мо, муайянсозии таъсири омилҳои алоҳида барои ташаккули иқтисодии андозии маҳал аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Дар ин самт муайян кардан лозим меояд, ки дар минтақаи таҳлилшаванда сатҳи таъсиррасонии андозро ба сохтори даромадҳои андоз аз рӯи таркиби соҳавӣ ошкор намоем (нигар ба ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. – Сохтори даромадҳои андозӣ аз рӯи таркиби соҳавӣ дар соли 2022, ҳаз. сомонӣ

Соҳа	Дар тамоми ҷумҳурӣ	Вилояти Хатлон	Ҳиссаи вилояти Хатлон нисбат ба ҷумҳурӣ, %
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	274 227,9	118 155,1	43,1
Корхонаҳои сохтмонӣ	829 547,7	85 898,3	10,4
Корхонаҳои саноатӣ (истехсоли маҳсулот)	1 961 172,5	198 720,9	10,1
Хизматрасонии нақлиётӣ	37 349,2	839,3	2,2
Савдо	1 344 406,3	116 069,7	8,6
Дигар соҳаҳо	8 836 635,3	642 021,0	8,5
Ҳамагӣ	13 836 121,9	1 321 555,2	9,6

Сарчашма: Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар натиҷаи таҳлили сохтори даромадҳои андозӣ маълум мегардад, ки дар маҷмӯъ барои ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон тафовути таркибӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон, агар дар ҷойи аввал вазни қиёсии бештар ба ҳаҷми маҷмуии воридоти андоз ба корхонаҳои саноатӣ рост ояд (мувофиқан 14,2 ва 15,0%), пас дар ҷойи дуюм чунин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ соҳаи савдо буда (17,7%), дар вилояти Хатлон - ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) рост меояд, ки 8,9%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ҳиссаи вилояти Хатлон дар ташаккул додани буҷети ҷумҳуриявӣ 9,6%-ро ташкил дода, нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ мавқеи фарқкунандаро мегирад. Дар натиҷаи таҳлили маълумоти ҷадвали мазкур маълум мегардад, ки дар вилояти Хатлон иқтисодии андозӣ нисбат ба ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ аз ҳисоби соҳаҳои саноат ташаккул меёбад. Ҳамзамон, дар натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳо маълум мегардад, ки ҳиссаи даромадҳои андозии соҳаи саноат дар таркиби даромадҳои андозии вилояти Хатлон 15,0%-ро ташкил медиҳад ва ин аз бартарии рушди фаъолияти корӣ дар татбиқи ҳадафи стратегияи саноатикунории босуръати кишвар дарак медиҳад.

Соҳаҳои дигаре, ки таркиби тамоилҳои тағйирёбии иқтисодии минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунанд, нақлиёт ва тичорат мебошанд. Таҳлили ҷадвали 2.2 нишон медиҳад, ки ҳиссаи соҳаҳои нақлиёт ва савдо дар даромади умумии андозии вилоят назар ба ҷумҳурӣ хеле кам аст. Ба ақидаи мо, сабаби тамоили мазкур дар он аст, ки ҳангоми гурӯҳбандии минтақаҳо, аз ҷумла вилояти Хатлон ба гурӯҳи минтақаҳои дохил мешавад, ки дар он имкониятҳои зиёди пеш гирифтани дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ ва тақмили сохтори иқтисодӣ дар заминаи сафарбар намудани иқтисодии андозӣ вуҷуд доранд.

Тавре аз ҷадвали таҳлилий бармеояд, ҳаҷми умумии даромади андоз аз маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 961 172,5 ҳазор сомони ро ташкил дода, ҳаҷми вилояти Хатлон дар он 10,1% аст. Субъектҳои саноатии вилояти Хатлон аз нигоҳи сохтори истеҳсоли чунин аст, ки дар он аз ҳисоби истеҳсоли молҳои соҳаҳои саноатӣ зарурати тақмилдиҳии таркибии он ба миён омадааст.

Аз ҷумла саноати хӯрокворӣ, аз қабili консервабарорӣ, корхонаҳои коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ, корхонаҳои парвариши паранда ва коркарди маҳсулоти парандапарварӣ, инчунин субъектҳои саноати бофандагӣ, аз қабili ришта, чӯроб, халта, молҳои дӯзандагӣ ва ғайра бартарӣ доранд. Ҳамин тавр, вилояти Хатлон дорои иқтидори пурзӯри саноатӣ буда, дар байни дигар минтақаҳо аз ҷиҳати ташаккул додани иқтидори андозӣ мавқеи хоссаро ишғол карда, 10,1 фоизи маҳсулоти умумии саноати кишвар, инчунин 9,6%-и даромади умумии андозии ҷумхуриро ташкил медиҳад. Бо таваҷҷуҳ ба иқтидори ҷойдошта, ба андешаи мо, таҳқиқ ва омӯзиши таркиби воридоти андоз ва омӯзиши майли иқтидори андозӣ аҳаммияти калони идорӣ дорад (нигар ба ҷадвали 2.3).

Ҷадвали 2.3. - Таркиби воридот аз рӯйи намудҳои асосии андоз ба буҷет дар солҳои 2016-2022 (тафовути муқоисавӣ, %)

Намудҳои андоз	2016			2019			2022		
	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Вилояти Хатлон	Ҳисса, %	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Вилояти Хатлон	Ҳисса, %	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Вилояти Хатлон	Ҳисса, %
ААИ	5346,3	226,7	4,2	6429	259,8	4,0	8940,0	366,3	4,1
Андоз аз даромад	1216,1	220	18,1	1913,0	367,9	19,2	2988,5	536,7	18,0
Андоз аз ғоида	1168,4	86,4	7,4	1900,6	154	8,1	2917,6	296,1	10,1
Аксизҳо	339,1	0,7	0,2	1398	0,81	0,1	902,0	0,69	0,1
Дигар андозҳо	3118,5	238,8	7,7	4134,8	391	9,5	6076,1	509,1	8,4
Ҳамагӣ	11188,4	772,6	6,9	15775,4	1173,5	7,4	21824,2	1708,9	7,8

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯйи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2020. – С.449, 461; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.390; Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С.210.

Аз рақамҳои ҷадвали 2.3 маълум мегардад, ки сохтори андозҳо дар вилояти Хатлон дар маҷмӯъ майли афзоишро нишон медиҳад. Агар дар соли 2016 ҳиссаи даромадҳои андозии вилоят нисбат ба даромадҳои андозии ҷумҳурӣ 6,9%-ро ташкил диҳад, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 ба 7,4% ва дар соли 2022 ба 7,8% баробар гардидааст. Аз рӯйи мавқеъгирӣ майли пардохти андозҳо нишон медиҳад, ки дар соли 2022 ҳудуди 21,4% ААИ, 31,4% андоз аз даромад ва 17,3% андоз аз ғоида, яъне 70,2%-и даромадҳои андозии вилояти Хатлон танҳо аз ҳисоби андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз даромад

ва андоз аз ғоида фароҳам омадааст. Дар маҷмӯъ, мо метавонем қайд намоем, ки вилояти Хатлон аз ҷиҳати сохтори даромадҳои андоз, тамоили ташаккули иқтисодии минтақа ба сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ мувофиқат мекунад. Ба ин васила, омилҳои, ки ба иқтисодии андозии минтақа таъсир мерасонанд, дар назарияи андоз ва андозбандӣ шартан ба омилҳои берунӣ ва дохилӣ тақсим карда мешаванд. Дар низоми пайдоиши омилҳои мавқеи асосиро омилҳои ташаккули манбаи андози минтақа ишғол менамояд. Дар ин замина, ба ақидаи муаллиф, манбаи андози минтақаро метавон дар ду ҷиҳат мавриди таҳқиқ қарор дод. Ҷиҳати якум манбаи воқеии андоз мебошад. Нишондиҳандаи мазкур ба маҷмуи сарчашмаҳои андоз барои супорандагони андоз ва пардохтҳои дар ҳудуди минтақа бақайдгирифташуда мансуб аст. Сипас, манбаи дигари ташаккули иқтисодии андозии минтақа истифодаи муфиди кулли омилҳои, аз қабيلي захираҳои табиӣ, демографӣ, истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ ба шумор меравад.

Ҳангоми омӯзиши масъалаи тақмил додани манбаи андоз аз ҷониби мутахассисон раванди табилии манбаи андоз аз ҳолати воқеӣ ба ҳолати муфидии он ба ҳисоб гирифта мешавад. Ба ақидаи мо, ҳолати муфидӣ танҳо аз ҷиҳати назариявӣ имконпазир аст. Аз ин лиҳоз, раванди тақмили омӯзиши манбаи андоз аз наздикшавии беохирӣ ҳолати воқеӣ ба ҳолати муфиднок иборат аст. Аз ин ҷо, масъалаи тамоили дигаргуншавии иқтисодии андозӣ аз ҳисоби муайян кардани таъсири омилҳои дохилӣ дар ин ё он самти фаъолият ва танзими он дар дохили вилоят хело зарур аст. Бинобар ин, омӯзиши омилҳои номбаршуда зимни таҳлили иқтисодии андозии минтақа муайянкунанда мебошад. Ҳамчунин, лозим ба зикр аст, ки дар фароянди мушаххаснамоии таркиботи ин авомил вижагиҳои аслии макроиқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва дигар хусусиятҳои манотик бояд ба назар гирифта шаванд.

Дар мавриди ба ҳисоб гирифтани иқтисодии андозӣ аз рӯйи моликият маблағи иқтисодии андозӣ аз ҳосили зарби манбаи андозҳо ва меъёрҳои он муайян карда мешавад. Муайян кардани таъсири омилҳои бошад, барои таъмини

ташаккул ва муайянсозии бузургии иқтидори андозӣ дар минтақа имкон медиҳад.

Дар ташаккулёбии манбаи андоз, баробари омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, захираҳои табиӣ минтақа мақоми хосса доранд. Ба ақидаи муаллиф, вусъат додани истифодаи базаи захира ва ашёи хоми вилоят имкон медиҳад, ки базаи андози вилоят бе зиёд кардани гаронии андоз густариш дода шавад. Ба андешаи мо, чунин омил ба сохтори манбаи андоз низ таъсири калон мерасонад. Бинобар ин, барои аниқ муайян кардани тамоили ташаккулёбии манбаи андозӣ дар минтақа зарурати муфид гардонидани таносуби байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим ба миён меояд.

Аз раванди таҳлил чунин бармеояд, ки афзалияти омилҳо аз ҳисоби истифодаи имконоти дохилӣ таъмин мегардад. Ба ақидаи муаллиф, маҳз дар ҳамин замина, тамоми минтақаҳо, аз ҷумла вилояти Хатлон чунон тамоилеро бояд дар бар гирад, ки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ имкон фароҳам оварад. Дар ин асос, буҷети маҳаллӣ устувор гардида, арзёбӣ ва муайян кардани иқтидори андозӣ дар заминаи дастгирии соҳибкории хурду миёна таъмин мегардад. Яъне дар ин маврид имконияти сабук кардани гаронии истифодаи буҷети ҷумҳуриявӣ аз ҳисоби амал намудани буҷетҳои маҳаллӣ муҳайё мегардад. Бо таваҷҷуҳ ба сохтори иқтисоди минтақа беш аз пеш маълум мегардад, ки чараёни ташаккулёбии иқтидори андозӣ аз фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ алоқамандии зич дорад.

Дар замони муосир авлавияти расонидани кумаки молиявии давлат ба манотик, бо сабаби душворшавии муҳити иқтисодӣ ва молиявии ҷаҳонӣ ба вуқӯъ пайваستاаст. Давлат метавонад ба минтақаҳо кумақҳои гуногун расонад. Лекин роҳи асосии рушди минтақаҳо истифодаи иқтидори иҷтимоӣ иқтисодии худӣ онҳо мебошад. Ба назари мо, дар ин самт ду равиши асосии захиравӣ ва сохторӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Ба ақидаи муаллиф, муносибати захиравӣ дар он зоҳир мешавад, ки иқтидори иқтисодиву молиявии минтақа ба имкониятҳои захиравии он вобаста аст. Дар мавриди равиши сохторӣ мавқеи мутахассисон чунин аст, ки ин раванд ҳамчун маҷмуи

иқтидорҳои гуногун баррасӣ мешавад. Дар маҷмӯъ, равишҳои мазкур асоси методологии омӯзиши тамоилҳои тағйирёбии таркиби воридоти андоз ва омилҳои муайянкунандаи иқтидори андозии минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд.

Ҳамин тавр, иқтидори андозии минтақа дар низоми иқтисодии он нақши муҳим дорад. Байни иқтидори андозӣ ва иқтидори иҷтимоию иқтисодии минтақа вобастагии мутақобила вучуд дорад. Яъне иқтидори иҷтимоию иқтисодӣ ҳар қадаре зиёд бошад, ҳамон андоза иқтидори андозӣ мутаносибан меафзояд. Дар сурати риоя шудани чунин алоқамандӣ имконе ба миён меояд, ки заминаи молиявии буҷет дар маҳалҳо майли устуворӣ гирифта, барои иҷрои вазифаҳои мушаххас аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ба роҳ монда мешавад. Аз ин ҳисоб, қимати иқтидори андозӣ имкониятҳои истифода ва рушди иқтидори иҷтимоию иқтисодии минтақаро дар алоқамандӣ бо захираҳои маҳаллӣ муайян мекунад.

Афзоиши иқтидори андозӣ ва майлгирии он аз ҳисоби таъсири омилҳое ба амал меояд, ки шарт ва воситаҳои асосии ташаккул ва воридоти андозҳоро муайян менамоянд. Дар маҷмӯъ, омилҳои таъсиррасон манбаъ ва меъёрҳои андоз буда, татбиқи онҳо ба омилҳои таъсиррасон, ба монанди захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва идоравӣ вобастагӣ дорад. Дар мавриди баҳисобгирии дараҷаи иҷроиши нақшаи буҷети маҳаллӣ, бояд қайд кард, ки чунин тағйирот бо сабаби муфлисшавии субъектҳои хоҷагидорӣ, риоя нагардидани қонунгузории андозӣ ва ғайра ба амал меоянд.

Дар чараёни идоракунии низоми андоз норасоӣ ва камбудӣҳо бояд сари вақт мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шаванд. Дар ин замина, пеш аз ҳама, заминаи таҳлилие ба амал бароварда мешавад, ки иқтидори андозии минтақа аз ҳисоби таъсири омилҳо муайян карда шавад.

Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 низоми андоз асосан майли ҳавасмандгардонӣ дошта, ба рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна нигаронида шудааст. Бинобар ин, аз таҳлили муқоисавӣ бармеояд, ки барои рушди иҷтимоию иқтисодии

минбаъдаи вилояти Хатлон зарур аст, ки таркиби ташаккули иқтидори андозӣ аз ҳисоби бештар гардонидани андоз аз арзиши иловашуда ба роҳ монда шавад. Чунин ҳолат яке аз омилҳои мусбати татбиқи сиёсати стратегии рушди минтақаҳо мебошад. Чунки дар ин маврид имкониятҳои зиёди захиравӣ аз ҳисоби коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ва захираҳои табиӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳамин тариқ, ҳангоми баррасии масъалаҳои рӯзмарраи ташаккулёбии иқтидори андозии вилояти Хатлон, чунончи аз чадвалҳои таҳлилии таркиби соҳавӣ ва муқоисавӣ бармеояд, тамоилҳои тағйирёбии таркиби воридоти андоз ва омилҳои муайянкунандаи иқтидори андозии минтақаи мазкур ба татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дар ин ҷода ҷоннок намудани истифодаи имкониятҳои рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Хатлон вобастагии зиёд дорад, ки омӯзиш ва таҳқиқи минбаъдаи он дар таъмини рушди саноатикунории босуръати кишвар хело таъсирбахш мебошад.

Хулосаи зербоби 2.1

Дар раванди таҳқиқ барои муайян кардани иқтидори андозии минтақаи Хатлон тамоилҳои тағйирёбии таркиби воридоти андоз ва омилҳои муайянкунандаи он мавриди таҳлил қарор дода шуд. Муайян карда шуд, ки дар баробари омилҳои зиёди таъсиррасон, гаронии андоз ҳамчун омили назарраси муайянкунандаи муносибатҳои андозӣ баромад мекунад.

Ислоҳоти гуногунҷабҳаи низоми андоз, ки бо қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, алалхусус таҳияи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз якуми январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт) оғоз ёфт, асосан ба содагардонии низоми андоз ва кам кардани гаронии андоз барои субъектҳои хоҷагидор, кам кардани теъдод ва меъёрҳои андоз, тағйир додани қоидаҳои ҳисоб ва пардохти андозҳо, инчунин баланд бардоштани самаранокии маъмуригардонии андоз равона гардидааст. Бо мақсади муайянсозии гаронии андоз дар сатҳи ҷумҳурӣ динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор дода шуд. Натоиҷи таҳлил инъикос намуд, ки дар умум, гаронии

андоз коҳиш ётфа, он ба унвони пойдевори сериктидор чихати равнақи бахшҳои тавлидӣ ва ғайритавлидӣ таассуроти мусбат расонида, пояҳои нави андозбандиро тавассути башакландозии анвои ҷадиди хоҷагидорӣ ба миён меорад.

Бояд қайд намуд, ки низоми андоз дар давраҳои ислохот фишанги самаранок амалкунандаи буҷетӣ ба шумор рафта, имкониятҳоро барои таъмини рақобатпазирии муносибатҳои иқтисодии миллии кишвар фароҳам меорад ва ин дар ниҳояти қор, барои тақвияти иқтисодии иқтисодӣ ва андозӣ боис мегардад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз 23.12.2021, таҳти №1844 қабул гардида, аз 2 қисм, 15 фасл, 57 боб, 399 модда ва 7 номгӯи андоз иборат буда, дар он тағйироти меъёрию ҳуқуқӣ муҳити андозбандиро аз ҳисоби муфид гардонидани меъёрҳо ва асоснок гардидани заминаи андозбандӣ барои тамоми соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли майли мусбат медиҳад. Таҳлил ва омӯзиш нишон медиҳад, ки тибқи муқаррароти Кодекси нави андоз нишондиҳандаҳои таркибии андози даромад дар робита ба шахсони воқеӣ, аз қабилӣ тарҳи шахсӣ аз 60 сомонӣ то ба 128 сомонӣ соли 2023 ва ҳоло ин тарҳи шахсӣ 144 сомонӣ, меъёри андоз 12% ва даромади воқеии ғайррезидентӣ аз 25% то 20% сабуқӣ ба амал овард. Инчунин, тибқи муқаррароти мазкур, сол ба сол кам гардидани меъёри ААИ аз 18%-и соли 2021 то 13% дар соли 2027 муайян шудааст. Бо ҳамин мазмун, дигар намуди андозҳо низ тавре аз рӯи нишондиҳандаҳои таркибии худ тағйир ёфтаанд, ки тамоили умумиро барои таъмини ҳавасмандии субъектҳои соҳибкорӣ, васеъ шудани истеҳсоли моли ватанӣ, инчунин шароити мусоиди некуаҳволии мардуми минтақаро аз ҳисоби беҳтар кардани таркиби иқтисодии андозӣ ифода мекунад.

Аз натиҷаи чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва меъёрии қабулгардида маълум мегардад, ки ташаккули буҷети давлатӣ мақоми устувор гирифтааст. Тибқи маълумоти оморӣ соли 2022 ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ 36056,8 млн сомонӣ буда, ҳиссаи он дар ММД 31,2%-ро ташкил медиҳад.

Дар фароянди таҳқиқот, бо аҳдофи мушаххассозии сохтори даромадҳои андозӣ вобаста ба таркиби соҳавӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон

мутобиқ ба иттилооти оморӣ таҳлил гузаронида шуд. Таҳлил нишон дод, ки дар маҷмуъ барои ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон тафовути таркибӣ ба назар расида, дар ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон агар дар ҷойи аввал вазни қиёсии бештар нисбат ба ҳаҷми маҷмуии воридоти андоз ба корхонаҳои сохтмонӣ рост ояд, пас дар ҷойи дуюм чунин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ соҳаи савдо ва дар вилояти Хатлон бошад, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) рост меояд. Инчунин, дар вилояти Хатлон таъсиси иқтисодии андозӣ нисбат ба ҷумҳурӣ дар маҷмуъ аз ҳисоби соҳаҳои саноат ташаккул ёфта, ҳиссаи даромадҳои андозии соҳаи мазкур дар маҷмуи даромадҳои андозии вилояти Хатлон 15,0%-ро ташкил медиҳад, ки ин аз бартариҳои рушди фаъолияти соҳаи саноат дар татбиқи ҳадафи стратегияи саноатикунории босуръати кишвар дарак медиҳад.

Ҳамин тавр, вилояти Хатлон дорои иқтисодии пурқуввати саноатӣ буда, дар байни дигар минтақаҳо аз ҳисоби ташаккул додани иқтисодии андозӣ мавқеи хоссаро ишғол карда, 10,1 фоизи маҳсулоти умумии саноати кишвар, инчунин 11%-и даромади умумии андозии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Вобаста ба иқтисодии ҷойдошта, ба назари мо, таҳқиқ ва омӯзиши таркиби воридоти андоз аҳаммияти калони идоравӣ дорад. Бинобар ин, дар рафти таҳқиқот таркиби воридоти андоз аз рӯи намудҳои андоз ба буҷет дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор дода шуд. Маълум гардид, ки дар соли 2022 - 70,2 %-и даромадҳои андозии вилояти Хатлон аз ҳисоби андоз аз даромад, андоз аз ғолида ва андоз аз арзиши иловашуда ташкил ёфтааст. Дар маҷмуъ, вилояти Хатлон аз ҷиҳати сохтори даромадҳои андоз, ташаккули иқтисодии андозии минтақа ба сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ мувофиқат мекунад.

Ҳамин тариқ, тибқи назарияи андоз ва андозбандӣ, авомили ба иқтисодии андозии манотик таъсиргузorro аз рӯи одат ба авомили берунӣ ва дохилӣ тақсим менамоем, ногуфта намонад, ки бар ин асос, мавқеоти аслиро авомили дохилии шаклдиҳандаи манобеи андози манотик ишғол мекунад. Ба назари мо, манбаи андози минтақаро метавон дар ду ҷиҳат мавриди таҳқиқ қарор дод. Дар ибтидо, ин манобеи воқеии андоз, ки шохисҳои марбут аз пояҳои маҷмуии

соҳаи андоз ва пардохтҳои дар ҳудуди манотик бақайдгирифташуда иборат мебошад. Дуюм, манбаҳои дигари ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақаро дар сурати истифодаи самараноки кулли омилҳо, аз қабili захираҳои табиӣ, демографӣ, истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли таъмин намудан мумкин аст. Бинобар ин, масъалаи тағйирёбии иқтисодии андозӣ аз ҳисоби муайян кардани таъсири омилҳои дохилӣ дар ин ё он самти фаъолият ва танзими давлатии он дар минтақаҳои ҷумҳурий, аз ҷумла вилояти Хатлон зарур мебошад.

2.2. Арзёбии усулҳои ҳисобкунии иқтисодии андозӣ дар вилояти Хатлон

Тибқи муқаррароти ташкилию ҳуқуқии ташаккулёбии иқтисодии андозӣ, аз ҷумла “Дастурамал оид ба дурнамои даромадҳои буҷети давлатӣ” - заминаи меъёрии субъектҳои хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъалаҳои арзёбии муносибатҳои иқтисодии андозиро ба танзим мебарорад. Аз ҳуҷҷати мазкур чунин бармеояд, ки иқтисодии андозӣ аз тарзҳои ҳисоби онҳо вобаста мебошад. Аз ҷумла қайд мегардад, ки “Баҳисобгирии нишондиҳандаҳои молиявӣ аз рӯи соҳа ва корхонаҳои онҳо бояд бо ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, кор ва хизматрасониҳо, ки дар дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии марбута ва барномаи миёнамуҳлати ҳароҷоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд, алоқаманд бошанд”.⁴⁷ Аз ин ҷо бармеояд, ки арзёбии иқтисодии андозӣ аз мавқеи ҳуҷҷати мазкур дар робита ба минтақаҳои кишвар мавриди амал қарор дода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки барои арзёбии иқтисодии андозии минтақа зарур аст, ки баъзе ҷиҳатҳои назариявӣ ва методии аз ҷониби мутахассисон таҳқиқшударо баррасӣ намоем. Дар ин самт рушди омӯзиши арзёбии иқтисодии андозӣ ба дарки мафҳуми “иқтисодии андозӣ” вобаста аст. Дар адабиёти иқтисодӣ якҷанд таърифи иқтисодии андозӣ маълум аст. Ба қавли

⁴⁷ Дастурамал оид ба дурнамои даромадҳои буҷети давлатӣ. - Душанбе, 2022. - С.3.

Р.А. Прокопенко “...иктидори андозӣ” ба маънои васеъ ҳаҷми захираҳои андозбандишавандаи ҳудуди муайян мебошад. Ба маънои маҳдуд бошад, “иктидори андозӣ” имконоти ҳадди аксари воридшавии андозҳо ва пардохтҳои ҳисобкардашуда тибқи қонунгузории амалкунанда мебошад”.⁴⁸

Ҳамзамон, А.В. Аронов ва В.А. Кашин моҳияти иқтидори андозиро чунин шарҳ додаанд, ки “иктидори андозӣ объектҳои андозбандишавандае ҳастанд, ки аз рӯйи аломатҳои миллӣ, ҳудудӣ, соҳавӣ ва дигар аломатҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд”.⁴⁹

Дар ин маврид, инчунин Н.С. Лемешко қайд мекунад, ки “иктидори андозӣ даромади эҳтимолии буҷет ба ҳар сари аҳоли мебошад, ки мақомоти андоз дар давраи муайян ҳангоми татбиқи шартҳои ягонаи андозбандӣ дар саросари кишвар ҷамъоварӣ мекунад”.⁵⁰

Ҳамин тавр, дар асоси ақидаҳои зикргардида, иқтидори андозӣ маҷмуи объектҳои андозбандӣ дар доираи низоми андозбандии амалкунанда дар ҳудуди минтақаҳои муайяни кишвар мебошад. Инчунин, ба маънои маҳдуд иқтидори андозиро метавон ҳамчун маҷмуи мавриди интизори пардохтҳои андоз маънидод кард. Ба фикри мо, қимати умумии иқтидори андозӣ қобилияти субъектҳои андозсупоранда бобати ташаққул додани қисми даромади буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мебошад, ки ҳаҷми эҳтимолии даромадҳои андозии ҷамъоваришавандаро муайян мекунад.

Истифодаи усули воқеӣ дар минтақаҳо хеле маҳдуд ба роҳ монда шудааст, аммо ба назари мо, усули мазкур имкониятҳои зиёд дорад. Масалан, дар сатҳи минтақавӣ Хатлон имкон медиҳад, ки тағйирот дар қонунгузории андоз ба назар гирифта шавад ва ин, албатта, ба ташаққули иқтидори андозии субъектҳои иқтисодӣ бо дарназардошти имтиёзҳои андозӣ таъсир мерасонад. Ҳамзамон, барои он ки минтақаҳо ба афзоиши иқтидори иқтисодӣ ва андозии

⁴⁸ Прокопенко, Р.А. Понятие и роль налогового потенциала в экономическом развитии региона // Современные наукоемкие технологии. - 2007. - № 12. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=2834. (Санаи мурочиат: 30.03.2024)

⁴⁹ Аронов, А.В. Налоговая политика и налоговое администрирование: уч. пособие / А.В. Аронов, В.А. Кашин. - М.: Экономистъ, 2006. - 591с.

⁵⁰ Лемешко, Н.С. Сравнительная характеристика методов оценки налогового потенциала регионов / Н.С. Лемешко // Экономические науки. - 2012. - № 7 (92). – С.61.

худ манфиатдор бошанд, онҳо бояд оқибатҳои барои худ судманди иқтисодӣ ва молиявӣ чорӣ кардани имтиёзҳоро эҳсос кунанд. Ба фикри мо, дар сатҳи минтақа зарурати риояи методологияи арзёбии иқтидори андозӣ ва амалигардонии механизми дохилӣ ба миён омадааст. Яъне, агар дар минтақа имтиёзҳои андоз дода нашуда бошад, ҷуброни даромади дар натиҷаи чорӣ намудани имтиёзҳо аз даст додашударо соҳиб мегардад. Ин раванд, аслан ба ташаккули маълумоти аниқ ва таҳлили онҳо бо истифода аз усулҳои муосир вобастагӣ дорад. Масалан, истифодаи таҳлили регрессионӣ ҳамчун усули арзёбии иқтидори андозӣ бояд дар тамоми минтақаҳои кишвар ба роҳ монда шавад. Дар ин самт лозим аст, ки шароити мусоид фароҳам оварда шуда, барои арзёбии иқтидори андозӣ, банақшагирӣ ва дурнамои он мутахассисон сафарбар карда шаванд.

Вобаста ба ин, мавриди истифода қарор додани ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он хело зарур аст. Аз ҷумла Дастурамал оид ба дурнамои даромадҳои буҷети давлатӣ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси онҳо ҳар як минтақа натиҷаҳои арзёбии иқтидори андозии ташаккулефтaro заминагузори менамоянд. Дар робита ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки ба таври илова бо назар гирифтани хусусиятҳои минтақавиро зарур меҳисобем. Барои баҳодиҳии иқтидори андозӣ ва баҳисобгирии нишондиҳандаҳои таркибии он дар доираи дастурамали умумӣ барои ҳар як минтақа, аз ҷумла вилояти Хатлон, Дастурамали ҳисоби иқтидори андозӣ тартиб дода шавад. Дар баробари ин, зарур аст, ки дар пояи раёсат ва шӯъбаҳои молияи минтақаҳо заминаи иттилоотӣ барои ҷамъоварии маълумоти омории зарурӣ дар самти арзёбии иқтидори андозӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин бобат, А.Е. Суглобов ва Д.Н. Слободчиков чунин ибрози назар мекунанд, ки ба низом даровардани нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои муайян кардани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидории минтақа ва иқтидори истеҳсоли мавҷудаи онҳо зарурати таҳияи

методологияи чамъоварӣ ва чамъбасти маълумотро оид ба самтҳои мазкур, ки имконҳои зиёд ҷой дорад, пеш меорад.⁵¹

Аз ин ҷиҳат, бо дар назар гирифтани самтҳои ироашуда мубрам медонем, ки омили манотикӣ тавассути ғавран ҷоирсозии амалкарди молиявии субъектони хоҷагидор чун заминаи муҳим барои арзёбии дақиқи иқтисодии андозии минтақа баромад мекунад. Иқтисодии андозӣ дар маҷмӯ аз манбаи андоз вобастагии зиҷ дорад. Бинобар ин, мо дараҷаи манбаи андозро дар сатҳи ҷумҳурий ва минтақаҳои он дида мебароем (нигар ба ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. - Манбаи андоз дар ҷумҳурий ва минтақаҳои он барои солҳои 2016-2022, млн сомонӣ

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
<i>Ҳамагӣ дар ҷумҳурий</i>	13119,6	17431,1	25719,3	25919,9	23921,6	33587,7	43330,4
ВМКБ	5,0	2,1	10,3	8,1	103,6	52,3	84,1
Вилояти Хатлон	685,5	1287,4	2037,6	2051,4	1557,1	1255,7	1846,5
Вилояти Суғд	4218,3	5194,2	5776,3	5287,0	4863,2	2712,2	3773,9
шаҳри Душанбе	5581,7	7132,8	10157,4	12096,6	9956,3	1377,9	6656,2
НТҶ	120,5	221,5	334,2	427,0	492,9	774,0	812,5
РААК ва нозироти он	2508,7	3593,1	7403,7	6049,7	6948,4	27415,6	30157,2

Сарчашма: Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз маълумоти ҷадвали 2.4 бармеояд, ки манбаи андоз дар ҷумҳурий ва минтақаҳои он бо ҳаҷми имконпазири пардохтҳои воқеӣ имкониятҳои зиёд дорад. Ба тариқи миёна дар давраи таҳлилий манбаи андоз дар ҷумҳурий 3,3 маротиба, дар ВМКБ 16,8 маротиба, вилояти Хатлон 2,7 маротиба, вилояти Суғд 0,9 маротиба, шаҳри Душанбе 1,2 маротиба, НТҶ 6,7 маротиба ва РААК 12,0 маротиба афзудаанд. Бо вучуди ҷой доштани бухронҳои молиявӣ ва таъсири пандемияи COVID-19 дар асоси ҷорабиниҳои зиддибухронии ҳукуматӣ ва минтақавӣ, шохисҳои макроиқтисодии ҷумҳурий ва манотик густариш ёфта, дигаршавии мусбати сатҳи манобеи андозиро тазмин

⁵¹ Суглобов, А.Е. Оценка налогового потенциала: опыт субъектов Российской Федерации / А.Е. Суглобов, Д.Н. Слободчиков // Проблемы теории и практики управления. - 2009. - №8. - С. 13-34.

намудаанд, ки ин пояи хуби шаклгирии иқтидори андозӣ ва пайдоргардони бахшҳои мухталиф ва ҳалли масоили иҷтимоӣ мебошад.

Дар асоси усулҳое, ки дар рафти омӯзиш таҳлил кардем, мо иқтидори андозии минтақаи Хатлонро арзёбӣ менамоем. Маълумоти оморие, ки ба ҳисобкунии нишондиҳандаҳо дар доираи усулҳои мавҷуда асос ёфтааст, аксар вақт танҳо ба ҳуди мақомоти андоз дастрас аст. Ҳамин тариқ, мо метавонем қайд намоем, ки усулҳои арзёбии иқтидори андозӣ бештар барои назорати дохилӣ мувофиқанд. Бо чунин тарз аз ҷониби истифодабарандагон берунии иттилоот амалӣ намудани ҳисобҳо дар амал ғайриимкон аст. Дар баробари ин, имрӯзҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори андозии минтақаҳо ба низом дароварда шуда, ташаккулёбии он ба қайд гирифта мешавад. Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки тибқи субъектҳои андозбандии бақайдгирифташуда, иқтидори андозӣ ё ин ки иқтидори андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои онро арзёбӣ менамоем. Дар асоси усулҳои дар раванди таҳқиқ овардашуда мо усули маҷмӯӣ, усули воқеӣ, усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ ва усули индексиро барои арзёбии иқтидори андозии вилояти Хатлон барои солҳои 2018-2022 истифода менамоем.

Усули маҷмӯии иқтидори андозӣ аз рӯйи ташаккулёбии худ омилҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо ба ҳаҷми МММ, пардохтҳои андозӣ, ҳиссачудокунии андозии минтақа ба буҷети умумидавлатӣ ва гаронии андозии минтақа ба эътибор гирифта мешаванд. Яъне дар заминаи усули мазкур, масъалаҳои таҳлили муқоисавӣ, муайян ва арзёбӣ намудани иқтидори андозии минтақа мумкин аст.

Арзёбии иқтидори андозии минтақа бо усули аз рӯйи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ки асосан нишондиҳандаи МММ мебошад, дар маҷмӯ аз рӯйи таркиби худ иқтидори андозӣ гаронии андозро низ дар бар мегирад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин нишондиҳанда дар ниҳояти қор манбаи ташаккулёбии андозро ифода карда, ба маънои васеътарин ифодакунандаи даромади умумии минтақавӣ мебошад. Тибқи ақидаи мутахассисони соҳа, усули марбут ҷиҳати баҳогузори қобилияти мақомоти манотикӣ доир ба сафарбарсозии даромадҳои андозӣ бар асоси қобилияти андозсупорандагон,

ҳамчунон бо аҳдофи пардохти маблағи муайяни андоз, ки дар асоси ҳиссаи миёнаи озодкунии андоз дар даромади ниҳоии минтақа ҳисоб карда мешавад, таъйин шудааст.⁵² Ба фикри мо, чунин усул имкон медиҳад, ки дар хусуси дараҷаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа аз ҳисоби омилҳои таъсиррасон ҳулосабарорӣ намоем. Дар ин самт фаъол гардонидани ташаккулёбии иқтисодии андозӣ аз ҳисоби фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар минтақа хело муҳим арзёбӣ гардида, нишондиҳандаи заминавӣ барои муайянсозии таркиб ва майли дигаргуншавии иқтисодии андозӣ зарур мебошад. Арзёбии иқтисодии андозии минтақаро бо истифода аз формулаҳои (2.1) ва (2.2) пешниҳод менамоем.

Дар ҷадвали зерин маълумоти оморӣ дар бораи пардохтҳои андозии минтақаи Хатлон, ҳиссаи андози минтақа дар буҷети умумидавлатӣ, маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва ҳисоби гаронии ҳақиқии андози минтақа барои солҳои 2018-2022 оварда шудааст (нигар ба ҷадвали 2.5).

Ҷадвали 2.5. - Ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақаи Хатлон барои солҳои 2018-2022

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳиссаи пардохтҳои андозии минтақа дар МММ, %	5,96	5,97	5,69	5,69	5,80
Ҳиссаи қарзҳои андозии минтақа дар МММ, %	1,07	0,86	0,86	0,68	0,57
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, млн сомонӣ	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1
Гаронии воқеии андози минтақа, %	7,03	6,83	6,55	6,36	6,37
Арзёбии иқтисодии андозӣ: $ИАМ_m = \Gamma_{AM} \cdot МММ$					
Иқтисодии андозии минтақа, млн. Сомонӣ	1201,9	1342,4	1446,2	1715,9	1877,0

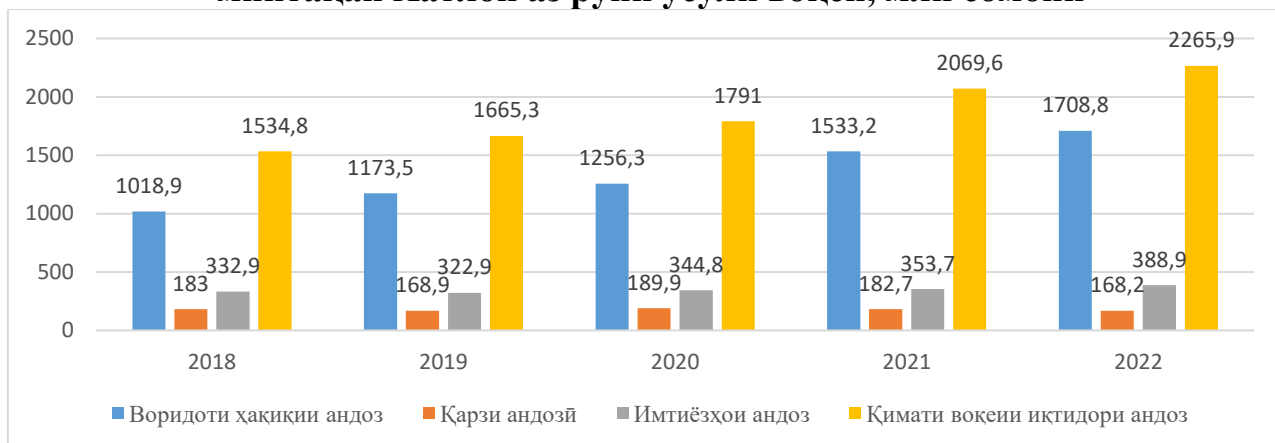
Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.214; Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С.209.

⁵² Луговой, О.В. и др. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации / О.В. Луговой и др. Под ред. Глазковой Н. - М.: ИЭПП, СЕРКА, 2001. – 110 с.

Қайд кардан ба маврид аст, ки маълумоти ҳисобии ҳосилшуда то дараҷае характери эҳтимолӣ доранд. Аз ҷумла гаронии воқеии андоз тавре қабул шудааст, ки таносуби он ба МММ барои ҳамаи соҳаҳои амалкунандаи минтақа доимӣ мебошад. Ҳамзамон, чунин тарзи ҳисоб то дараҷае нобаробариро дар сатҳи субъектҳои хоҷагидор ба миён меорад, чунки ташаққулиҳои даромадҳои андозӣ аз рӯйи низомҳои алоҳидаи андозбандӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Бинобар ин, нишондиҳандаи маҷмӯӣ (МММ) дар робита ба арзёбии иқтисодии андозии субъектҳои хоҷагидор боиси ба амал омадани нобаробарии иҷтимоӣ мешавад. Чунин ҳолат гарчанде бо тариқи инфиродӣ характери манфӣ дошта бошад ҳам, дар миқёси минтақа имконияти хуби идоракуниро дар татбиқи муфиди сиёсати андоз дорад.

Дар усули воқеии арзёбии иқтисодии андозии минтақа, чун қоида, ҷузъҳои таркибӣ аз рӯйи воридоти воқеии андоз, қарзҳои андозӣ ва имтиёзҳои андозии дар минтақа муқарраргардида ҳисоб карда мешаванд. Аз ҷумла бо ин роҳ арзиши воқеии маблағи андоз тавре ба ҳисоб гирифта мешавад, ки дараҷаи иҷроии ухдадорҳои андозӣ мавриди арзёбӣ қарор гирад, яъне барои ба ҳисоб гирифтани иқтисодии андозӣ ду нишондиҳанда - қарзҳо ва имтиёзҳои андозӣ ба назар гирифта мешаванд. Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки усули мазкур дар баробари одӣ будани тарзи ҳисобаш, яъне ҷамъи қиматҳои таркибии ҳисобкардашуда (воридоти андозӣ, қарзҳо ва имтиёзҳои андозӣ), як камбудӣ дорад, ки дар он манбаи андоз ба ҳисоб гирифта намешавад. Бинобар ин, дар оянда бо мақсади ба даст овардани иқтисодии воқеии андозии минтақа тавассути банақшагирии манбаи андозбандӣ муфидтар ба ҳисоб меравад, чунки дар он омилҳои маҷмуиро ба назар мегиранд. Бо истифода аз усули воқеӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои таркибӣ иқтисодии андозии минтақаи Хатлон барои солҳои 2018 – 2022 ҳисоб карда шуд (нигар ба диаграммаи 2.1).

Диаграммаи 2.1. – Нишондиҳандаҳои таркибӣ ва ҳисоби иқтидори андозии минтақаи Хатлон аз рӯи усули воқеӣ, млн сомонӣ

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. –Бохтар, 2023. - С.209; Ҳисоботи даврии Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар бастагӣ аз иттилооти дар диаграммаи 2.1 овардашуда мушаххас аст, ки зимни ҳисобномаи иқтидори андозии минтақа вобаста ба шохисҳои таркибии он байни қиматҳои ҳосилшуда ва андозҳои ҳақиқии воридшуда тағйироти назаррас мушоҳида мешавад. Дар давраи таҳлилӣ иқтидори андозии минтақа ба ҳисоби миёна 9,8% аз ҳисоби қарзҳои андозӣ ва 18,9% аз ҳисоби имтиёзҳои андозӣ пурра карда нашудааст ва ин дар ҳолат, ки ин шохисҳо комилан ва дар мавриди тазминномаи уҳдадорихи андозӣ созгорӣ карда метавонанд. Ҳамин тавр, усули мавриди таҳлил қарордодашуда имконияти хуби назоратӣ, танзими амалиётҳои андозӣ, инчунин муфид гардонидани хароҷотҳои маъмурикунонии андозро барои беҳтар кардани идоракунии дар ин самт дорад.

Барои ҳисоб намудани иқтидори андозии минтақаи Хатлон усули ҳисоби иқтидори воқеии бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳониро истифода менамоем (нигар ба ҷадвали 2.6).

Чадвали 2.6. - Нишондиҳандаҳои ташаккулёбии иқтидори андозии минтақаи Хатлон барои солҳои 2018-2022, млн. сомонӣ

Солҳо	Воридоти ҳақиқии андоз	Қарзи андозӣ	Имтиёзҳои андоз	Ҳаҷми пардохтҳо аз ҳисоби санчишҳои андозӣ	Маблағҳои пардохтнашудаи андозӣ аз ҳисоби даромадҳои ниҳонӣ	Иқтидори воқеии андозии минтақа
2018	1018,9	183	332,9	48,5	265,0	1848,3
2019	1173,5	168,9	322,9	26,0	304,7	1996,0
2020	1256,3	189,9	344,8	32,0	331,3	2154,3
2021	1533,2	182,7	353,7	45,8	417,8	2533,2
2022	1708,8	168,2	388,9	70,9	475,9	2812,7

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С.209; Ҳисоботи даврии Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чӣ тавре аз маълумоти чадвали 2.6 мушоҳида мешавад, дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи пардохтҳо аз ҳисоби санчишҳои андозӣ нисбат ба воридоти ҳақиқии андоз аз 4,8%-и соли 2018 ба 4,1% дар соли 2022 баробар гардида, ба андозаи 0,7% коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, ҳиссаи маблағҳои пардохтнашудаи андозӣ аз ҳисоби даромадҳои ниҳонӣ аз 26% соли 2018 то ба 27,8% дар соли 2022 афзоиш ёфтааст. Инчунин, иқтидори воқеии андозии минтақаи Хатлон, тибқи усули ҳисоби иқтидори воқеии бо дарназардошти санчишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ аз 1848,3 то 2812,7 млн сомонӣ баробар гардида, афзоиши он 52,2,5%-ро ташкил медиҳад.

Тафовути миёнаи устувории воридоти ҳақиқии андоз ва ташаккули иқтидори андозӣ дар давраи таҳлилӣ хусусияти маҷмуии афзоиши даромади иловагиро ифода мекунад. Чӣ қадаре ки тафовути мазкур аз дараҷаи миёна дур бошад, ҳамон қадар нишондиҳандаҳои таркибии иқтидори андозӣ аз ҳисоби қарзҳо ва имтиёзҳои андозӣ зиёд мегарданд. Ҳамин тавр, дараҷаи миёна ифодакунандаи эътимоднокии ташаккулёбии нишондиҳандаҳои иқтидори андозӣ мебошад. Дар ин росто, ҳангоми мавҷудияти фоизи миёна, дурустии ҳисобсозӣ байни қиматҳои бадастомада ва маблағи ҳақиқии воридшуда аз ҳисоби андозҳо ба таври назаррас боло буда, дар бастагӣ бо навъи андозҳо,

низоми андозбандӣ ва ҳисоб кардани коэффитсиенти ҷамъоварӣ алоқаманд мебошанд. Дар ин замина, ҳар натиҷаи аниқӣ ҳосилшуда танҳо дар сурати ташаккули муфиди унсурҳои сохтории иқтисодии андозӣ ҷой дошта метавонад. Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки усули мазкур ба самте нигаронида мешавад, ки то ҳадди имкон мувофиқати арзёбии иқтисодии андозии минтақаро ба нишондиҳандаҳои воқеӣ ва шароити феълӣ инфрасохторӣ собит созад. Ин дар доираи механизми назорати андоз ва маъмурикунонии андоз имкон фароҳам меорад, ки иқтисодии андозии минтақа дар робита ба намудҳо ва низоми амалкунандаи андоз дар татбиқи сиёсати молиявӣ вазифаи идоракунии рушди минтақаро иҷро намояд.

Барои хулосабарории идоравӣ муқоисаи нишондиҳандаҳои байни воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобиро дар давраи таҳлилӣ пешниҳод менамоям (нигар ба ҷадвали 2.7).

Ҷадвали 2.7. - Муқоисаи воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобии иқтисодии андозии минтақаи Хатлон дар солҳои 2018-2022 (бо млн. сомонӣ)

	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба 2018, %
Воридоти ҳақиқии андоз	1018,9	1173,5	1256,3	1533,2	1708,8	167,7
Иқтисодии андозӣ аз рӯи усули маҷмӯӣ	1201,9	1342,4	1446,2	1715,9	1877,0	156,2
Иқтисодии андозӣ аз рӯи усули воқеӣ	1534,8	1665,3	1791,0	2069,6	2265,9	147,6
Иқтисодии андозӣ аз рӯи усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ	1848,3	1996,0	2154,3	2533,2	2812,7	152,2
Тафовути байни воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобӣ						
Усули маҷмӯӣ	-183,0	-168,9	-189,9	-182,7	-168,2	91,9
Усули воқеӣ	-515,9	-491,8	-534,7	-536,4	-557,1	108,0
Усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ	-829,4	-822,6	-898,0	-1000,0	-1103,9	133,1

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвалҳои 2.5-2.7.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 2.7 бармеояд, нишондиҳандаҳои воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобии иқтисодии андозӣ аз рӯи усулҳои воқеӣ ва усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти

ниҳонӣ мунтазам дараҷаи афзоишро дар бар мегиранд. Мақсади пажӯҳиш аз он иборат аст, ки бо муқоиса тафовути байни воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобӣ муайян карда шаванд. Муайян карда шуд, ки дар давоми солҳои 2018 - 2022 ба таркиби даромади ҳақиқии андоз тибқи усули маҷмӯӣ мутаносибан 183,0 ва 168,2 млн сомонӣ, тибқи усули воқеӣ мутаносибан 515,9 ва 557,1 млн сомонӣ ва аз рӯйи усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодӣ ниҳонӣ бошад, 829,4 ва 1103,9 млн сомонӣ ворид нагардидааст. Яъне натиҷаи таҳлил нишон дод, ки норасоии ташаккули воридоти андоз дар давраи таҳлилӣ ба иқтидори андозии минтақаи Хатлон тибқи усули маҷмӯӣ мутаносибан 15,2 – 8,9%, тибқи усули воқеӣ мутаносибан 33,6 -24,6% ва аз рӯйи усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодӣ ниҳонӣ 44,9 - 39,2 банди фоизиро ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум мегардад, ки ҳангоми муқоисаи даромадҳои андозии воқеӣ ва ҳисобшудаи иқтидори андозӣ бо усулҳои гуногун ба мо имкон медиҳад, ки захираҳои ҷойдоштаро бо риояи манфиатҳои минтақавӣ ва буҷетӣ барои рушд ва ҳалли масъалаҳои стратегияи минтақа сафарбар намоем. Ҳамзамон, муқоиса имкон медиҳад то тафовути даромадҳои воқеӣ ва ҳисобшударо ҳамчун иқтидори имкониятҳои андозии минтақаҳои кишвар дар зери таъсири омилҳои гуногун мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем.

Тафовути байни воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобӣ аз он дарак медиҳад, ки дар минтақа имконоти васеи рушди истеҳсолот ва хизматрасонӣ вучуд дорад. Чунончи, дигаргуншавии иқтидори андозии минтақа, ки дар зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад, ба васеъ гардидани манбаи андоз, беҳтар намудани фаъолияти назоратии андоз ва омилҳои дигар, усулҳои муайянсозии дараҷаи ташаккули иқтидори андозӣ вобастагии зич дорад.

Бояд гуфт, ки чунин усули арзёбӣ мусуаънон қисман фаро гирифтани ҳалли масъаларо дорад. Ба фикри мо, истифода аз усулҳои гуногун, ба мисли усули гуногунҷабҳаи эконометрикӣ арзёбии равишҳои самтҳои тақмили идоракунии соҳаи мазкурро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки натиҷаҳои арзёбии иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурии дар асоси усулҳои пешниҳодшуда баҳсбарангез мебошанд, чунки онҳо ба таҳлили яқсамтаи манобеи андоз бунёд ёфтаанд, аз ин хотир наметавонанд ба унвони меъёри ниҳой қимати маблағи андозро вобаста ба фурсатҳои субъектҳои андозбандии манотик мушаххас намоянд. Сабаби ин, ба фикри мо, ғуноғунии манбаи андоз, вазъияти иқлимӣ-табиӣ, ҷойгир будани манотик, номурааттабии сохтори яқрангаи иқтисодӣ вобаста ба шаклгирии манбаи андозбандӣ, башаклдарории нархи хизматрасониҳо, ҳамчунон муносиб набудани муҳлати иҷрошавии уҳдадориҳои андозӣ дар бастагӣ ба имтиёзҳои андоз ба шумор мераванд.

Ҳамзамон, лозим ба зикр аст, ки истифода ва интиҳоби усули баҳогузори иқтисодии андозии манотик на танҳо фурсатҳои шаклгирии даромадҳои воқеии андоз, балки фурсати истифодаи онҳо ҷиҳати мувозингардонии объективии даромадҳои буҷаи манотик махсуб меёбанд. Маҳз дар ҳамин замина, барои вилояти Хатлон зарурате дар пеш меистад, ки ба воситаи дуруст ба роҳ мондани баҳисобгирии иқтисодии андозӣ ҳолатеро ба амал меорад, ки онҳо хусусияти дотатсионӣ гирифта, муддати тӯлонӣ имкониятҳои рушди худро сафарбар карда наметавонанд. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, вазифаи асосии ташаккули буҷети минтақавӣ ин дуруст ба роҳ мондани иқтисодии воқеии андозӣ дар маҳалҳо буда, зарурати пешниҳоди чораҳои мушаххасро ба миён овардааст, аз ҷумла:

- дар ноҳияҳои дотатсионӣ бунёд намудани субъектҳои истеҳсолии шакли нави хоҷагидорие, ки ба дастовардҳои навгонӣ асос ёфтаанд;
- афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ дар ноҳияҳо ҳамчун заминаи тавсеаи манбаи андозбандӣ ва васеъ кардани буҷети минтақа;
- фаъолгардонии раванди ташкили маъмурикунонии андоз дар самти татбиқи дурусти тарзи ҳисоби бақайдгирии манбаи андозбандӣ ва пардохти андоз дар минтақа.

Чорабиниҳои дар боло зикргардида, ба андешаи мо, ба рушди соҳаҳои мушаххаси иқтисодиёти воқеии минтақа алоқаманд буда, ҳамзамон тақозои

онро дорад, ки фаъолияти мақомоти андози минтақа ба чорабиниҳои мазкур алоқамандӣ дошта, берун аз онҳо фаъолияти муфидро ба роҳ монда наметавонад. Дар ин ҷода, фаъолгардонии андоз хело муҳим мебошад.

Фаъолгардонии андоз дар ҳамон маврид воситаи таъсирбахш шуда метавонад, ки агар имкони муайян кардани захираҳои мавҷудаи афзоиши иқтисодии андозии минтақа бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ ва омӯрӣ вучуд дошта бошад. Яке аз чораҳои таъсиргузор барои ин шохиси нисбӣ, истифодаи иқтисодии андозии минтақа ба шумор меравад, ки чиҳати баҳогузориҳои усулҳои ҳисобнамоии иқтисодии андозии манотиқ ҳисоб карда баромадани индекси иқтисодии андозии вилояти Хатлон аҳаммияти амалӣ дошта метавонад (нигар ба ҷадвали 2.8).

Ҷадвали 2.8. - Нишондиҳандаҳои таркибии ҳисоби индекси иқтисодии андозии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Воридоти андоз дар сатҳи ҷумҳурӣ, млн сомонӣ	14564,9	15775,4	15366,7	19669,6	21824,2
Шумораи аҳоли дар ҷумҳурӣ, ҳаз. нафар	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4
Воридоти андози вилояти Хатлон, млн сомонӣ	1018,9	1173,5	1256,3	1533,2	1708,8
Шумораи аҳолии вилояти Хатлон, ҳаз. нафар.	3274,9	3348,3	3425,0	3537,1	3611,2
Даромади миёнаи сарикасии андозӣ дар ҷумҳурӣ, сомонӣ	1595,9	1693,8	1581,5	1989,5	2165,4
Даромади миёнаи сарикасии андозӣ дар вилояти Хатлон, сомонӣ	311,1	350,5	366,8	433,5	473,2
Индекси андози минтақа, ҳисса	0,19	0,21	0,23	0,22	0,22

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷмӯаи омӯрӣ. – Душанбе, 2022. – С.10, 382, 390; Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2021. Маҷмӯаи омӯрӣ. – Бохтар, 2022. - С.9, 210.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 2.8 бармеояд, ҳолати нобаробарии даромадҳои андозӣ байни вилояти Хатлон ва дараҷаи миёнаи ҷумҳурӣ аз он вобаста мебошад, ки инфрасохтори ташаккули иқтисодии андозӣ фарқ мекунад. Майли мазкур дар натиҷаи истифодаи қимати индекси иқтисодии андозӣ ба вучуд омада, ифодагари вазъи иқтисодии минтақа мебошад. Дар мавриди васеъ

ба роҳ мондани фаъолнокии корхонаҳои саноатӣ, субъектҳои сохтмонӣ нақлиёт ва соҳаи аграрӣ, таъмини мунтазами кори онҳо фаъолнокии андозро зиёд намуда, дар ин асос қимати индекси иқтисодии андозиро ба 30-35% оварда мерасонад. Айни ҳол ҳамин гуна имкониятҳо дар минтақа ба таври зарурӣ истифода бурда намешаванд. Бинобар ин, сатҳи рушди молиявӣ мувофиқан нокифоя буда, индекси ҳисобӣ майли номунтазамиро гирифтааст. Бинобар ин, қимати индекси иқтисодии андозӣ тибқи ҳисобҳои анҷомдодашуда аз он дарак медиҳад, ки сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии минтақа дар ҳолати инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақа қарор дорад. Бар ин асно, баҳогузориҳои иқтисодии андозии манотик аз намояи фаъолнокии андоз бастагӣ дошта, истифодаи он фурсат медиҳад, ки дар сатҳи манотик намояи фаъолнокии андозӣ ҳисоб карда шавад. Дар мавриди ҳисоб кардани дараҷаи фаъолнокии андозии минтақа таносуби гаронии андозии умумичумхуриявӣ ва гаронии андозии минтақавӣ истифода бурда мешавад. Яъне маҷмуи маҳсулоти умумичумхуриявӣ ва минтақавӣ ба сифати манбаи эҳтимолии андоз ба ҳисоб меравад (нигар ба ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. - Нишондиҳандаҳои таркибии низоми буҷетӣ ва ҳисоби индекси фаъолнокии андозии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
ММД, млн сомонӣ	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
МММ - Хатлон, млн сомонӣ	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1
Воридоти андоз дар ҷумхурий, млн сомонӣ	14564,9	15775,4	15366,7	19669,6	21824,2
Воридоти андоз дар вилояти Хатлон, млн сомонӣ	1018,9	1173,5	1256,3	1533,2	1708,8
Гаронии андоз дар сатҳи ҷумхурий, %	20,5	19,9	18,3	19,5	18,9
Гаронии андоз дар сатҳи минтақаи Хатлон, %	6,0	6,0	5,7	5,7	5,1
Индекси фаъолнокии андозии минтақа	0,29	0,30	0,31	0,29	0,27

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С.214, 382, 390; Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С. 210.

Аз натиҷаи таҳлили ҷадвали таркибии низоми бучетӣ ва ҳисоби индекси ғайолнокии андозии вилояти Хатлон бармеояд, ки дар давраи таҳлилӣ ғайолияти андозбандӣ дар минтақа ва сатҳи ҷумҳурӣ дар зерӣ таъсири омилҳои беруна ба таври номунтазам ё лаппишнок ба амал омадааст. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми ҳисоб карда баромадани гаронии андоз дар сатҳҳои гуногун мувофиқан истифодаи методикаи ҳисобиро ба миён меорад. Яъне ҳисоби гаронии андоз дар ҷадвали мазкур дар асоси алоқамандии байни воридоти андоз ва даромади умумӣ (ММД, МММ) ифода гардидааст. Дар ҳоле ки дараҷаи индекси ғайолнокии андоз бояд ба 1 баробар бошад, аммо солҳои 2018 - 2022 ба ҳисоби миёна 0,29 банди фоизиро ташкил дода, тамоюли коҳишёриро гирифтааст. Сабаби ҷунин майл дар вилояти Хатлон дар он аст, ки субъектҳои хоҷагидорӣ ва шароити рушди онҳо дар давраи иқтисоди гузариш қарор дошта, то ҳол ба сатҳи рақобатпазирии пурра нарасидаанд. Лекин қайд кардан ба маврид аст, ки вилоят захираҳои истифоданашударо барои зиёд кардани даромади бучет ва даромади аҳоли дорад.

Бояд гуфт, ки дар байни маълумоти ибтидоӣ ва дақиқи баҳогузориҳои иқтисодии андозии минтақа метавон, ки аз усулу моделҳои иқтисодию омории истифода бурда, ҳолати ояндавии иқтисодии андозии минтақаро арзёбӣ намоем. Дар ин самт, лозим аст, ки барои дақиқии таҳлили регрессионии иқтисодии андозии минтақа теъдоди зиёди омилҳои таъсиргузор ба қимати ниҳой мавриди истифода қарор дода шавад. Дар ин замина, имконияти ҳисоб кардани даромади андозии минтақа аз рӯйи тавсифҳои гуногуни манбаи андоз ва татбиқи амалии он дар робита ба арзёбии иқтисодии андозии минтақа таъмин мегардад.

Ҳамин тавр, усулҳои овардашуда ҳамчун варианти алтернативӣ буда, имконияти зиёди гузориши масъала ва ҳалли онро доранд. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки дар ин ҷода баъзе мушкилиҳо ҷой доранд ва инро бояд ба назар гирифт, ки дар баробари интиҳоби усули арзёбии иқтисодии андозӣ, ташаккулёбии заминаи иттилоотии дақиқи ҳолати молиявии минтақа, барои арзёбии иқтисодии андозӣ дар минтақа ниҳоят зарур аст.

Ҳамин тавр, ба назари мо, баҳогузориҳои иқтисодии андозии минтақа фурсати равандро тазмин намуда, истифодаи он ҷиҳати тазмини ноҳияҳои дотатсионӣ аз ҳисоби сохтмон ва ба қор андохтани субъектҳои таълимӣ ва хизматрасонӣ сафарбар мегардад. Дар ин росто, мебошад, ки омилҳои истифоданашуда муайян гардида, барои афзоиши истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо дар минтақа ҳамчун манбаи андозбандӣ баромад кунанд. Ҷиҳати дигари муҳим дар самти мазкур ин аст, ки имкониятҳои таҳлилиро барои фаъл гардонидани раванди ташкили маъмурикунонии андоз истифода бурдан мумкин аст.

Хулосаи зербоби 2.2

Дар натиҷаи таҳлилу арзёбии усулҳои ҳисобкунии иқтисодии андозӣ дар вилояти Хатлон маълум гардид, ки манбаи андоз дар ҷумҳурии ва минтақаҳои он аз заминаҳои омили минтақавӣ бо таври фаврӣ ба роҳ монда шуда, дар ин асос фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагидор бо истифодаи усулҳои иқтисодию омили баҳодиҳии иқтисодии андозии минтақаро тазмин менамояд. Дар ин асно, шакли иқтисодии андозӣ, дар умум аз манобеи андозбандӣ бастагӣ дошта, таҷзияи онҳо мушаххас намуд, ки дар сатҳи манотик ҳаҷми фурсатпазирӣ пардохтҳои воқеӣ имконии зиёд дорад. Дар баробари ба амал омадани ҳолатҳои бухронӣ, бо татбиқи чораҳои зиддибухронии ҳукумати ва минтақавӣ нишондиҳандаҳои умумииқтисодӣ ва минтақавӣ боло рафта, имкони зиёди воридоти андоз барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ муҳайё мегардад.

Ташаққули иқтисодии андозии минтақа заруратеро ба миён меорад, ки истифодаи усулҳои баҳодиҳии иқтисодии андозӣ дар рафти таҳқиқ аз рӯйи намудҳои усули маҷмӯӣ, усули воқеӣ, усули ҳисоби иқтисодии воқеии бо дарназардошти санҷишҳои андозию иқтисодиёти ниҳонӣ ва усули индексӣ барои арзёбии иқтисодии андозии вилояти Хатлон сафарбар карда шавад. Ҳар яки он вобаста ба шароит ва ҳадафҳои ҷойдошта мавриди таҳлил қарор дода шуда, муфидгардонии хароҷоти маъмурикунонии андоз, васеъ ба роҳ мондани муқоисаи даромадҳои андозӣ ва омӯختани динамикаи иқтисодии андозии

минтақа барои истифода пешниҳод карда шуд. Аз ҷумла маълум карда шуд, ки нишондиҳандаҳои воридоти ҳақиқии андоз ва қиматҳои ҳисобии иқтисодии андозӣ аз рӯйи усулҳои воқеӣ ва усули воқеӣ бо назардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ мунтазам дараҷаи афзоишро дар бар мегиранд. Дар натиҷаи таҳлил муайян карда шуд, ки солҳои 2018 - 2022 ба таркиби даромади ҳақиқии андоз тибқи усули маҷмӯӣ мутаносибан 183,0 ва 168,2 млн сомонӣ, тибқи усули воқеӣ мутаносибан 515,9 ва 557,1 млн сомонӣ ва аз рӯйи усули воқеӣ бо назардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ бошад, 829,4 ва 1103,9 млн сомонӣ ворид нагардидааст, ки чунин усул имконияти васеи арзёбии иқтисодии андозиро доро мебошад. Аз инҷо чунин бармеояд, ки норасоии ташаккулёбии воридоти андоз дар давраи таҳлилӣ ба иқтисодии андозии минтақаи Хатлон тибқи усули воқеӣ мутаносибан 38,9 -27,2% ва аз рӯйи усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ 62,6 - 53,8 банди фоизиро ташкил медиҳанд.

Дар мавриди истифодаи усули индексӣ маълум гардид, ки ҳисоби индекси мазкур аз рӯйи фаъолнокии андози вилояти Хатлон дар солҳои 2018 - 2021 ба ҳисоби миёна 0,29 банди фоизиро ташкил дода, тамоюли коҳишёбро гирифтааст. Сабаби чунин майл дар вилояти Хатлон ин дар давраи иқтисоди гузариш қарор доштани субъектҳои хоҷагидор ва нисбатан номукамал будани муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Дар ин самт маълум гардид, ки имкониятҳои андози минтақаҳои кишвар, аз ҷумла вилояти Хатлон барои идоракунии раванди маъмурикунонии андоз дар зерӣ таъсири омилҳои гуногун қарор дошта, омӯзиш ва таҳлили онҳо дар фаъолгардонии андоз ҳамчун воситаи таъсирбахши арзёбии дараҷа ва таркиби иқтисодии андозии минтақа нақши муҳим мебозад. Дар ин самт, масалан, нишондиҳандаҳои таркибии низоми бучетӣ ва ҳисоби индекси фаъолнокии андози вилояти Хатлон нишон дод, ки субъектҳои хоҷагидорӣ ва шароити рушд ёфтани онҳо дар давраи гузариш ба сохти нави идоракунӣ рабт доранд. Ба назари мо, то ҳол дараҷаи рақобатпазирии пурра дар байни субъектҳои хоҷагидор ҳосил нашуда, дар натиҷаи татбиқи амалии чорабиниҳои ташкилию

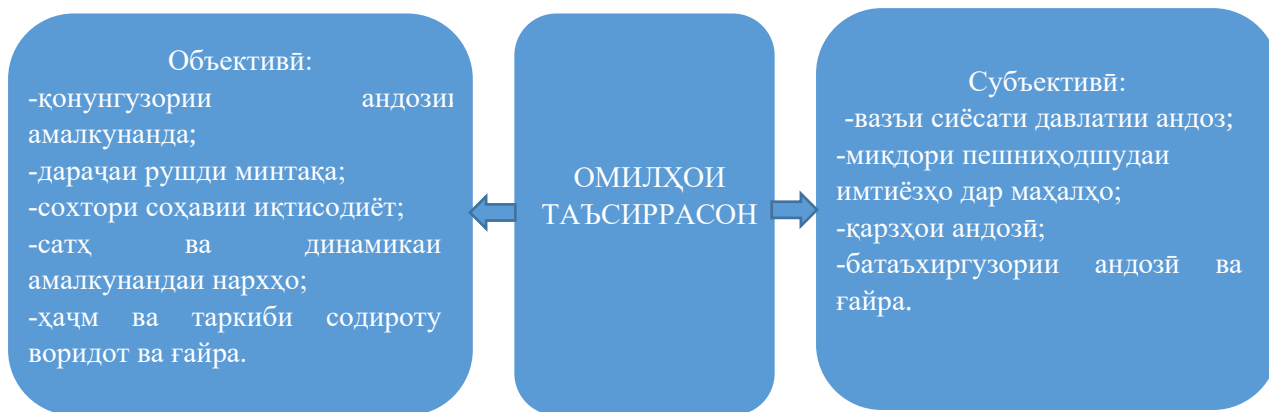
хукуқӣ имкониятҳои зиёди сафарбар намудани иқтидори андозӣ ва зиёд кардани даромади буҷет чой дорад.

2.3. Заминаҳои ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар вилояти Хатлон

Дар низоми шаклирии равобити андозӣ, махсусан дигаршавии манобеи андозӣ, тағйирёбии инфрасохтори молиявии субъектҳои хоҷагидор, натоиҷи дар дастрасида, хусусан, зиёд шудани ҳаҷми пардохтҳои андозӣ ба таъсири омилҳои гуногун вобастагӣ дорад. Дар ин самт заминаҳои ташаккулёбии иқтидори андозӣ аз омӯзиши алоқамандии натиҷа ва омилҳои таъсиррасон вобаста буда, истифодаи усулҳои эконометрикиро тақозо менамояд.

Ҳангоми ҳисоб кардани иқтидори андозии минтақа муайянсозии омилҳои таъсиррасон ва хусусияти таъсири онҳо аҳамияти калон дорад. Омил худ як ҳолатест, ки дар ҳама самти ҷараёнигирии фаъолият падидаи муҳим ҳисобида мешавад. Таҳлили омилӣ гуногунҷабҳа буда, чунин қисмҳоеро дар бар мегирад, ки андозаи омилҳоро муқаррар карда, дар асоси он иқтидори андозӣ ҳисоб карда мешавад. Ҳамзамон, дар асоси коэффитсиентҳои омилҳои таъсиррасон имкони муайянсозии миқдори зарурии иқтидори андозии минтақа ба даст меояд.

Аксари иқтисоддонҳо заминаҳои васеъро барои дарки дараҷаи тағйирёбии иқтидори андозии минтақа ҷудо мекунанд, ки онҳо аз рӯйи критерияҳои гуногун ба манбаи андози минтақа дар робита ба омилҳои таъсиррасон мавқеъгирӣ менамоянд. Лекин дар ин бора ҳар як муаллиф мавқеи худро дорад. Дар ин маврид бештари онҳо чунин ақида доранд, ки ба андозаи иқтидори андозии минтақа омилҳои объективӣ ва субъективӣ таъсир мерасонанд (нигаред ба расми 2.1).

Расми 2.1. Омилҳои таъсиррасон ба иқтисодии андозии минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чӣ тавре аз расми 2.1 бармеояд, таъсири омилҳо ба ташаккулёбии иқтисодии андозӣ бисёрҷабҳа буда, аз шароит ва омилҳои гуногун вобастагии зич дорад. Ҳамин тавр, ҷанбаҳои минтақавии омӯзиши ташаккули иқтисодии андозӣ на танҳо бо омилҳои муайян карда мешаванд, ки бевосита ба пояи манобеи таъсиргузор мебошанд, ҳамчунин дар ин росто, вазъе муҳим маҳсуб меёбад, ки таъсиргузори ба даромади буҷа тавассути андоз тазмин карда мешавад, ҳамзамон бо ҷой доштани хусусиятҳои фарқкунандаи байниминтақавӣ низ арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, омилҳоеро, ки ба ташаккули иқтисодии андозии минтақа таъсир мерасонанд, шартан ба ду гурӯҳи зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Омилҳои таъсиррасон ба иқтисодиёти минтақа: истехсолӣ, иқтисодии сармоягузорӣ, шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ, вазъи иҷтимоӣ ва демографӣ, таърихӣ ва идоравӣ.

2. Омилҳои таъсиррасон ба ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа: ҳолати ниҳодҳои андоз, ҳолати инноватсионӣ ва ҳолатҳои иқтисодӣ.

Моҳият ва аҳамияти гурӯҳи омилҳои мазкур заруратеро ба миён меоранд, ки ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақаро аз ҳисоби таъсири омилҳо муайян намоем. Аз рӯйи гурӯҳи якум ҳолате ба амал меояд, ки даромадҳои андоз дар минтақа дар оянда нобаробар ва номунтазам инъикос меёбанд, ҳамзамон, дар оянда боиси нобаробарӣ ва ноустувории даромадҳои андоз дар минтақаҳо мегарданд. Ҳамзамон, лозим ба ёдоварист, ки дар бастагӣ

бо масоили ҳамрадиф бо иқтисодиёти манотик самтҳое вучуд доранд, ки дар ҳамбастагӣ бо вазъи дигаршавандаи мамлакат ва мамолики ҳаммарз фурсатҳоро чихати шаклгирии иқтидори андозӣ ба кор меандозанд. Дар робита ба таъсири гурӯҳи дуҷуми омилҳо бошад, майли мазкур ба таҳкими робитаҳои ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва берунӣ вобастагӣ дорад ва ғайриғардонии шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва идоракунии ғайролияти субъектҳои хоҷагидор дар самти мазкур васеъ кардани заминаҳои андозбандиро ба амал меорад.

Ҳамин тавр, гурӯҳи омилҳои зикргардида имкон фароҳам меоранд, ки таъминоти иқтисодии минтақавӣ бо захираҳои табиӣ хуб арзёбӣ гардад. Яъне онҳо имкон медиҳанд, ки рушди минбаъдаи минтақа устувор гардад. Ҳамзамон, арзёбии хусусияти тақсимои сарватҳои табиӣ дар ҳудуди минтақа аз ҷиҳати ба эътибор гирифтани шароитҳои захираҳои табиӣ нобаробар буда, идоракуниро тақозо дорад. Тибқи ақидаи мутахассисон, дар ташаккул додани иқтидори андозӣ ҷойгирсозии дурусти сохтори иқтисодӣ вобаста ба шароити ҷуғрофию табиӣ хеле муҳим мебошад. Масалан, В.И. Видяпина ва М.В. Степанова хусусиятҳои ҷуғрофию бо тариқи зайл аз рӯйи таъйинот ҷудо менамоянд, ки “нобаробарии тақсими захираҳо, номувофиқии байни масоҳати ҷойгиркунии асосии қувваҳои истеҳсолкунанда ва маҳалли аҳолинишин ва дараҷаи баланди мутамаркашавии намудҳои асосии захираҳои саноатиро дар бар мегирад”.⁵³ Дар робита ба ин, зарур аст, ки ба масъалаи мазкур захираҳои табиӣ вилояти Хатлонро тавре дар раванди идоракунии ба ҳисоб гирем, ки бунёди корхонаҳои саноатӣ ва аграриро вобаста ба хусусиятҳои ҷойгиршавии захираҳои табиӣ ба роҳ монда, заминаи андозбандиро аз ҳамин ҳисоб васеъ ва устувор гардонем. Масалан, дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ (коркарди намаки истеҳсолӣ ва ошӣ) ва Ёвон (семент ва масолеҳи сохтмонӣ), Норақ (қувваи барқ) ва Данғара (коркарди санги мармар ва нахи пахта), Ҷайхун (коркарди маҳсулоти нафтӣ), дар ноҳияҳои дигари вилоят ба роҳ мондани истеҳсоли

⁵³ Видяпина, В.И. Региональная экономика: учебник / В.И. Видяпина, М.В. Степанова. - М.: ИНФРА-М, 2008. - 666 с.

маҳсулоти кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ аст. Чунин раванди кор ба ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки иқтисодии истеҳсоли, хизматрасонӣ ва дар ҳамин замина, иқтисодии андозбандии вилоят афзун гардад.

Дар низоми таъсири омилҳои маҷмӯи махсусро омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ мегиранд. Алаҳусус, аз нигоҳи сармояи инсонӣ омили мазкур ҳамчун тақвиятдиҳандаи рушди фаъолияти иқтисодӣ, хизматрасонӣ бо ҷалб намудани захираҳои меҳнатӣ мақоми махсус дорад. Омилҳои асосии тақсироти захираҳои меҳнатӣ маҳалликунонии чунин омилро ба истеҳсолот вусъат бахшида, иқтисодии андозии минтақаро таъмин мекунад. Вилояти Хатлон соли 2022 зиёда аз 13,3%-и маҳсулоти саноатӣ, 37,0%-и маҳсулоти кишоварзӣ ва бештар аз 35,8%-и иқтисодии аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳад.⁵⁴ Новобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки дар вилояти Хатлон, ки алоқамандии байни захираҳои меҳнатиро бо иқтисодҳои истеҳсоли ба роҳ бояд монд. Ба назари мо, вазифаи асосӣ дар ин самт ин аст, ки субъектҳои истеҳсолии саноатиро васеъ ба роҳ монда, қувваҳои манофеи меҳнатиро ба кор андозем, ки он далели густариши иқтисодии иқтисодии манотик, афзоиши манофеи андозбандӣ ва пойдории молиявӣ хоҳад гашт.

Қайд кардан ба маврид аст, ки сохтори ташаккули омилҳои захиравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи минтақаҳо хело фарқкунанда мебошанд, ки инро дар мисоли сахмгузориҳои минтақаҳо дар ташаккули ММД дидан мумкин аст. Чунончи, 29,2% ба вилояти Хатлон, 27,6% ба вилояти Суғд, 1,2% ба ВМКБ, 16,6% ба НТҚ ва 19,5% ба шаҳри Душанбе рост меояд.⁵⁵ Тибқи маълумоти расмӣ, ҳамзамон, сахми аҳолии машғули вилояти Хатлон дар маҷмуи умумии шуғлдорони ҷумҳурӣ 19,2%-ро ташкил медиҳад, ки ин иқтисодии назарраси меҳнатиро ташкил дода, дар робита ба ҷойи кори доимӣ ва ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳо ҳамчун шароити афзоиш ёфтани иқтисодии андозии минтақа баромад мекунад.

⁵⁴ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори.-Душанбе, 2023.- С. 10, 249, 271; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2022. Маҷмуаи омори.-Бохтар, 2023. - С. 10, 92, 112.

⁵⁵ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори. - Душанбе, 2023.- С. 214.

Дар маҷмуъ, лозим ба зикр аст, ки солҳои охир фаъолияти хоҷагидорию истеҳсолии вилояти Хатлон аз нигоҳи ташаккулёбии иқтидори андозӣ, гарчанде баъзе ноҳияҳои он дотатсионӣ бошад ҳам, шароитҳои ташаккулёбии иқтидори андозӣ қаноаткунанда мебошад. Дар пояи равнақи соҳаҳо сармоя ба даст оварда шуда, бар ин асос, фурсат пайдо шуд, ки сатҳи тавлидот ва хизматрасонӣ вусъат пайдо намояд ва ҳислати мудирияти шаклгирии иқтидори андозро фарогир гардад. Тибқи маълумоти расмӣ, соли 2022 соҳаи растанипарварии ноҳияҳои Кӯшонӣён, Вахш, Ҷайхун, Ёвон, Восеъ, Фархор ва Данғара самарои хуби истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро дар соҳаи растанипарварӣ ҳосил карданд, ҳамзамон аз нигоҳи ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар ҳамин давра ноҳияҳои Бохтар, Хурсон, Ховалинг, Қубодиён, Н.Хусрав, Муъминобод, Ҳамадонӣ, Темурмалик ва Балҷувон нисбат ба ноҳияҳои дигари минтақа мавқеи устувор гирифтаанд. Барои дар оянда баланд бардоштани дараҷаи иқтидори андозӣ лозим аст, ки алоқамандии байни ноҳияҳоро барои коркарди маҳсулот афзун гардониди, дар ин замина, манбаи андозбандиро дар минтақа васеъ гардонем.

Бинобар ин, бо таваҷҷуҳ ба омилҳои ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар вилояти Хатлон, бароҳандозии механизмҳои дастгирии давлатии рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатии минтақа вазифаи аввалиндараҷа мебошад. Чунин вазъ гувоҳ аз он медиҳад, ки сатҳи таъсири пуштибонии давлат дар робита ба бахшҳои тавлидӣ- хизматрасонӣ ва густариши пояи андозбандӣ бояд мавриди арзёбӣ қарор дода шавад.

Маҳз ҳамин ҳолат муайянкунанда буда, шароитро барои баланд бардоштани нуруи истеҳсоли ва хизматрасонии иқтисодиёти минтақа фароҳам меорад. Алалхусус, мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки натиҷаи фаъолияти иқтисодии минтақаҳои кишвар аз ҳамдигар тафовут дошта, саҳми вилояти Хатлон назаррас мебошад. Масалан, дар давраи солҳои 2018-2022 агар ба таври умумӣ маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ 1,8 маротиба афзоиш ёфта бошад, дар ҳамин давра нишондиҳандаи мазкур дар вилояти Хатлон ба 2,0 маротиба зиёд гардидааст. Бо дарназардошти сатҳи зиндагӣ ин нишондиҳандаҳо мувофиқан

56,3 ва 57,3%-ро ташкил медиҳанд. Нишондиҳандаҳои мазкур аз афзоиши даромад, ғанӣ гардидани буҷети сатҳҳои умумидавлатӣ ва вилоятӣ, ҳамзамон тараққиёти пурсамари иқтисодӣ онҳо дар таъмини афзоиши дараҷаи некуаҳволӣ ва ҷой доштани имкониятҳои иқтисодӣ андозӣ дар минтақа дарак медиҳанд.

Дар баробари ҷой доштани устувории нишондиҳандаҳои мазкур, дар вилояти Хатлон имконоти муайяно барои аз ҳолати мусоидати молиявӣ баровардани баъзе аз ноҳияҳои вилоят сафарбар кардан лозим аст. Тибқи моддаи 10-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023”, мусоидати молиявӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба буҷети вилояти Хатлон фақат барои пардохти фонди музди меҳнат ба маблағи 837591⁵⁶ ҳазор сомонӣ тасдиқ гардидааст. Дар баробари чунин дастгирии молиявӣ, ба фикри мо, имкониятҳои худӣ минтақаро барои аз ҳолати субвенсионӣ баровардани он истифода бояд кард, ки чунин ақида аз суръати афзоиши нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда бармеояд. Ҳамин тариқ, аз мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо бармеояд, ки хосияти тақсимоӣ дар минтақа аз рӯйи дараҷаи даромадҳои умумиҷумҳуриявӣ ва сарикасӣ барои коршиносон дар мавриди арзёбии имкониятҳои рушди минтақа аз ҳисоби тақвияти заминаи андозии он ба шумор меравад.

Таҳлили тафовути байни минтақаҳо нишон медиҳад, ки дигаршавии шохисҳои ҳисобӣ, ба монанди маҷмуи маҳсулоти манотикӣ, теъдоди аҳоли ва даромади сарикасии манотик, ки тавсифкунандаи натоиҷи фаъолияти иқтисодӣ ба шумор мераванд, омӯхта шуданд ва лозим аст, ки барои ташаккули иқтисодӣ андозии минтақа шароити истеҳсоли хизматрасонӣ ва даромади сарикасии аҳолиро баланд бардорем. Нишондиҳандаҳои мазкур бо якдигар алоқамандии зич дошта, ҳамчун индикаторҳои макроиқтисодӣ минтақавӣ ҳолат ва динамикаи ташаккули иқтисодӣ андозии минтақаро ифода мекунанд.

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023”. - Душанбе, 2022.-№1916.- С.6.

Бо тариқи тафриқавӣ мавриди таҳлил қарор додани нишондиҳандаҳо имкон медиҳад, ки мақоми вилояти Хатлонро аз нигоҳи ташаккулёбии иқтисодӣ рушди иқтисодӣ ва афзоиши имкониятҳои инвеститсионӣ, густариши соҳибкорӣ ҷиҳати афзун гардондани воридоти андоз ва устуворгардонии молиявӣ шарҳ диҳем (нигар ба ҷадвали 2.10).

Ҷадвали 2.10. - Динамикаи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва даромади сарикасии байниминтақавӣ дар солҳои 2018-2022

	Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, млн сомонӣ					Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Ҷумҳурии Тоҷикистон	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	108831,0	6724,1	7375,2	7602,3	9298,5	10798,4
Вилояти Хатлон	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	5224,0	5872,8	6382,2	7639,6	9368,7
Вилояти Суғд	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	6900,3	7585,8	7769,3	9726,1	11128,6
ВМКБ	1035,6	1063,4	1065,0	1278,8	94,0	4564,1	4645,7	4662,9	5557,6	405,2
НТҚ	11073,5	12287,6	13532,6	17314,1	19173,7	5223,3	5673,2	6568,3	8240,9	8942,5
ш. Душанбе	13808,0	15139,2	15570,5	18905,8	22520,7	16313,8	17534,4	13135,2	15731,2	18443,0

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2023.- С. 214; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С. 17-20.

Аз маълумоти ҷадвали 2.10 бармеояд, ки тағйирёбии маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ташаккулёбии пардохтҳои андозӣ мебошад. Яъне васеъшавии фаъолияти истеҳсоли хизматрасонии бахшҳои воқеӣ мустақиман ба ҳаҷми даромадҳои умумиминтақавӣ дар робита ба таносуби пардохтҳои андозӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, қиматҳои тафриқавии дараҷа ва динамикаи МММ ба ҳар сари аҳоли, аз як тараф, барои арзёбии шароити таъмини рушди иқтисодии минтақаҳо муайянкунанда бошанд, аз тарафи дигар, чун заминаи ташаккулёбии иқтисодӣ андозии минтақаҳо баромад мекунанд. Ҳамин тавр, қимати ками МММ метавонад шароити номусоиди ташаккули иқтисодӣ андозро дар минтақаҳо нишон диҳад. Дар натиҷа, ин вазъият таъминоти пасти буҷет, инчунин касри буҷети вилоятиро ба бор меоварад ва ин, дар навбати худ, боиси аз фаъолият бозмондани муҳити фаъолияти соҳибкорӣ гардида, зарурати

маблағчудокунихоро аз ҳисоби буҷет дар минтақаҳо ба миён меорад. Дар ҳоле ки чунин ҳиссачудокунӣ аз ҳисоби имконоти иқтисоди минтақавӣ хуб мебошад.

Иқтидори андозӣ дар ҳудуди давлат ва ҳар як минтақаи алоҳидаи он дар натиҷаи таъсири сатҳи кушодагии иқтисод ташаккул меёбад. Дар навбати худ, иқтисодиёти кушод фароҳам овардани шароитро дар назар дорад, ки дар ниҳояти кор ба ҳаракати озоди тамоми захираҳо мусоидат мекунад. Яъне ин боиси ҳаракати озоди омилҳои истеҳсолот ва захираҳои иқтисодӣ дар муҳит мегардад. Вобаста ба назарияпардозҳои иқтисодӣ, ҳар қадаре, ки авомили тавлидот ё манобеи иқтисодӣ бештар дар ҳоли ҳаракат бошанд, то ҳамон андоза ҷиҳати ғоидаоварии субъектҳои хоҷагидорӣ сабаб мешавад. Бинобар ин, дар байни фароҳам овардани шароити ҳаракати захираҳо ва омилҳои истеҳсолӣ ва васеъшавии фазои иқтидори андозии субъектҳои хоҷагидор робитаи зич вучуд дорад.

Дар айнӣ ҳол, ташаккул ва ғайолгардонии иқтидори андоз дар бастагӣ аз адади андозсупорандагон, сохтори онҳо, мутобиқ будан ба шароити институтсионалии иқтисоди миллӣ муайян карда мешавад. Яъне иқтидори андозии минтақавӣ нишондиҳандаест, ки дар он маҷмуи иқтидори андозии корхонаҳо ва иқтидори андозии хонаводаҳо ифода меёбад. Ин дар навбати худ, ғайолнокии иқтисодии минтақаро ифода мекунад.

Аз маълумоти омории давраи таҳлил маълум мегардад, ки ҳиссаи баланди субъектҳои хоҷагидори ғоидаовар, бешубҳа, ба ин маъност, ки ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа дар ҳолати хуб қарор дорад. Аз нигоҳи мо, ба амал омадани заминаи бозътимод оид ба ғайолияти субъектҳои хоҷагидор ва уҳдадориҳои молиявии онҳо зарур мебошад. Ётимоднок ва шаффоф будани даромадҳо имкон фароҳам меоранд, ки манбаи андозбандии минтақа низ дастрас ва ётимоднок бошад. Дар ҳамбастагӣ бо афзоиши нисбатани адади субъектҳои хоҷагидори ғоидабадастовар аз тариқи мутлақан зиёдшавии маблағи ғоида, манобеи андоз аз ғоида густариш ёфта, он дар афзоиши воридоти андози марбут ба буҷаи манотик ва ҷумхурий сабаб хоҳад

шуд. Ингуна вазъ дар ҳудуди манотик ифодагари фаъолнокии субъектони хоҷагидор ба шумор рафта, вобаста ба шохисҳои молиявӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор хоҳад гирифт (нигар ба ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.11. - Таҳлили иқтисодии субъектҳои хоҷагидори вилояти Хатлон дар солҳои 2018-2022

	Шумораи корхонаҳо дар низомии умумӣ, адад					Ҷамъи ғоида, млн сомонӣ				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Ҷумҳурии Тоҷикистон	4519	4997	5122	4551	4852,5	7354,8	8380,9	8364,7	13055,2	20375,9
Вилояти Хатлон	797	922	864	822	855,5	223,2	452,1	409,1	522,7	1224,1
Ҳиссаи фаъолнокии иқтисодии вилояти Хатлон, %	17,6	18,5	16,9	18,1	17,8	3,0	5,4	4,9	4,0	6,0

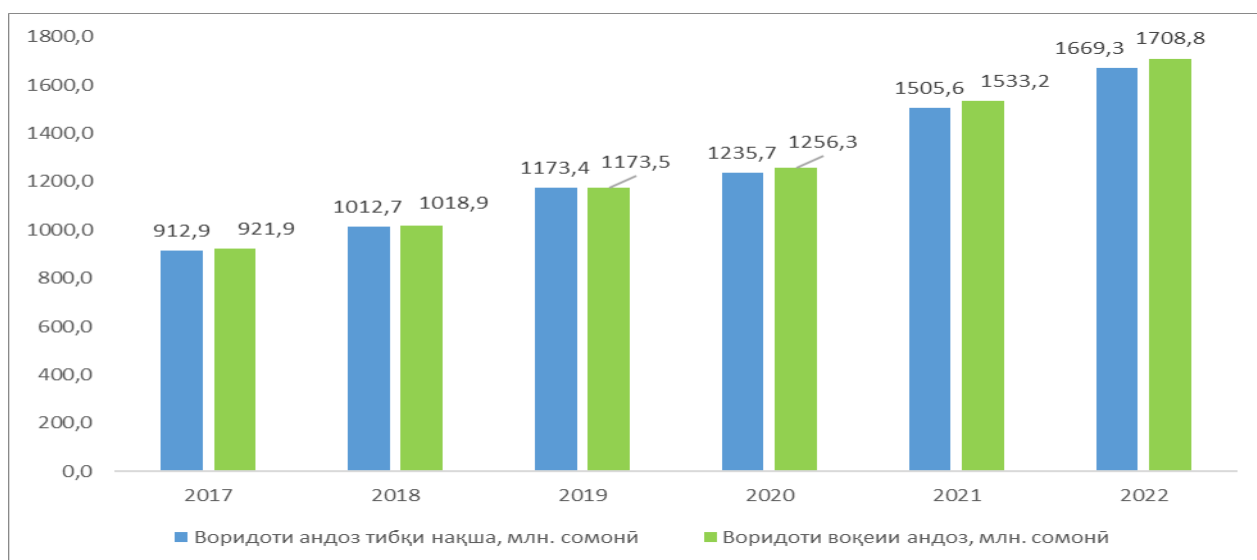
Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи Ҳисоботи даврии Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тибқи талаботи қонунҳои иқтисодӣ ташаккули даромадҳои умумӣ аз омилҳои миқдорӣ ва сифатӣ вобастагии зич доранд. Бинобар ин, таносуби ҷойдошта дар ҷадвали мазкур аз он дарак медиҳад, ки заминаҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ ҳаҷми пардохтҳо аз равандҳои рақамикунонӣ ва истифодаи техникаю технологияҳои нав ба миён меояд. Чунонки аз маълумоти таҳлилии ҷадвали 2.11 бармеояд, фаъолнокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон бо тариқи тафриқавӣ майли дигаргуншавиро гирифтаанд. Бо дарназардошти ташаккулёбии маълумоти муътамад ва шаффоф будани даромадҳои умумӣ маълум мегардад, ки манбаи андозбандии минтақа низ эътимодноқ мебошад. Дар баробари ҷой доштани тамоили мусбати фаъолнокии иқтисодӣ дар тамоми ҷумҳурӣ, нишондиҳандаи мазкур дар сатҳи минтақавӣ аҳаммияти калон дошта, дараҷаи он дар вилояти Хатлон аз 17,6 то 17,8 банди ғоизӣ тағйир ёфтааст, ки мавқеи вилоятро дар робита ба татбиқи сиёсати устувори минтақавӣ аз нигоҳи ҷорабиниҳои умумидавлатӣ ифода мекунад. Ҳамзамон, нишондиҳандаҳои молиявии ифодакунандаи фаъолнокии

иқтисодӣ дар давраи таҳлилӣ аз 3 то 6%-ро ташкил додаанд. Афзоиши шумораи субъектҳои хоҷагидори ғойдаовар ва бо тариқи мутлақ зиёд шудани маблағи ғойдаи онҳо мантиқан гувоҳӣ аз он медиҳад, ки иқтидори молиявӣ аз ҳисоби воридшавии андозҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа майли устуворӣ дорад. Ҷиҳати дигаре, ки дар ҷараёни таҳлил ва омӯзиш маълум мегардад, ин тағйирёбии теъдоди субъектҳои хоҷагидор бо тариқи тафриқавӣ мебошад. Муқоиса нишон медиҳад, ки лаппишнокии теъдоди субъектҳои хоҷагидор дар вилояти Хатлон нисбатан бештар бошад ҳам, натиҷаи ғойдаовар будани онҳо майли афзоиш дорад. Ин маънои онро дорад, ки ғайриқонунии иқтисодии субъектҳои хоҷагидори вилоят нисбатан хубтар мебошад.

Дар мавриди ба эътибор гирифтани маҷмуи пардохтҳо аз ҳисоби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мазмунӣ иқтисодӣ пайдо карда, нишон медиҳанд, ки ҳамчун омили баёнгари афзоиши иқтидори андозӣ дар вилояти Хатлон ба шумор мераванд. Таҳлилҳо маълум карданд, ки аз рӯйи ин нишондиҳанда маҷмуи иқтидори воқеии андоз майли болоравиро гирифтааст, ки ин маънои устувории буҷети минтақавӣ ва иҷрои саривақтии уҳдадорихоӣ андозиро ифода мекунад (нигар ба диаграммаи 2.2).

Диаграммаи 2.2. Иқтидори ҳақиқии андоз дар вилояти Хатлон

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯйи Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. –Бохтар, 2023. - С. 210.

Чӣ тавре аз диаграммаи 2.2 бармеояд, дар давраи таҳлилӣ иқтисодии ҳақиқии андоз аз ҳисоби сатҳи нақшавӣ ва иҷроиши воқеии воридоти андоз афзоиш ёфтааст. Ин аз он дарак медиҳад, ки банақшагирии андоз дар сатҳи минтақа то ҳол муфид ба роҳ монда нашудааст. Зимни ба ҳисоб гирифтани заминаи пайдоиши нишондиҳандаҳои мазкур маълум мегардад, ки тафовути нисбии байни воридоти андози нақшавӣ ва дараҷаи воқеии он ҳолати афзоишро аз 101,0%-и соли соли 2017 ба 102,4% дар соли 2022 ташкил медиҳад. Чунин тафовут аз он дарак медиҳад, ки дар минтақа иқтисодии ҳақиқии андоз заминаи устувор дошта, имкониятҳои зиёди ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ вучуд доранд.

Бо таъсири таваррум заминаи андози тамоми минтақаҳо, аз ҷумла вилояти Хатлон васеъ мешавад. Лекин чунин афзоиш арзиши камтар дошта, ба ақидаи коршиносон, ҳамчун дигаргуншавии субъективӣ ба эътибор гирифта мешавад, ки онро мо дар натиҷаи таҳлил чунин тавр арзёбӣ менамоем (нигар ба диаграммаи 2.3).

Диаграммаи 2.3. Иқтисодии воқеии андоз дар вилояти Хатлон бо дарназардошти таваррум

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2022. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С.209; Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз натиҷаи таҳлили графӣ чунин бармеояд, ки сатҳи таваррум хароҷоти субъектҳои иқтисодиро беқурб гардониди, ҳангоми ҳаракат додани молу хизматҳо байни амалиётҳои иҷрошаванда ва хароҷотҳои истеҳсолии онҳо ба амал меояд. Чунин ҳолат боиси баландшавии манбаи андоз ва ҳамзамон

боиси зиёд гардидани бузургии ҳақиқии иқтисодии андоз мегардад. Барои мисол, агар дар бастагӣ аз қиматҳои таҳлилӣ тафсир намоем, онгоҳ маълум мешавад, ки дар марҳилаи таҳлилӣ воридоти воқеии андоз бо дарназаргирии таваррум аз 41,5 то 99,1 млн сомонӣ тағйир ёфтааст. Нишондиҳандаҳои ҳисобкардашуда маҷмӯӣ буда, дар мавриди ба эътибор гирифтани таркиби манбаи андоз ҳолати дигарро ифода мекунад. Айни замон омили таваррум ҳарчи бештар ба таркиби манбаи андози минтақа таъсир мерасонад, ки ин нисбат ба ҳаҷми он зиёд мебошад. Аз ин рӯ, мушоҳида намудан мумкин аст, ки вазъияти ҷойдошта таҳқиқ ва омӯзишро ҷиҳати дар оянда дуруст ба роҳ мондани банақшагирӣ ва тазмини назорати андозиро тақозогар мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки майли мусбати нишондиҳандаҳои пардохтҳои андозӣ аз таъсири омили таваррум вобастаанд. Чунки нишондиҳандаи мазкур дараҷаи ташаккулёбии нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсоли хизматрасонии субъектҳои иқтисодии минтақаро дар бар мегирад. Яъне таваррум яке аз омилҳои таъсиррасон ба манбаи андозбандишаванда ва динамикаи иқтисодии андоз буда, омӯзиши он хело муҳим мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар фаъолияти субъектҳои андозсупоранда ҳиссаи андозҳои ғайримустақим, аз ҷумла андоз аз Ҷоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ калон буда, тамоили зиёдшавиро гирифтааст (нигар ба ҷадвали 2.12).

Ҷадвали 2.12. – Воридоти андоз, андоз аз Ҷоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ дар вилояти Хатлон

Омилҳо \ Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Воридоти андоз, млн сомонӣ	921,9	1018,9	1173,5	1256,3	1533,2	1708,8
Андоз аз Ҷоидаи шахсони ҳуқуқӣ, млн сомонӣ	105,0	124,0	154,0	170,6	262,6	296,1
Андоз аз арзиши иловашуда, млн сомонӣ	247,5	263,6	259,9	274,7	336,3	366,3
Ҳиссаи андоз аз Ҷоидаи шахсони ҳуқуқӣ нисбат ба воридоти андоз	11,4	12,2	13,1	13,6	17,1	17,3
Ҳиссаи ААИ нисбат ба воридоти андоз	26,8	25,9	22,1	21,9	21,9	21,4

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2022. - Маҷмӯаи оморӣ.- Бохтар, 2023. - С.210.

Мувофиқ ба таҳлилотӣ дар ҷадвали 2.12 овардашуда мушоҳида намудан мумкин, ки ҳиссаи андоз аз ғоидаи афроди ҳуқуқӣ ва андоз аз арзиши иловашуда нисбат ба воридоти андоз мутаносибан 11,4 - 17,3 банди ғоизӣ ва 26,8 – 21,4 банди ғоизиро ташкил дода, маҷмуи андозҳои номбаршуда дар соли 2022 – 38,8%-ро ташкил додааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки нишондиҳандаҳои овардашуда натиҷаи алоқамандии воридоти андоз, андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ дар вилояти Хатлон аз ғаъолияти субъектҳои хоҷагидор буда, дар маҷмуъ сохтори заминавии ташаккулёбии иқтидори андозиро аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим дар робита ба ғаъол гардонидани шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар вилоятро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон медиҳад, ки дар маҷмуи нишондиҳандаҳои андозӣ саҳми андозҳои ғайримустақим ҳиссаи зиёдро ишғол мекунад. Лекин, қайд кардан ба маврид аст, ки чунин саҳмгирӣ гаронии андозро нисбат ба истеъмолкунанда бештар мегардонад. Дар робита ба ин, ААИ ва андоз аз ғоида дар пешбурди ғаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ имкон фароҳам меоранд, ки ташаккулёбии иқтидори андозӣ майли пастшавиро мегирад, яъне ба рушди ғаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намекунад. Аз ин ҷо, нишондиҳандаи дигаре, ки ба иқтидори ҳақиқии андоз таъсир мерасонад, қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Уҳдадорӣ бевоситаи пардохти андозҳо, алалхусус андоз аз ғоидаи корхонаҳо ва ААИ баъди фурӯши мол, корҳо ва хизматҳои субъектҳои хоҷагидор ба амал меоянд. Афзоиши қарзи дебиторӣ субъектҳои хоҷагидорро аз рӯи уҳдадориҳои андозӣ ба ҳолати батаъхирандозӣ оварда мерасонад. Ҳамзамон, чунин ҳолат ба камшавии ҳисоби пардохти андозӣ дар давраи ҳисоботӣ оварда мерасонад, ки ин раванд, ба фикри мо, таҳқиқро металабад. Бинобар ин, дар ҷараёни таҳлили таносуби байни уҳдадориҳои дебиторию кредиторӣ ва пардохти андозҳо маълум гардид, ки кам гардидани қарзҳои дебиторӣ ва зиёд шудани қарзҳои кредиторӣ боиси афзудани воридоти ААИ ва андоз аз ғоида мегардад (нигар ба диаграммаи 2.4).

Диаграммаи 2.4. Дигаргуншавии таносуби қарзҳои дебиторӣ, кредиторӣ ва андоз аз ҶФ

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021. Маҷмӯаи оморӣ.- Бохтар, 2022. - С.210, 232, 235.

Аз маълумоти диаграммаи 2.4 маълум мегардад, ки солҳои охир масъалаи таносуби нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсоли хизматрасонии субъектҳои хоҷагидорӣ вилояти Хатлон, дигаргуншавии пардохтҳои андозӣ ва дигар уҳдадориҳо ҷой доранд. Масъала аз он бармеояд, ки то кадом дараҷа чунин таносуб боиси фароҳам овардани шароитҳои ташаккули иқтисодии ҳақиқии андоз ва иҷрои саривақтии уҳдадориҳои молиявии субъектҳои хоҷагидор мебошад. Аз натиҷаи таҳлил мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳангоми болоравии қарзҳои кредиторӣ ва коҳишёбии қарзҳои дебиторӣ, андоза ва пӯёи пардохтҳои андозӣ вобаста ба ААИ ва андоз аз ҶФ нисбатан афзудааст. Ба назари мо, аз соли 2021 сар карда, алоқамандии байни нишондиҳандаҳои номбурда аз устувории молиявӣ ва васеъ шудани шароити манбаи андозбандӣ дар вилояти Хатлон дарак медиҳад. Айни замон, андозҳои мавриди таҳлил қарордодашуда дар пешбурди фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидор мақоми баланд доранд. Бинобар ин, дар ҳуҷҷатҳои ташкилии ҳуқуқӣ ба ин намуди андозҳо таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Тибқи моддаи 264 Кодекси

андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз арзиши иловашуда аз рӯйи меъёри стандартӣ 15%, меъёри пасткардашуда 5,7 % ва меъёри сифрӣ муқаррар гардидааст.⁵⁷ Дар робита ба ин, андоз аз ғоида, ки айни замон тибқи банди 14-и моддаи 397 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, «андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ» муқаррар гардида, барои он меъёрҳои 13% - барои ғайолият оид ба истеҳсоли молҳо, 20% - барои ғайолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ширкатҳои мобилӣ ва 18% - барои ғайолият оид ба истихроҷ ва қорқарди захираҳои табиӣ муайян шудаанд.⁵⁸

Чунин диқаргуниҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва маъмурикунонии низоми андоз дар ниҳояти қор барои ҳавасмандқардонии рушд ниқаронида шуда, мақсад аз онҳо бештар тақвият додани заминаҳои иқтидори андозӣ мебошад. Аз таҳлили рақамҳои қадвали 2.13 бармеояд, ки дар давраи таҳлилӣ ААИ ва андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ майли афзоиш доранд ва дар маҷмӯъ аз ҳисоби зиёд шудани субъектҳои хоҷагидорӣ, васеъшавии қойҳои қорӣ, зиёдшавии шахсони ҳуқуқӣ ва даромади умумии онҳо вобаста аст.

Бо баррасии омилҳои ташаккулёбии иқтидори андозии минтақа маълум меқардад, ки барои муқаррарсозии маҷқеи иқтидори андозӣ дар низоми молиявию иқтисодии вилояти Хатлон, мо омилҳои муайян намудем, ки ҳаҷм ва соҳтори иқтидори андозии минтақаро пешакӣ муайян меқунанд. Ба андешаи мо, ба ташаккули даромадҳои андоз ва ҳаҷми иқтидори андозӣ замина ва меъёрҳои андоз таъсир мерасонанд. Яъне андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ бисёр зарур мебошанд. Дар ин асос, ба чунин ҳулоса метавон омад, ки дар натиҷаи зиёдсозии теъдоди субъектҳои ҳуқуқии андозсупоранда қурсатҳои густурда қиҳати афзоишдиҳии иқтидори андозии манотик ба вуқӯъ меқайвандад. Пеш аз ҳама, ин беҳтар намудани ғайолияти молиявии субъектҳои хоҷагидор ва зиёд қардани ҳаҷми қору хизматрасониҳо ва қурӯши онҳо, қам қардани субъектҳои аз қиҳати молиявӣ зараровар мебошад. Инчунин, ҳавасмандқардонӣ ва дастгирии соҳибқорӣ бо роҳи имтиёзҳои андозӣ, беҳтар

⁵⁷ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 251.

⁵⁸ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.175.

намудани фазои сармоягузорӣ, қорӣ кардани навовариҳо, такмили маъмурикунонии андоз роҳандозӣ мегардад. Ин омилҳо, ки дар минтақаи Хатлон мавриди баррасӣ қарор дода шуданд, барои ба таври дақиқ асоснок ва арзёбӣ намудани рушди иқтисодиёи иҷтимоии вилояти Хатлон дар асоси фароҳам овардани заминаҳои молиявӣ дар оянда зарур мебошанд.

Хулосаи зербоби 2.3

Ҳамин тариқ, омӯзиш ва таҳлили заминаҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ дар вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки дар ин самт мавқеъгирӣ аз самтҳои ташаккулёбии онҳо зарурати методологӣ дорад. Дар асоси ин мавқеъгирӣ тамоми он омилҳое, ки ба шаклгирии иқтисодии андозии минтақа таъсиргузор мебошад, ба чунин гурӯҳҳо тақсим гардида, поя ва авомили тавлидӣ, иқтисодии сармоягузорӣ, шароитҳои табиӣ- иқлимӣ, ҳолати иҷтимоӣ ва демографӣ, таърихӣ ва мудирӣ, инчунин ба эътибор гирифтани ҳолати ниҳодҳои андозӣ, ҳолати инноватсионӣ ва иқтисодӣ ҳело таъсирбахш баромад мекунад. Дар робита ба ин, омилҳои таъсиррасон ба иқтисодии андозии минтақа мавриди арзёбӣ қарор гирифта, бо таҳлили нишондодҳои воқеӣ динамикаи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва даромади сарикасии байниминтақавӣ дида баромада шуд. Бо таъкид ба таҳлили ҳолати иқтисодии субъектҳои хоҷагидори вилояти Хатлон мушаххас гардид, ки иқтисодии андозӣ дар вилоят дар бастагӣ аз мавқеаи сатҳ ва таркиби сохторӣ дигар шуда, ҳамчун заминаи ташаккулёбии иқтисодии воқеии андоз бо дарназардошти таваррумро ифода намекунад. Дар ин раванд, чиҳате ба эътибор гирифта шуд, ки майли иқтисодии воқеии андоз аз ҳисоби қобилияти харидории субъектҳои иқтисодӣ аз рӯйи тағйирёбии таваррум пешниҳод гардонида шуд. Аз ҷумла дар давраи таҳлилӣ муайян карда шуд, ки агар соли 2017 нишондиҳандаи мазкур 41,5 млн сомонӣ бошад, дар соли 2022 бошад, 99,1 млн сомониро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда аз дараҷаи ташаккулёбии воқеии иқтисодии андозӣ дар робита ба тағйирёбии таваррум дарак медиҳад. Маҳз бо ҳамин сабаб, дар таҳқиқот

заруратеро пешниҳод менамоем, ки ҳисоби иқтидори воқеии андоз муҳим мебошад.

Дар баробари ин, ба ҳисоб гирифтани воридоти андоз, андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ дар вилояти Хатлон муҳим арзёбӣ шуд. Аз раванди таҳлил муайян гардид, ки солҳои 2018-2022 ҳиссаи андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ нисбат ба воридоти андоз мутаносибан 11,4 - 17,3 банди ғоизӣ ва 26,8 – 21,4 банди ғоизиро ташкил дода, маҷмуи андозҳои номбаршуда дар таркиби воридоти андозӣ 38,2 ва 38,7%-ро ташкил медиҳанд. Нишондиҳандаҳои овардашуда натиҷаи ҷой доштани алоқамандии байни воридоти андоз, андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ва ААИ-ро бо ғаъолияти субъектҳои хоҷагидор ифода намуда, дар маҷмуъ дигаргуншавии сохтори заминавии ташаккулёбии иқтидори андозиро аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим дар бар гирифта, ғаъолгардонии шаклҳои нави хоҷагидориро дар вилоят ифода мекунад.

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки ба эътибор гирифтани замина ва омилҳои таъсиррасон барои арзёбии ташаккули иқтидори андозии минтақа зарур аст. Дар масъалаи мазкур захираҳои табиӣи вилояти Хатлонро бояд тавре ба ҳисоб гирифт, ки ин барои васеъкунии заминаи андоз мусоидат намояд. Яъне бунёди корхонаҳои саноатӣ ва аграриро вобаста ба хусусиятҳои ҷойгиршавии захираҳои табиӣ ба роҳ монда, заминаи андозбандиро аз ҳамин ҳисоб вобаста ба хусусиятҳои минтақавӣ васеъ ва устувор гардонданро пешниҳод намудем. Раванди мазкур дар татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии кишвар барои давраи то соли 2030 мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки иқтидори истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва дар ҳамин замина, иқтидори андозбандии вилоят афзоиш ёбад.

Ҳамин тариқ, маълум карда шуд, ки тағйирёбии иқтидори андозӣ аз омилҳои гуногун вобаста буда, таъсири қобилияти харидорӣ ва устувории молиявии субъектҳо муҳим мебошанд. Дар робита ба ин, дар таҳқиқот ба ҳисоб гирифтани таносуби қарзҳои дебиторӣ, кредиторӣ ва андоз аз ғоида мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муайян намудем, ки зиёдшавии қарзҳои кредиторӣ ва

кам гардидани қарзҳои дебиторӣ, ҳаҷм ва динамикаи пардохтҳои андозӣ аз рӯйи ААИ ва андоз аз Ҷоида майли зиёдшавиро гирифтааст. Аз оғози соли 2021 алоқамандии байни нишондиҳандаҳои номбурда аз устувории молиявӣ ва васеъ шудани шароити манбаи андозбандӣ дар вилояти Хатлон ба назар мерасад. Яъне дар натиҷаи зиёд шудани теъдоди субъектҳои андозсупоранда имкониятҳои васеи афзоиши иқтисодии минтақа таъмин мегардад. Чунки барои беҳтар намудани фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагидор ва зиёд кардани ҳаҷми қору хизматрасониҳо ва қуруши онҳо қам қардани субъектҳои аз қиҳати молиявӣ ноустувор лозим аст. Дар ин раванд, барои асоснок арзёбӣ намудани рушди иқтисодиёи иқтимоии вилояти Хатлон ва дар ин замина, вусъатбахшии иқтисодии андозӣ таҳрики беҳсозии фазои сармоягузорӣ, воридсозии навғониҳо, тақмили маъмурикунонии андоз таъсирбахш баромад меқунанд.

БОБИ 3.

САМТҲОИ ТАКМИЛ ВА ТАҚВИЯТИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Тадбирҳои барномавии рушди минтақа ва ташаккулёбии иқтидори андозӣ

Тибқи назария ва амалияи андозбандӣ коркард ва татбиқи чорабиниҳо оид ба васеъ кардани иқтидори андозӣ хело муҳим мебошад. Чунки ташаккулёбии манбаи андоз ва пурраю сари вақт таъмин гардидани буҷети сатҳҳои гуногун маҳз ба ҳамин гуна амалҳо вобаста аст. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт корҳои зиёди ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва техникую рақамикунонӣ анҷом дода шуд, ки дар баробари беҳтарсозии низоми миллии андозбандӣ имкониятҳои васеи рушди минтақаро аз ҳисоби иқтидори андозӣ фароҳам оварданд. Аз таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам бармеояд, ки мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ дар ташаккул додани даромадҳо ва ғанигардонии буҷет мақоми таъсирбахш доранд. Вобаста ба ин, бо дарназардошти таҳкими ҳамкорӣ бо субъектҳои хоҷагидор, алаҳхусус, соҳибкорони маҳаллӣ шароити хуби танзими муносибатҳои иқтисодӣ ва суръатбахшии рушди иқтисоди миллий ва минтақаҳои алоҳидаи он ба миён меояд. Аз ин ҳисоб, мақоми минтақаҳо хело назаррас буда, аз ҷумла рушди вилояти Хатлон заруратеро ба миён овардааст, ки бо татбиқи чорабиниҳои давлатӣ ҳаҷми даромадҳои андозиро афзоиш дода, иҷрои рушди вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақаро таъмин гардонад. Дар ин самт, ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқии зерин барои таҳияи тадбирҳои барномарезишудаи рушди минтақа ва сафарбарсозии имкониятҳои иқтидори андозӣ хело назаррас мебошанд:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои даҳлдор”;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ”;

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”;

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ”;

8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025”.

9. Барномаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии ноҳияҳои вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025.

Татбиқи амалии муқаррароти муҳимми санадҳои меъёрию ҳуқуқии мазкур барои чораҷӯӣ ва таҳрезии тадбирҳои барномавии рушди минтақа ва ташаккулёбии иқтисодии андозӣ замина фароҳам меорад. Онҳо тамоми паҳлуҳои ташаккули иқтисодии андозиро фарогир буда, амалигардонии пурра ва саривақтии онҳо ҳамчун омили афзоиши иқтисодии андозӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла вилояти Хатлон баромад меkunанд. Тақвиятдиҳандаи чунин чорабиниҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар банди 1, моддаи 45-уми ҳуҷҷати мазкур чунин омадааст: «Супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист».⁵⁹ Аз ин ҷо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ба фишанги танзими андозӣ вобастагии бевосита дошта, татбиқи амалии он дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Ҳуҷҷати мазкур ҳамчун «...танзимгари масоили унсурҳои андоз, ба монанди: субъект, объект, манбаъ, меъёр, давраи андоз, тартиби ҳисоб ва муҳлати пардохт, имтиёз ва ҷавобгариҳои андоз, ки моҳият ва

⁵⁹Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тартиби раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. - Душанбе, 2016.

хусусияти онҳоро дар алоҳидагӣ муқаррар менамояд ва барои дар амал татбиқ кардани онҳо дар доираи принципҳои системаи андоз нақши калидӣ дорад».⁶⁰

Дар робита ба ҷиҳатҳои ташкилию ҳуқуқӣ мутахассисон ва олимони кишвар ба имкониятҳои татбиқи амалии таъсири фишанги андозӣ бо сафарбарсозии иқтидори андозӣ ва бахшҳои воқеии иқтисодиёт таваҷҷуҳи махсус медиҳанд. Қайд кардан зарур аст, ки олимони ватанӣ аниқ муайян кардаанд, ки “иқтидори андозии минтақаро ҳамчун объекти идоракунии на танҳо аз мавқеи захиравӣ ва буҷетӣ, яъне дар натиҷаи муносибатҳои андозии субъектҳои минтақаҳо бо давлат, балки ҳамчун ченаки қобилияти минтақаи муайян барои сафарбар кардани даромадҳои андоз тавассути идоракунии самараноки андоз ва маъмурияти андоз фаҳмидан мумкин аст”.⁶¹ Ҳамчунин, ҷиҳати муҳимми масъалаи мазкур ин аст, ки сиёсати андозӣ бояд самаранок бошад, инчунин “ҳангоми баҳодиҳии иқтидори андозӣ ва муайян намудани гаронии андоз истифодаи дурусти сиёсати андоз мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин рӯ, татбиқи дурусти сиёсати андоз ба давлат имкон медиҳад, ки гаронии андозро кам намуда, иқтидори андозсупории шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба осонӣ муайян намоянд».⁶² Ҳамин тавр, аз раванди пажӯҳишҳо ва коркарди мутахассисон бармеояд, ки вазифаҳои ғанисозии буҷет ва танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла вилояти Хатлон, ба ташаккули ҳамаҷонибаи иқтидори андозӣ ва истифодаи он алоқаманд аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта сиёсати андоз дар давраҳои тӯлонӣ мақоми пешрафтaro соҳиб шудааст. Қудрати давлатии кишварҳо аз он бармеояд, ки фароҳам овардани шароити ташкилию ҳуқуқӣ барои ҳар кишвар аз нигоҳи ҳаракати мутақобила манфиатовар мебошад, аз ҷумла дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққӣ

⁶⁰ Ҳаитов, С.П. Кодекси андоз ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати ҳуқуқи андоз дар кишвар /С.П. Ҳаитов //Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – Душанбе. - 2019. - 1(29). – С.116-120.

⁶¹ Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография / Л.Х. Саидмуродов, В.Д. Сабуров. – Душанбе: Матбуоти Уротеппа, 2020. – С.25.

⁶² Воҳидов, У.М. Усулҳои иқтисодӣ-математикӣ дар андозбандӣ: монография / У.М. Воҳидов. - Душанбе, 2022. – С.65.

қоидаҳои одилонаи андоз ва шартҳои ногузирии ҷазо барои напардохтани андозҳо, сарфи назар аз шахсият, роҳандозӣ карда мешаванд.

Дар ташаккули афзоиши пардохтҳои андоз ва ноил шудан ба сатҳи устувори ҷамъоварии андоз таъсири омилҳои системаи маъмурияти андоз калон аст.

Бинобар сабаби бучетӣ будани андозҳо, на ҳама иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии андоз ба гирифтани даромади худ ба ғоидаи давлат майл доранд. Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки агар ин раванд шаффоф, фаҳмо ва бе андешаҳои субъективии мақомоти андоз сурат гирад, муносибати соҳибкорон ба амалияи маъмурияти андоз майли мусбат мегирад. Раванди мазкур ба риояи принципҳои қонуният, ҳатмӣ, саҳеҳӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ягонагии низоми андоз ва шаффофият, ки рӯкнҳои асосии тақвиятдиҳандаи иқтисодии андозии минтақа мебошанд, асос меёбад.

Дар таркиби тадбирҳои барномавии рушди минтақа имкониятҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ дар доираи низоми маъмурикунонӣ ба самти содагардонии барасмиятдорӣ раванди маъмурикунонии андоз бо истифода аз усулҳои дурнамасозӣ дар заминаи иқтисоди рақамӣ нигаронида мешавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки чунин раванд аз иҷрои амалиёт бо тариқи рақамикунонӣ иборат аст. Таркиби ин раванд заминаҳои батанзимдорӣ ва хизматрасонии электрониро дар доираи “Равзанаи ягона” дар бар мегирад. Дар ин асос, заминаи иттилоотӣ идоракунии ташаккули иқтисодии андозӣ дар самти усутворгардонии вазъи молиявии бучет дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он, аз ҷумла вилояти Хатлон ба миён омада, барои аз байн бурдани омилҳои фардӣ ва даҳлати беасос дар раванди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ҳангоми ба амал омадани муносибатҳои андозӣ нигаронида шудааст.

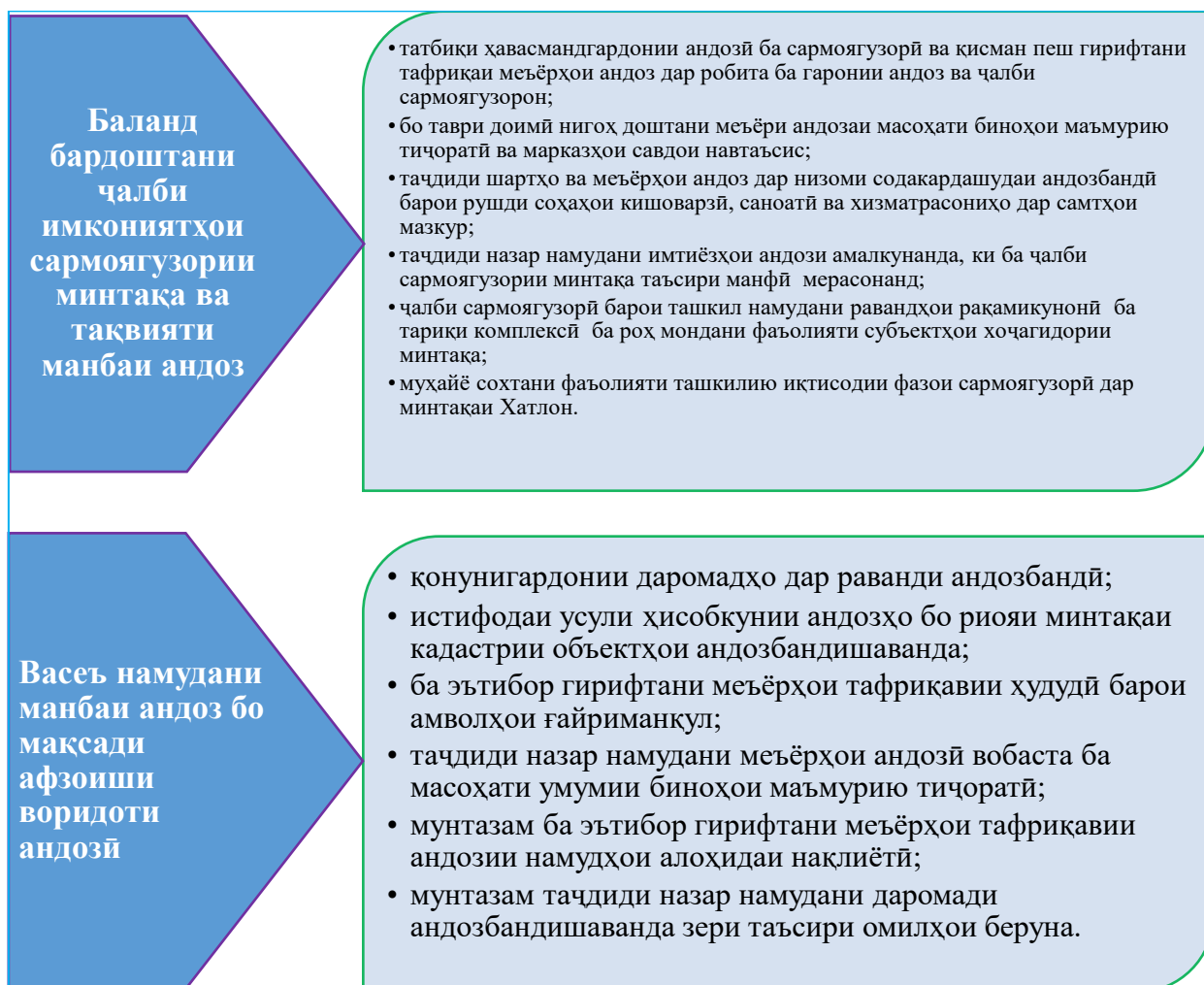
Дар ин самт, ҷорабиниҳои ташаккули иқтисодии андозии минтақа ҷиҳати бартарафсозии ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунии андозӣ мақоми махсус мегирад. Вобаста ба ин, дар таркиби ҷорабиниҳои тавсеаи иқтисодии андозии минтақа фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба масъалаи

дуруст ба роҳ мондани назорати мониторингии андоз қайд гардидааст, ки чорабиниҳои мазкур барои пешгирӣ ва бартарафсозии қонунвайронкуниҳои андозӣ бо дарназардошти ба эътибор гирифтани хавфҳои андозӣ равона карда мешавад. Ба назари мо, дар татбиқи чорабиниҳо мавқеи махсусро барои тақвият додани иқтисодии андозӣ имтиёзҳои андозӣ мегиранд.

Бо таваҷҷуҳ ба мавқеияти амалии донишмандон дар ин замина, ниёз ва аҳаммияти имтиёзоти андозӣ ва мониторинги он дастрас аст ва бо ҳадафи ҳалли масоили марбут ба имтиёзоти андозӣ дар фаъолиятҳои ниҳодҳои хоҷагидорӣ, ҷамъоварӣ ва анҷоми таҳлил ва таҷзияи оморӣ ва эконометрии онҳо бар асоси имтиёзоти андозӣ ва мутобиқ будани ин имтиёзот ба аҳдофи мушаххасшуда сафарбар карда мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки новобаста ба ҷой доштани имтиёзҳои гуногуни андозӣ, иқтисодии ҳақиқии андозӣ дар минтақаи Хатлон беш аз пеш меафзояд, дар ҳоле ки муҳлати амалӣ гардидани имтиёзҳои андоз тӯлонӣ мебошад. Ба ҳамин манзар, мувофиқ ба диди мо, барои афзоиши бештари иқтисодии андозии манотик лозим аст мутаносибии мавҷударо ба гунае истифода намоем, ки таъйиноти имтиёзҳо аз назари натоиҷ судовар ва муассир бошанд.

Амалигардонии тадбирҳои барномавии рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа барои дарёфт ва сафарбар намудани имкониятҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ дар вилояти Хатлон аз тақмили механизми молиявии иқтисодиёти минтақа ҷиҳати рушди иқтисодиёти минтақа вобаста аст. Дар ин самт истифодаи баҳисобгирии муҳосибӣ, рақамикунонӣ, идоракунии хизматрасониҳои қарзӣ, раванди банақшагирии иқтисодии андозӣ ва даромаду хароҷоти буҷети минтақа фишангҳои муҳимми арзёбии иқтисодии андозӣ маҳсуб меёбанд. Бо ин мақсад, ташкили корхонаҳои хурду миёна, афзоиши ҷойҳои корӣ, бештар гардонидани фаъолияти соҳибкории истеҳсолии хурду миёна заминаро барои афзоиши иқтисодии андозии минтақаи Хатлон ва саҳмгузор шудани он дар татбиқи ҳадафҳои умумии стратегияи кишвар ба вуҷуд меоранд.

Дар ин росто, ба назари мо, барои иҷрои иқдомоти барнома дар амал ва ҷиҳати густариши иқтидори андозии минтақаи Хатлон лозим аст шохисҳое ироа шаванд, ки истифода ва беҳбудии механизми иҷрои иқдомоти ташкилӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро таъмин кунанд (нигар ба расми 3.1).

Расми 3.1. Механизми амалисозии имкониятҳои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Чӣ тавре ки аз механизми мазкур бармеояд, барои дар оянда васеъ намудани иқтидори андозии минтақа қабули маҷмуи чорабиниҳои барномавӣ лозим аст. Пеш аз ҳама, ин баланд бардоштани ҷалби имкониятҳои сармоягузори минтақа мебошад. Дар ин замина, имкониятҳои иқтидори андозӣ дар робита ба васеъ ба роҳ мондани ҳавасмандгардонии андозии ҷалби сармоягузорӣ, нигоҳ доштани манбаи андоз аз амволи ғайриманкул, истифодаи

комил аз имтиёзҳои андозӣ, муаррифии технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар фароянди андозбандӣ бо густариши шароити матлуби сармоягузорӣ якҷоя далели афзоишҳои манотиқи Хатлон хоҳад гашт. Дар робита ба васеъ намудани манбаи андоз бо мақсади афзоиши воридоти андозҳо бошад, дар ин самт амалиёти аз ҳама муҳим қонунигардонии даромадҳо дар раванди андозбандӣ мебошад, ки бо истифода аз усулҳои нави ҳисобкунии андозҳо ва ба ҳисоб гирифтани меъёрҳои тафриқавии ҳудудӣ барои амволҳои ғайриманқул амалӣ карда мешавад. Минбаъд дар натиҷаи таҷдиди назар намудани меъёрҳои андозӣ вобаста ба масоҳати умумии биноҳои маъмурию тижоратӣ имконияти густариш додани иқтидори андозии минтақа бо истифода аз меъёрҳои тафриқавии андоз барои намудҳои алоҳидаи нақлиёт ва мунтазам таҷдиди назар намудани даромади андозбандишаванда зерин таъсири омилҳои беруна ба миён меояд.

Дар самти татбиқи чорабиниҳои мазкур, ба фикри мо, фаъолгардонии истифодаи иқтидори иқтисодии минтақа бояд бештар дастгирӣ ёбад. Алалхусус, аз роҳи тақонбахшии тараққиёти иқтисодӣ дар заминаи сафарбар намудани ҳиссаи камтари кумаки молиявии ғайрифавол, яъне таваҷҷуҳи бештар ба самти истеҳсоли хизматрасонии сармоягузорӣ зоҳир карда мешавад.

Бо дарназардошти таҷрибаи давлатҳои пешқадам ба мақсад мувофиқ мебуд, агар манбаҳои андоз аз рӯи чорабиниҳои барномавӣ муқаррар карда шаванд, ки онҳо аз рӯи чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иттилоотию иртиботӣ роҳандозӣ шаванд. Мувофиқ ба назароти мо, созмондиҳии чорабиниҳо дар чунин навъ метавонанд дар шаклгирии иқтидори андоз вижагиҳои маҷмуиро ба вуқӯъ оварда, дар афзоиши даромадҳои маҷмуии манотик саҳмгузор бошанд.

Барои дар амал татбиқ кардани чорабиниҳои барномавӣ дар самти афзунгардонии иқтидори андозӣ роҳандозии амалиётҳои маҷмӯӣ заруранд (нигар ба расми 3.2).

Расми 3.2. Низоми татбиқи тадбирҳои барномавии рушди минтақа оид ба ташаккулёбии иқтидори андозӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чӣ тавре аз расми 3.2 мушоҳида мешавад, шартҳои асосии афзоиши иқтидори андозӣ аз роҳандозии чорабиниҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва рақамикунонии равандҳои фаъолияти иқтисодии минтақа вобаста аст. Чунки иқтидори иқтисодии минтақа ин заминаи ташаккулёбии иқтидори андозиро ба миён меорад.

1. Унсури иқтисодӣ. Дар ин зинаи чорабиниҳо иқтидори андозиро бо роҳи пеш гирифтани танзими салоҳиятноки истифодаи меъёрҳои андоз афзоиш додан мумкин аст. Бо ҷой доштани таъсири тафриқавии меъёрҳои андоз ва имконнопазирии баъзе аз субъектҳои андозсупоранда дар доираи муносибатҳои андозӣ истифодаи фишанги танзим хеле зарур аст. Чунки қисми таркибии таъсиррасон дар ин усул танзими андозӣ мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки иқтидори андозӣ имконияти даромади буҷет ба ҳар сари аҳоли ба шумор меравад ва аз ҷониби мақомоти ҳукуматӣ дар як давраи муайян (одатан соли молиявӣ) бо дарназардошти истифодаи шароити яхелаи андозбандӣ барои тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ муқаррар карда мешавад. Аз нигоҳи идоракунии унсури иқтисодии ташаккули иқтидори андозӣ заминаи таъмини шароити моддии вазъи молиявии минтақа мебошад. Асоси чунин иқтидор

истифодабарии васеъ ва пурраи имконоти минтақа барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣю иқтисодии аҳолии минтақа мебошад. Бо ин роҳ, таъсири фишангҳои иқтисодӣ имконияти воқеии иқтидори андозиро вобаста ба шароити минтақа тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таъмин менамояд.

2. Унсури ҳуқуқӣ. Фарогири маҷмуи ҷорабиниҳост, ки дар асоси меъёрҳои худ бо истифода аз санадҳои қонунгузорӣ дар робита ба иқтидори андозӣ вобаста ба ҳолатҳои тағйирёбии муҳит татбиқ карда мешаванд. Дар ин замина, имконияти танзими вазъи даромадҳои андоз, тариқи электронӣ ситонидан ва ҳисоби манбаи андозбандӣ, бартараф кардани нуқсонҳои риояи қонунгузории андозӣ, истифодаи имтиёзҳо ва сабукиҳои андоз ба амал меояд, ки бо мақсади афзоиши иқтидори андозӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа хело зарур мебошад.

3. Унсури рақамикунонӣ. Раванди рақамикунонӣ ва андозбандии хизматрасониҳои электронӣ қисми навбатии татбиқи ҷорабиниҳои барномавии тақвияти иқтидори андозӣ ба шумор меравад. Дар ин самт, маъмурикунонии андоз ҷорабиниҳои муҳим шуморида шуда, бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ барои итминон аз иҷрои амалии сиёсати андозии ҳукумат дар назар гирифта шудааст, ки иҷрои комили он дар сатҳи манотик барои шаклгирии воқеии иқтидори андозии онҳо бисёр муҳим мебошад. Зарурати ҳалли масъалаи мазкур аз он бармеояд, ки тибқи моддаи 80 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон “Назорат ва мониторинги амалиётҳо байни андозсупоранда ва мақомоти давлатӣ, муассисаҳо ва ташкилот аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ тавассути Системаи ҳамгироии иттилоотии андоз оид ба баҳисобгирӣ, назорат ва мониторинги амалиёти мақомоти давлатӣ ва андозсупоранда дар речаи мустақим (онлайн) амалӣ карда мешавад”.⁶³ Дар ин замина, ташаккулёбии манбаи воқеии андоз, иҷроиши пурра ва ғаврии амалиёти андозӣ ва бақайдгирии онҳо бо дарназардошти хизматрасониҳои электронӣ имкониятҳои бештари иқтидори андозиро ба миён меоранд. Вобаста ба ин, тибқи зербанди дуюми банди 7-и моддаи 279 Кодекси андози Ҷумҳурии

⁶³ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. – С.91.

Тоҷикистон, “амалӣ намудани хизматрасонии реклама дар шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла аз ҳисоби истифодаи таъминоти барномавӣ барои мошинҳои электронии ҳисоббарор ё маҳзани электронии маълумоти дар шабакаи иттилоотии коммуникатсионӣ истифодашаванда, инчунин пешниҳоди майдонҳои рекламавӣ дар шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ”⁶⁴, ки татбиқи амалии он дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Хатлон таъмин мегардад, хеле муҳим мебошад.

Чорабиниҳои мазкур ҳамчун қисми таркибии раванди маъмурикунонии андоз баромад намуда, дар доираи Барномаи маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025 имкон фароҳам омад, ки бо мақсади “ташkil намудани барномаи (модули) нави компютерӣ ҷиҳати баҳисобгирӣ, назорат ва андозбандии даромади ширкатҳое, ки ба хизматрасонии электронӣ машғул мебошанд”⁶⁵, Мувофиқ ба назароти мо, ҷиҳати равнақи бозғайтимоии иқтисодии андозӣ бояд субъектҳои инфиродӣ дар қатори ашхоси ҳуқуқӣ аз хизматрасониҳои электронӣ дар бастагӣ аз имконоти андозбандӣ ба таври густурда истифода намоянд.

Ҳамин тавр, дар шароити муосир барои ноил шудан ба афзоиши иқтисодии андозӣ унсурҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва рақамикунонӣ ба тариқи маҷмуи имкониятҳои зиёди ҳаҷм, таркиб ва суръатгирии иқтисодии андозиро фароҳам оварда, баробари зиёд гардидани теъдоди субъектҳои андозсупор васеъ шудани ҷойҳои нави корӣ ба амал омада, дар натиҷаи фарогирии онҳо бо хизматрасониҳои электронӣ иқтисодии андозӣ ва саҳми минтақаи Хатлонро дар иқтисоди миллӣ афзун мегардонад.

Татбиқи амалии чорабиниҳои иқтисодии андозӣ, ба фикри мо, дар ниҳояти кор барои баланд бардоштани дараҷаи худтаъминкунии иқтисоди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он мусоидат мекунад. Чунки худтаъминкунии минтақаҳо ба ғайриғардонии истифодабарии имкониятҳои ҷойдошта вобастагӣ дорад. Лекин ҷӣ тавре аз таҷрибаи давлатҳои пешқадам бармеояд, барои расидан ба ҳадаф

⁶⁴ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. – С.263.

⁶⁵ Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025. – Душанбе, 2019. - С.10.

дар ин самт васеъ ба роҳ мондани механизми шаклҳои нави хоҷагидорӣ, аз кабили ба вучуд овардани шароити мусоиди соҳибкории хурду миёна дар минтақаи Хатлон, ба танзим даровардани муносибатҳои андозӣ зарур аст. Чорабиниҳо оид ба сохтани низоми миллии андозбандӣ барои муқаррарсозии риояи манфиатҳои ҷумҳуриявӣю минтақавӣ ва андозсупорандагон татбиқ карда мешаванд ва воситаи ҳамоҳангсозии рақобатпазирии андоз ва таъмини баробарсозии молиявии кишвар мебошанд.

Рақобатпазирии андоз ин рақобат байни бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ барои салоҳиятҳои андоз, инчунин рақобат байни ҳудудҳо барои андозсупоранда буда, асоси риояи принципи адолати андоз мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои рақобати ҳудудӣ дар дохили кишвар, ҳамзамон, таъсири омили сармоягузорию низ дар бар мегирад. Махсусан, ин навъи дигаргунсозӣ дар манотиқи алоҳида дар бастагӣ бо низоми мавҷуда ва амалдошти андозӣ ва бо дар назар гирифтани имтиёзҳои тафриқавӣ низоми андозбандӣ тавре мочаро мегирад, ки дар тақсим ва аз нав тақсим намудани имкониятҳои молиявии минтақа барои тақвият додани иқтидори андозӣ равона гардидаанд. Дар ин ҷода, ба назари мо, барои минтақаҳо имкони интиҳоби варианти рушд ва ташаккули манбаи андоз ва усулҳои ҳавасмандгардонии андозӣ дар минтақа ба миён омада, боиси афзоиши иқтидори андозӣ мегардад.

Дар шароити имрӯза, ба ақидаи мо, зарурати фароҳам овардани имкони ташкили заминаи устувори андоз ва дар ин асос инкишоф додани соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ зарурат дорад. Бо ин роҳ дар минтақаҳо ҷалби андозсупорандагон бо истифода аз таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам ба миён меояд. Бинобар сабаби паст будани сатҳи хизматрасониҳо ва риоя нагардидани адолати иҷтимоӣ нобаробарии манфиатҳои тарафҳо ба амал меояд, алалхусус бархе аз афроди воқеӣ пардохтҳои андозиро вобаста ба андози воситаҳои нақлиёт дар макони зисти худ, балки дар ҷойи дигар пардохт менамоянд, чунин амал дар коҳиши иқтидории андозии ин ё он минтақа боис мегардад. Ҳамзамон, зиёд гардидани андозҳо ва меъёрҳои андозбандӣ барои субъектони

соҳибкорӣ дар оянда боиси аз даст додани андозсупорандагон ва кам гардидани иқтидори андозӣ дар минтақа мегардад.

Аз инҷо интихоби роҳҳои васеъкунии иқтидори андозии минтақа дар оянда маҷмуи тадбирҳои барномавии минтақаро муайян карда, ба баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа, аз ҷумла дар масъалаи иқтидори андозии минтақа нигаронида мешавад. Барои амалигардонии ин тадбирҳо истифода аз фишангҳои низоми идоракунӣ, алалхусус, мониторинги унсурҳои овардашуда заминаи хуби тақвияти иқтидори андозии минтақа мегардад. Воситаи дигари низоми мазкур ҳамоҳангсозии муносибатҳои андоз дар робита ба баробарсозии молиявӣ ва риояи манфиатҳои тарафҳо барои дарёфти мувозинат ё таносуби муфиди байни манбаъҳои андозӣ ва ҳаҷми маблағчудокунии байнибучетӣ мусоидат менамояд ва ин шароити муфидро барои афзунгардонии иқтидори андозии минтақа ба вуҷуд меоварад.

Хулосаи зербоби 3.1

Ҳамин тариқ, баррасии имкониятҳои рушди иқтидори андозии минтақаи Хатлон дар шароити ноустувории иҷтимоию иқтисодии кишвар аҳаммияти калон дошта, дар натиҷаи амалӣ гардидани онҳо имкониятҳои рушди иқтисодии минтақа, аз ҷумла афзоиши иқтидори андозӣ ба миён меоянд. Ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами рушди иқтидори андозӣ дар якҷоягӣ бо равишҳо ва тавсияҳои нави муаллифӣ имкон медиҳад, ки роҳҳои асосии тақвият додани татбиқи тадбирҳои барномавӣ муайян карда шаванд. Дарёфти имкониятҳо аз рӯйи тадбирҳои барномавии рушди минтақа ва ташаккулёбии иқтидори андозӣ зарурати ташаккули механизми раванди мазкурро ба миён овардааст. Механизми мазкур барои дар оянда амалисозии имкониятҳои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа шароитҳоро фароҳам меорад, ки баланд бардоштани сатҳи ҷалби иқтидори иқтисодии минтақа таъмин карда шавад. Ин пеш аз ҳама, аз ҷалби имкониятҳои сармоягузории минтақа ва дар ҳамин асос, тақвияти фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ вобаста буда, ба афзоиши иқтидори андозии минтақа мусоидат мекунад. Дар робита ба ин, тибқи талаботи

барномавии рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа аз ба кор даровардани низоми махсусгардонидашуда алоқамандии зич дошта, дар раванди таҳқиқот низоми татбиқи тадбирҳои барномавии рушди минтақа оид ба ташаккулёбии иқтисодии андозӣ коркард ва пешниҳод карда шуд. Мутобиқ ба низоми марбута, асоситарин шарт барои фузунёбии иқтисодии андозӣ, баҳадафандозии чорабиниҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ ва рақамсозии фарояндҳои амалкарди иқтисодии минтақа ба ҳисоб рафта, дар фурсати густариши заминаи шаклгирии иқтисодии андозӣ таъсиргузор мебошанд.

Бинобар ин, иҷрои тадбири дар барнома овардашуда, дар он сурат ба эътибор гирифта мешаванд, ки таҳияи механизми амалисозии фурсатҳои равнақи иқтисодии андозии минтақа дар ин самт таҳия шуда бошанд, ҳамзамон барои ин низоми татбиқи тадбирҳои барномавӣ барои ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа ҳатмӣ мебошад.

Дар ин росто, фурсатҳо ва самтҳои равнақи баъдинаи иқтисодии андозии вилояти Хатлон ба василаи афзоишдиҳии субъектони тавлидӣ-хизматрасонӣ, интиҳоби тариқаҳои равнақи манотик бо аҳдофи болобардории иқтисодӣ ва ғанитарномаии буча амалӣ хоҳанд гардид. Дар раванди таҳқиқ таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили тадбирҳои равона карда шуд, ки ба тавсеаи манбаи андоз, инчунин рушди фазои сармоягузорӣ дар минтақа бо мақсади ҷалби андозсупорандагони эҳтимолӣ нигаронида шудаанд. Дар ин раванд, чорабиниҳои иқтисодӣ, ҳуқуқию ташкилӣ ва иттилотию иртиботӣ ҳамчун фишанги татбиқи амалии чорабиниҳои барномавӣ мавриди таҳлил қарор дода шуданд.

Маълум гардид, ки татбиқи чорабиниҳои барномавӣ ба истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам вобастагӣ дорад. Дар робита ба ин ва бо дарназардошти пешниҳодҳои муаллиф ҷиҳате ба эътибор гирифта шуд, ки бо кам кардани теъдод ва меъёрҳои андоз ва бо ин роҳ дар минтақаҳо ҷалби андозсупорандагон имкони зиёди рушди истехсолот ва хизматрасониҳоро ба амал меорад. Инчунин, зиёд гардидани андозҳо ва меъёрҳои андозбандӣ ва ба эътибор нагирифтани манфиатҳои тарафҳо боиси коҳиш ёфтани иқтисодии

андозӣ дар минтақа мегардад. Аҳаммияти масъалаҳои мазкур аз он бармеояд, ки бо мақсади таъмини мувозинати молиявӣ иқтисодӣ танзими андоз ҳамчун омили асосӣ баромад намуда, зарурати истифода бурдани усулҳои тадқиқоти оморию эконометрикӣ ва арзёбии иқтидори андозии минтақа ҳамчун фишанги рушди иқтисоди минтақавӣ ва устуворгардонии буҷети минтақа баромад мекунад.

3.2. Таҳияи дурнамои иқтидори андозии минтақаи Хатлон то соли 2030

Омӯзиш ва таҳқиқи қонуниятҳои тараққиӣ ҷаҳолияти хоҷагидорӣ ва дар ин замина, тақвият додани рушди иқтидори андозӣ барои тамоми сатҳҳои идоракунии иқтисодиёт аҳаммияти назариявӣ ва методологӣ дорад. Бо таваҷҷуҳ ба ин, дар сатҳи вилояти Хатлон зарурати татбиқи моделҳои эконометрикӣ дар низоми андозбандӣ ҳамчун заминаи методологӣ моделсозии иқтисодӣ-математикӣ ба миён омадааст. Вобаста ба масъалаи мазкур, дар адабиёти иқтисодӣ як қатор моделҳои пешниҳод мегарданд, ки қонуниятҳои рушд ва афзоиши иқтисодиётро бо дарназардошти банақшагирии буҷетӣ ва андозӣ натиҷагирӣ мекунанд. Ҳамзамон, моделҳои эконометрикӣ вобаста ба сатҳи идоракунии иқтисодиёт шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

1. Макроиқтисодӣ - таъсири хароҷоти давлатӣ ва андозҳо ба тамоми иқтисодиёт;
2. Минтақа - вобастагии рушди умумии минтақа ва даромадҳои андоз;
3. Субъектҳои хоҷагидор - таъсири андозҳо ба авомили тавлидотӣ.

Дар миёни моделҳои амалкунанда, истифода аз иқтидори андозӣ ба унвони унсури мудириятӣ зарур мебошад. Мутобиқ ба диди мо, истифодаи модел бо унсурҳои алгоритми вобастагии байни рушди соҳибкорӣ, ҳаҷми даромади субъектҳои хоҷагидор ва аҳоли, буҷетҳои маҳаллӣ ва инфрасохтори минтақавӣ инъикос меёбанд. Чунин тартиб тавре мавриди истифода қарор мегирад, ки дар доираи он тақвияти дараҷаи саноатикунонии минтақа ва дар ҳамин замина, афзунгардонии манбаи андоз муайянкунанда мебошанд. Таркиби алгоритми

мазкур аз бунёди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ, зиёд намудани ҳиссаи кормандони касбии соҳаи саноатӣ ва коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва берунӣ баҳри рушди соҳибқориҳои истеҳсоли дар алоқамандии зич бо афзоиши талабот ба молу маҳсулоти маҳаллӣ иборат аст. Бинобар ин, тавсеаи доираи хизматрасонӣ ва дигар намуди фаъолияти, ки ба бозори иқтисодӣ алоқаманд аст, ташаккулдиҳандаи иқтидори андозӣ баромад мекунад. Ҳамзамон, густариши тақозои беруна ба маҳсулоти саноатӣ, равнақи хизматрасонии саноатӣ, эҷоди зерсохтҳои нисбатан муосири барои мардум подошшуда, бар ин асос, мустаҳкамсозии маъмурият дар маҳал мумкин аст дар афзоиши воридоти андоз ва беҳбудсозии шароити мардум мусоидатомез бошад.

Дар маҷмӯъ, пайдарпайии мазкур аз рӯйи қоидаи болоравӣ ва алоқамандии сабабу натиҷа арзёбӣ карда мешавад.

Ба ақидаи мо, алгоритмҳои дар боло овардашуда дар шароити гуногун барои рушди фаъолияти иқтисодии минтақаҳо аҳаммият доранд. Хусусияти татбиқи онҳо аз он иборат аст, ки як қисмашон дар робита ба сармоягузорӣ барои ҳама гуна соҳаҳои фаъолият аҳаммият доранд. Қисми дигари алгоритм аз истифодаи моделҳои вобаста аст, ки барои таъмини рушди минтақа бо истифода аз захира ва имкониятҳои маҳаллӣ равона карда шудаанд. Ҳамзамон, бояд гуфт, ки муайянсозии қонуниятҳои рушди иқтидори андозӣ тақозо дорад, ки вобаста ба хусусиятҳои вилояти Хатлон ҳамчун заминаи методологии моделсозӣ бо тавачҷуҳ ба моделҳои макроиқтисодӣ бо дида баромадани таъсири хароҷоти давлатӣ ва андозҳо ба иқтисодиёт дар сатҳи минтақавӣ маҳсуб ёфта, робитаи рушди умумииқтисодӣ ва даромадҳои андозӣ дар минтақа дар сатҳи субъектҳои хоҷагидор зарур аст. Дар ин раванд омӯзиш ва муайянсозии таъсири андозҳо ба омилҳои истеҳсолот хеле муҳим буда, дар ҷорҷӯбаи равобити мутақобил, бахше аз ҷузъи он, бар асоси даромади як ниҳоди хоҷагидор ва дигар субъектҳои андозсупоранда, манбаи ташкили пардохтҳои андозиро ташаккул медиҳад, ки шартҳои аслии мустаҳкамшавии иқтидори андозии манотик маҳсуб меёбад.

Тибқи ақидаи мутахассисон, “иқтидори андозии минтақа дар шароити номуайян ҳамчун маҷмуи шартҳои қонунгузорӣ, меъёрӣ ва иқтисодӣ дарк карда мешавад ва имкон медиҳанд бо дарназардошти ҷамъоварӣ ва таваккал ҳаҷми оптималии даромади буҷетро ташкил диҳанд”.⁶⁶ Аз ин ҷо маълум мегардад, ки иқтидори андозии як манотиқ вижагиҳои эҳтимоли ва бозтавлиди шакливазкунандаро ба даст меоварад. Он бо дар назар гирифтани манобеи андозӣ бо даромади андозии буча, ба василаи ташкили андозбандӣ бо истифода аз анвои институтсионалии мавҷуда ва бо ба назар гирифтани хавфи андозӣ ва талошҳои андозситонӣ эҷод мегардад.

Андоз ба унвони як механизми пардохти иҷборӣ ва ғайри қобили баргашт тавассути давлат мутобиқ ба қавонини танзиму таъйин карда мешавад ва ба василаи афроди воқеию ҳуқуқӣ, ки ба унвони андозсупорандагон ба шумор мераванд, пардохт мегарданд, ин пардохтҳо ҷиҳати таъминсозии ғайри молиявии давлат ба кор бурда мешаванд.

Таркиби андозҳо чун маҷмуи ҳама гуна манфиатҳои иқтисодии миллӣ, сарфи назар аз сатҳи тараққиёт, шаклҳои ташкили ҷомеа ва сохтори давлатӣ дар маҷмуи ҷараёнҳои иқтисодӣ, молиявӣ - ҳуқуқӣ амал менамоянд. Аз ин ҷиҳат, андоз маҳаки иқтисодӣ буда, равобити ҳуқуқӣ-воқеиро дар миёни ҳукумат ва шахсони ҳуқуқӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Он вижагии объективӣ дошта, дар худ таъминоти ҷамъиятии махсуси давлатро ҷой дода, манобеи молиявии дар муқаррароти давлатбуда ба шумор меравад.

Давлат андозҳоро барои татбиқи ҳуқуқи иқтисодӣ, ҷиҳати ба даст овардани бархисе аз ғайри молиявӣ ҳисоби дарафтшудатаъйин менамояд. Яъне андоз категорияи молиявӣ маҳсуб ёфта, бо вижагиҳои муштарақаш, ки ҳоси ҳама равобити молиявӣ маҳсуб мебошанд, асос меёбад. Онҳо хусусияти объективӣ дошта, дар навъҳои мухталифи молиявӣ инъикос меёбанд ва бо навъи ҷунбиши ҷамъиятӣ марбут мебошанд. Андоз категорияи ҳуқуқӣ низ ҳаст. Аз ин ҷиҳат, он равобити айнии ҳуқуқӣ, барасмиятдарории равобити ҳукумат ва

⁶⁶ Давлатов, Д.С. Такмили танзими андозии иқтисоди миллӣ (дар маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ): дис. ... ном. илм. иқт: 08.00.10 / Д.С. Давлатов. – Душанбе, 2021. - С.84.

андозсупорандагонро дар анвои қавонини андозӣ ва дар таркиботи пойгоҳи ҳуқуқии молияи давлатӣ нишон дода, дар асоси қонун пардохт карда мешавад. Чунин заминаҳои ташкилию ҳуқуқӣ тартиб ва қоидаҳои ташаккулёбии иқтидори андозиро мураттаб мегардонанд. Бо дарназардошти тағйирёбии шароити дохилӣ ва берунӣ, масалан, дигаргуншавии объектҳои андозбандӣ дар минтақа, аз ҷумла андозаи хариди давлатии молу хизматҳо ба маҷмуи талабот таъсир мерасонад. Лекин дигаргунии андозаи андозҳо ба трансфертҳо ва маҷмуи тақозо ва арза таъсир мерасонад. Дар ин гуна вазъ, коҳиши муфидомези андозҳо маҷмуан арзари афзоиш дода, равнақи амалкардҳои соҳибкорию таҳрик медиҳад, дар чунин шароит манбаи андозӣ афзоиш ёфта, иқтидори нави андозӣ ба вучуд меояд. Афзоиши андозҳо бошад, истехсолотро маҳдуд гардонид, бо кам гардидани субсидияҳо арза кам мешавад. Афзоиши трансфертҳо бошад, маҷмуи арзари зиёд мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки густариши манобеи андозбандӣ аз авомили ҳудудӣ низ бастагӣ дорад. Аз ин ҷиҳат, вуруди ин ё он манотик дар равобит бо мамолики наздимарзӣ ва байни манотиқи дохилӣ шартӣ муҳимми тақвиятбахшандаи иқтидори андозӣ мебошад. Аз ин ҳисоб, ба назари мо, тағйир додани низоми воридотии кишвар ба яке аз ҳадафҳои муҳимтарини сиёсати иқтисодии давлат табдил ёфта, амалигардии он дар сатҳи минтақаҳо ҳамчун омилӣ рушд баромад мекунад. Дар ин ҷода минтақаҳо ва барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии онҳо мақоми махсусро ишғол мекунанд. Ҳадафи мазкур ба ҳалли масоили афзоишдиҳии ҷалби сармоягузорию ватанӣ, кумакрасонӣ ба тавлидкунандагони ватанӣ, ташаккули ҷойҳои нави корӣ, созмондиҳии тавлиди маҳсулоти аълосифати рақобатпазир, равнақи тавлидоти кишоварзӣ дар манотиқи мухталифи кишвар мусоидатомез хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, бояд гуфт, ки зарурати тағйирот дар татбиқи мақсад ва вазифаҳои ислоҳоти андоз вобаста ба талабот ба миён меояд. Аз ин лиҳоз, бидуни дигарнамоии низоми танзими андоз, натоиҷи баҳадафгузошташуда дар самти фузунсозии тавлидот ва равнақи иқтисод, густариши амалкарди субъектҳои хурд шаклгирии иқтидори андозӣ ба таври мебояд устувор нахоҳад

гашт. Чӣ тавре ки аз таҷрибаи ислоҳоти низоми андози миллӣ бармеояд, дигаргунсозии барзиёди қонунгузории андоз чандон муфид нест, чунки ба чараёни истеҳсолот ва ташаққули даромадҳо таъсири манфӣ расонида, иқтидори андозиро коста мегардонад. Аз ин ҷо, бо дида баромадани заминаҳои методӣ ва татбиқи амалии моделҳои эконометрикию омӯӣ дар ташаққули иқтидори андозии минтақа аз мавқеи таҳлил, дурнамо ва арзёбии сарчашмаҳои ташаққули омилҳои таъсиркунада ба иқтидори воқеии андозии минтақа таваҷҷуҳи бештар намоем.

Масъалаи мазкур ба мавқеи зоҳиршавии қонуниятҳои ташаққули иқтидори андозӣ вобаста мебошад, чунки иқтидори андозӣ ин ҳамчун маҷмуи муносибатҳои субъектҳои андозбандиест, ки дар ҳудуди минтақавӣ ба амал меоянд. Чунин ҳолат ба равандҳои рақамикунонӣ ва риояи маъмурикунонии андоз, ки асоси риояи адолати иҷтимоӣ ба шумор меравад, вобастагии зич дорад. Дар робита ба ин, аз омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки иқтидори андоз одатан ҳамчун маблағи ҳадди аксари имконпазири андозҳо ва пардохтҳои тибқи қонунгузории амалкунада маънидод карда мешавад. Ҳамин тавр, тамоюл ва қонуниятҳои ташаққули иқтидори андозии минтақа аҳамияти таҳлилий дошта, барои ба аҳдофи зер зарур шуморида мешавад: пешбиниҳо ва банақшадарории даромади андоз ба буча, мушаххасгардонии хизматрасониҳои молиявӣ дар фароянди равобити байнибучавии манотик дар бастагӣ бо ҷой доштани дастгирии молиявӣ ва ҳалли масоили равандагӣ, фарояндҳои маъмурикунонӣ бо дар назар гирифтани рақамисозии равобити андозбандӣ.

Ба ақидаи мо, барои амалисозии унсурҳои идоракунии раванди ташаққули иқтидори андозӣ ба ҳисоб гирифтани нишондиҳандаҳои баёнгари раванди арзёбӣ ва идоракунии воқеан зарур аст. Бинобар ин, тибқи ақидаи Ю.Г. Тюрина “Арзёбии бозғаймодии иқтидори андозӣ барои андешидани тадбирҳои муассир дар соҳаи андозбандӣ ва муносибатҳои байнибучетӣ замина фароҳам меорад”.⁶⁷

⁶⁷ Тюрина Ю.Г. Современные подходы к определению налогового потенциала региона //Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. - №10. - С. 251. [Электронный ресурс]. – URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/sovremennye-podhody-k-opredeleniyu-nalogovogo-potentsiala-regiona.pdf> (20.03.2024:)

Аз инҷо, барои таҳлил ва пешгӯии иқтисодии минтақаи Хатлон бояд низоми нишондиҳандаҳоро истифода бурда, барои таъмини пардохтҳои андоз ва устуворгардонии қисми даромади буҷети сатҳи минтақа ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ заминагузорӣ намудан лозим аст. Дар робита ба ин, аз тарафи олимони ватанӣ низ бобати риояи қонуниятҳои ташаккулёбии иқтисодии андоз мавқеи муайян доранд. Масалан, тибқи ақидаи С.Маъдиев ва У.М. Воҳидов ҳаҷм ва таркиби иқтисодии андозии минтақа аз “ҷорабиниҳои таҳияшавандаи сиёсати андоз ва муносибатҳои андозбандӣ дар маҷмӯъ аз татбиқи самараноки пурра риоя намудани талаботи қонунҳои амалкунанда”⁶⁸ ташаккул меёбад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ошкорсозии қонуниятҳои андозии минтақа ба сатҳи масъалагузорӣ, гузаронидани амалиёт, натиҷагирӣ ва қабули қарорҳои идоракунии вобаста буда, барои васеъ кардани ҳаҷм, дараҷа ва таркиби унсурҳои таркибии иқтисодии андозии минтақа равона карда мешавад.

Таҳқиқ ва баррасии масъалаҳои муайяннамоеи қонуниятҳои иқтисодии андозӣ имкон фароҳам меорад, ки барои тақвият додани рушди иқтисодии андозии вилояти Хатлон ҳамчун заминаи методологӣ барои дар оянда шаффоф ва аниқ ба роҳ мондани ташаккули иқтисодии андозӣ аз усулҳои оморию эконометрикӣ истифода бурда шавад.

Ҳамин тавр, қайд кардан ба маврид аст, ки дар асоси назария ва амалияи раванди ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа истифодаи механизмҳои андозбандӣ дар доираи маъмурикунонии низоми андоз ва таъсири он ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии минтақавӣ ҷиҳатҳои зеринро ба назар бояд гирифт:

1. Низоми ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа ҳамчун қисми таркибии сиёсати молиявию иқтисодии минтақа баромад мекунад;
2. Ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа фишанги таъмини эътидоли тафриқавии дараҷаи рушди иқтисодии минтақаҳо ба ҳисоб меравад;

⁶⁸ Маъдиев, С. Усулҳои оморию иқтисодии идоракунии гаронии андоз дар сатҳи корхона / С.Маъдиев, У.М. Воҳидов. – Душанбе, 2019. – С.27.

3. Истифодаи васеи механизми ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар таъмини қоидаҳои андозбандии минтақа.

Ҳамин тавр, низом, ташаккулёбӣ ва истифодаи механизми иқтидори андозии минтақаи Хатлонро омӯзиши самт ва омилҳои таъсиррасон ба иқтидори андозии минтақа ва алоқамандии он ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии минтақа муайян мекунанд.

Омилҳое, ки ба тағйирёбии иқтидори андозӣ таъсир мерасонанд, аслан хеле мураккаб буда, вобаста ба амал нисбати ҳар субъекти андозсупоранда фарқ мекунанд. Бинобар ин, вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки дар мавриди интиҳоби объект мо бояд ба омилҳои муҳимтарин ва аҳаммиятнок бештар таваҷҷуҳ намоем. Дар робита ба ин, ба фикри мо, бо дарназардошти теъдоди зиёди омилҳо, ба тариқи муқоиса ва аз рӯйи интиҳоб, омилҳои муҳимтарини таъсиррасонро ба даст орем.

Бинобар ин, ташаккулёбии иқтидори воқеии андозӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2013-2022 дар маҷмӯъ бо истифода аз шароитҳои амалкунанда ва таҳлили онҳо дар маълумоти омили расмӣ ва Кумитаи омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзиш ва таҳлил пешниҳод карда шуданд.

Барои таҳлили коррелятсионӣ регрессионӣ ба сифати аломати натиҷа иқтидори воқеии андозии вилояти Хатлон ва ҳашт омили таъсиррасон, аз қабيلي МММ, сохтмони асосӣ, савдои дохилӣ, сармоягузорӣ, қарзҳои андозӣ ва имтиёзҳои андозӣ ба ҳисоб гирифта шудааст.

Бо мақсади муайянсозии алоқамандии байни омилҳои зикргардида ба ташаккулёбии иқтидори воқеии андозии минтақаи Хатлон истифодаи таҳлили коррелятсионӣ мувофиқи мақсад мебошад. Дар ин ҷода, маълумоти расмии оморӣ ба тартиб дароварда шуданд, ки онҳоро барои таҳлили эконометрикӣ истифода менамоем (нигар ба ҷадвалии 3.1).

Чадвали 3.1. - Динамикаи нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи иқтисодии минтақаи Хатлон барои солҳои 2013 – 2022, млн сомони

Солҳо	Иқтисодии воқеии андоз	МММ-и Хатлон	Соҳтмони асосӣ	Савдои дохилӣ	Сармоягузо рӣ	Қарзи андозӣ	Имтиёзҳои андоз
	ИВА	МММ	СА	СД	С	ҚА	ИА
2013	654	9869,7	1360,4	2703,0	1242,4	90,7	73,7
2014	869,4	11777,5	4666,4	2928,8	1391,3	120,5	98,0
2015	981,6	12855,2	990,7	3336,3	1503,8	136,1	110,6
2016	1050,5	14620,2	1122,3	3887,1	2375,8	177,9	118,4
2017	921,9	16003,7	1669,3	3607,7	2185,1	184,5	209,9
2018	1018,9	17107,5	1710,6	4874,2	2802,6	183	332,9
2019	1173,5	19664	3027,9	6658,7	2623,0	168,9	322,9
2020	1256,3	22080,5	2599,2	6946,8	2404,9	189,9	344,8
2021	1533,2	26967,8	2028,3	7369,1	3030,5	182,7	353,7
2022	1708,8	33832,1	2224,9	8008,3	3244,8	213,3	426,6

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023. – С. 214; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991 – 2022. Маҷмуаи оморӣ. – Бохтар, 2023. - С. 18-20; Ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд қайд намуд, ки барои гузаронидани таҳлили коррелятсияи маҷмӯӣ, пеш аз ҳама, алоқамандии байни омилҳои таъсиррасон ва аломати натиҷавӣ бо омилҳои таъсиррасонро мавриди арзёбӣ қарор додан лозим аст. Бинобар ин, дар асоси маълумоти омории чадвали 3.2 ва истифодаи усулҳои эконометрикӣ, таҳлили коррелятсияи маҷмӯии иқтисодии воқеии андоз аз омилҳои ба он таъсиррасонро барои минтақаи Хатлон амалӣ менамоем (нигар ба чадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2. - Натиҷаи таҳлили коррелятсияи маҷмуии иқтидори воқеии андоз аз омилҳои таъсиррасон барои минтақаи Хатлон

	<i>Иқтидор и воқеии андоз</i>	<i>МММ- и Хатло н</i>	<i>Соҳаи сохтмо н</i>	<i>Савдо и дохилӣ</i>	<i>Сармоягузор ӣ</i>	<i>Қарзи андоз ӣ</i>	<i>Имтиёзҳо и андоз</i>
Иқтидори воқеии андоз	1						
МММ-и Хатлон	0,973	1					
Соҳаи сохтмон	0,068	0,068	1				
Савдои дохилӣ	0,924	0,635	0,134	1			
Сармоягузор ӣ	0,852	0,667	-0,067	0,864	1		
Қарзи андозӣ	0,782	0,789	-0,093	0,752	0,907	1	
Имтиёзҳои андоз	0,839	0,895	0,110	0,936	0,906	0,817	1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бояд гуфт, ки аҳдофи аслии таҳлилоти коррелятсияи маҷмуии иқтидори воқеии андоз аз авомили ба он таъсиргузор, аз як ҷиҳат, агар баҳри мушаххассозии зичии равобити байни авомил ва қимати натоиҷ бо авомил бошад, аз тарафи дигар, интиҳоби омилҳои зарурӣ барои таҳияи модели регрессионии арзёбии иқтидори воқеии андозии минтақа мебошад. Бинобар ин, аз натиҷаи таҳлил маълум мегардад, ки байни омилҳои МММ бо қарзи андозӣ ($r_{\text{МММ,ҚА}} = 0,789$) ва имтиёзҳои андозӣ ($r_{\text{МММ,ИА}} = 0,895$), савдои дохилӣ бо қарзи андозӣ ($r_{\text{СД,ҚА}} = 0,752$) ва имтиёзҳои андозӣ ($r_{\text{СД,ИА}} = 0,936$), инчунин сармоягузорӣ бо қарзи андозӣ ($r_{\text{С,ҚА}} = 0,907$) ва имтиёзи андозӣ ($r_{\text{С,ИА}} = 0,906$) алоқамандии координатӣ вучуд дорад.

Моҳияти алоқамандии координатии коррелятсияҳои ҷуфти омилҳои мазкур аз он бармеояд, ки бояд аз ҳар як ҷуфти таҳлил, яке аз омилҳо ба модели регрессионии таҳияшаванда ворид карда шаванд. Бартариии вуруд ба модели регрессионӣ ба он омиле дода мешавад, ки алоқамандии бештар бо аломати натиҷаро дорад. Тибқи таҳлили анҷомдодашуда, байни аломати натиҷа (иқтидори воқеии андоз) бо омилҳои МММ ($r_{\text{ИВА,МММ}} = 0,973$), савдои дохилӣ

($r_{ИВА,СД} = 0,924$) ва сармоягузорӣ ($r_{ИВА,С} = 0,852$) алоқамандии баланд ҷой дорад.

Тибқи таҳлили коррелятсионии иқтисодии воқеии андоз ба омилҳои таъсиррасон маълум мегардад, ки барои таҳияи модели регрессионии арзёбии иқтисодии воқеии андози минтақаи Хатлон, ба сифати омилҳои назарраси таъсиррасон – МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорию бояд истифода барем.

Дар раванди таҳқиқ барои маълум намудани таъсири омилҳои назарраси ММД, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ ба иқтисодии воқеии андози минтақаи Хатлон модели регрессияи маҷмӯӣ истифода бурда шуд:

$$Y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n \quad (3.1)$$

Дар ин ҷо, Y – аломати натиҷавӣ (иқтисодии воқеии андоз), b_i - параметр (коэффитсиент) – ҳои модели регрессия, x_i – омилҳои таъсиррасони новобаста (МММ, савдои дохилӣ, сармоягузорӣ), n – шумораи омилҳо мебошанд.

Дар заминаи истифодаи усулҳои эконометрикӣ ва маълумоти омории ҷадвали 3.2.1 модели регрессионии арзёбии иқтисодии воқеии андози минтақаи Хатлон тартиб дода шуд:

$$ИВА = 344,5184 + 0,0366 \cdot МММ + 0,0167 \cdot СД + 0,0049 \cdot С \quad (3.2)$$

Тавсифи омории модели таҳиягардида аз рӯйи сифатнокӣ, ҳамаи стандартӣ ва эътимоднокӣ чунин мебошад: $R^2 = 0,974$, $\bar{A} = 4,45\%$, $DW = 1,58$.

Натояҷи қисматҳои пешниҳод сохтасида шаҳодат аз он медиҳанд, ки модели ҳисоби регрессионии баҳогузорию иқтисодии воқеии андозии минтақаи Хатлон босифат ва эътимоднок буда, дар фароянди таҳлил ва қабули қарори мудириятӣ қобили истифода мебошад.

Дар натиҷаи таҷрибаи натиҷаи коэффитсиентҳои модели 3.2 ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки таносуби омилҳои МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ бо иқтисодии воқеии андози минтақаи Хатлон тафриқавӣ арзёбӣ гардида, барои васеъ намудани иқтисодии воқеии андоз нақши сармоягузорӣ таъсири бештар дорад. Аз натоҷи таҳқиқоти марбута мушаххас мешавад, ки зимни баҳисобгирии қимати заробаҳои авомили қобили назари таъсиргузорию бо

баназаргирии густариши онҳо ба андозаи як банди фоизӣ, дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна иқтидори воқеии андозии минтақаи Хатлон 5,8% меафзояд.

Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки ба дараҷаи наздики 6 банди фоизӣ афзудани иқтидори воқеии андозии минтақа аз ҳисоби афзоиши омилҳои МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ дар минтақа ба назар мерасад. Муҳиммият дар ин аст, ки мушаххассозии тамоюлоти мавҷуда дар бастагӣ аз иқтидори воқеии андозии манотик амалӣ карда шавад ва шаклгирии он тавассути авомили мубрам ифшо карда шаванд. Дар ин фароянд, асоснокии таъмин гардонидани рушди онҳо тибқи унсурҳои низоми ташаккулёбии иқтидори воқеии андозии минтақа пешниҳод карда мешавад. Яъне бо таҳияи чорабиниҳои арзёбии васеи омилҳои таъсиррасон имкони бештари эътимоднокии афзоиши иқтидори воқеии андозии минтақа ба миён меояд. Аз ин хотир, чиҳати мушаххассозии қавонини шаклгирии иқтидори воқеии андозии манотик муҳим аст, ки ин фароянд дар ҳамбастагӣ бо таҳқиқоти омӯрӣ-эконометрикӣ ба сомон расонида шавад. Аз ин рӯ, барои дурнамои иқтидори воқеии андоз ва омилҳои назарраси таъсиррасон бо истифода аз имкониятҳои эконометрикӣ моделҳои тренди ҳисобӣ таҳия карда шуд (нигар ба ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. - Моделҳои ҳисобии тренд барои нишондиҳандаҳои таҳлилии минтақаи Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Намуди ҳисобии модел	Сифат	Эътимодноки	Ҳатоии стандартӣ
Иқтидори воқеии андоз	$ИВА = 584,1667 + 102,8442 * t$	$R^2 = 0,931$	$\bar{A} = 5,652\%$	$DW = 1,913$
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ	$МММ = 5665,9733 + 2629,4267 * t$	$R^2 = 0,950$	$\bar{A} = 5,429\%$	$DW = 1,658$
Савдои дохилӣ	$СД = 1483,2456 + 645,2278 * t$	$R^2 = 0,967$	$\bar{A} = 5,743\%$	$DW = 2,246$
Сармоягузорӣ	$С = 1101,7286 + 214,3081 * t$	$R^2 = 0,929$	$\bar{A} = 5,509\%$	$DW = 2,147$

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Моделҳои таҳиягардида аз рӯйи намуд тренди ҳатӣ буда, тибқи тавсифҳои оморӣ барои таҳияи дурнамои нишондиҳандаҳои иқтисодии воқеии андоз, МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ дар минтақаи Хатлон ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин лиҳоз, бо истифода аз моделҳои дурнамасозии таҳиягардида, дурнамои нишондиҳандаҳои таҳлилро барои давраи то соли 2030 ҳисоб менамоем (нигар ба ҷадвали 3.4).

Ҷадвали 3.4. - Дурнамои иқтисодии воқеии андоз, МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ дар минтақаи Хатлон барои солҳои 2024-2030

	Иқтисодии воқеии андоз, млн сомонӣ	МММ-и Хатлон, млн сомонӣ	Савдои дохилӣ, млн сомонӣ	Сармоягузорӣ, млн сомонӣ
2024	1818,3	37219,1	9226,0	3673,4
2025	1921,1	39848,5	9871,2	3887,7
2026	2024,0	42477,9	10516,4	4102,0
2027	2126,8	45107,4	11161,7	4316,4
2028	2229,7	47736,8	11806,9	4530,7
2029	2332,5	50366,2	12452,1	4745,0
2030	2435,4	52995,7	13097,3	4959,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои ҳисобӣ ҳосияти тағйирёбанда дошта, барои давраи то соли 2030 ҳаҷми иқтисодии воқеии андозии пешбинишавандаи минтақа 2435,4 млн сомонӣ, МММ ба 52995,7 млн сомонӣ, савдои дохилӣ ба 13097,3 млн сомонӣ ва сармоягузорӣ ба андозаи 4959,3 млн сомонӣ меафзоянд. Мутаносибии шумораҳои инъикосёфта, мувофиқ ба диди мо, бояд он тарзе ифода ёбанд, ки дар ҳама навоҳии вилояти Хатлон ба сатҳи иҷроии иқтисодии воқеии андоз ва бастагии онҳо ба зинаҳои мухталифи буҷа дар умум тавре ҷамъбаст ва хулосабарорӣ карда шаванд, ки сабабҳои мусбат ва манфии ҳолатҳои ташаккули иқтисодии андозиро арзёбӣ намоянд.

Бояд гуфт, ки иқтисодии воқеии андозии минтақа аз иқтисодии иқтисодии он алоқамандии зич доранд. Яъне бо зиёд будани дараҷаи иқтисодиёти минтақа ҳамон қадар иқтисодии воқеии андоз меафзояд. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки сохтори даромадҳои андоз дар минтақа вобаста ба бахшҳои иқтисодиёт ҳар

кадар ки бо диверсификатсия фарогир бошад, ҳамон қадар дар оянда вобастагии ташаккулёбии иқтисодии воқеии андоз ба ин ҳолат бештар мегардад. Аз ин рӯ, маъмул аст, ки сатҳи шаклгирии иқтисодии воқеии андоз дар баробари дигар авомил, андозаи сармоягузорӣ раванги инфрасохтори ҳудуди муайян сохта, дар давраи баъдӣ сабаби пешрафти иқтисодии минтақаи Хатлон мегардад. Дар ин замина, ба андешаи мо, дараҷаи иқтисодии воқеии андоз имкониятҳои шуғли коргаронро дар минтақа ба вучуд оварда, ба дараҷаи нури минтақа ва сафарбар намудани имкониятҳои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Минтақаи мазкур маҷмуи омилҳои мушаххасро дорад, ки бо фаро гирифтани ин раванд тавассути таҳлили нишондиҳандаҳои дар модели регрессионӣ воридгардида барои ташаккули буҷети минтақа ва дурнамо истифода бурда мешаванд. Дар ин асос, муайянсозии қонуниятҳои ташаккулёбии иқтисодии воқеии андозии минтақа васеъ гардида, ба арзёбии захираҳо ва муайян намудани роҳҳои афзоиши он дар минтақа мусоидат мекунад.

Хулосаи зербоби 3.2

Аз ин ҷиҳат, мушаххассозии қавонини раванги иқтисодии андозии вилояти Хатлон ба унвони пояи равишшиносии моделсозии он баромад намуда, бо истифода аз моделҳои эконометрикӣ вобаста ба сатҳи идоракунии иқтисодиёти минтақа дар заминаи гурӯҳбандӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ, минтақа ва субъектҳои хоҷагидор аҳамияти таҳлилии идоракунӣ дорад.

Дар асоси дида баромадани назария ва амалияи раванди ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа маълум гардид, ки мураттабгардонии механизмҳои андозбандӣ дар доираи маъмурикунонии низоми андоз хело таъсирбахш мебошад. Бо ин мақсад бояд, ки чунин нишондиҳандаҳои макроиқтисодии минтақавӣ, аз қабili низоми ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа, истифодаи он ҳамчун фишанги таъмин намудани муътадили тафриқавии рушди иқтисодии минтақаҳо ва истифодаи механизми ташаккулёбии иқтисодии андоз дар таъмини қоидаҳои андозбандии минтақа мавриди истифода қарор дода шаванд. Бинобар ин, алоқамандии байни омилҳои таъсиррасон ба

ташақкулёбии иқтидори воқеии андози минтақаи Хатлонро ба эътибор гирифта, дар раванди таҳқиқ таҳлили коррелятсиониро регрессионӣ анҷом дода шуд.

Дар натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ барои таҳияи модели регрессионии арзёбии иқтидори воқеии андози минтақа ба сифати омилҳои назарраси таъсиррасон – МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузорӣ интихоб карда шуд. Аз натиҷаи таҳлил ва хулосабарорӣ маълум гардид, ки бо дарназардошти қимати коэффитсиентҳои модели таҳиягардида ва ба як банди фоизӣ зиёд гардидани омилҳои таҳлилӣ, дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна иқтидори воқеии андози минтақаи Хатлон 5,8% меафзояд. Ҳамзамон, барои омилҳои назарраси таъсиррасон ва иқтидори воқеии андози минтақаи Хатлон моделҳои тренди хаттии дурнамасозӣ таҳия карда шуд, ки тавассути онҳо дурнамои нишондиҳандаҳои мазкур то соли 2030 ҳисоб карда шуданд. Натиҷаи дурнамои нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои ҳисобӣ ҳосияти тағйирёбандаи дошта, барои давраи то соли 2030 ҳаҷми иқтидори воқеии андози пешбинишавандаи минтақа 2435,4 млн сомонӣ, МММ ба 52995,7 млн сомонӣ, савдои дохилӣ ба 13097,3 млн сомонӣ ва сармоягузорӣ ба андозаи 4959,3 млн сомонӣ меафзоянд. Таносубҳои мазкур бояд барои тамоми ноҳияҳои вилояти Хатлон дар таъмини дараҷаи иҷроиши иқтидори воқеии андоз мусоидат намуда, вобастагии онҳоро аз рӯйи ташаққули иқтидори андозӣ дар сатҳҳои гуногуни буҷет таъмин намоянд.

Ҳамин тавр, аниқ гардонида шуд, ки бо афзоиши дараҷаи иқтисодиёти минтақа иқтидори воқеии андоз низ меафзояд. Яъне, чӣ қадаре ки диверсификатсияи соҳавии минтақа васеъ бошад, ҳамон қадар дар оянда ташаққули иқтидори воқеии андоз бештар мегардад. Дар фароянди марбутаи шаклгирии иқтидори воқеии андози манотиқи Хатлон дар бастагӣ аз қавонини ифшосозандаи модели регрессионии таҳиягардида муайян карда шуд, ки зимни амалномаи қавонини шаклгирандаи иқтидори воқеии андози манотик баҳогузории манобеъ, роҳҳои афзоиши омилҳои назарраси таъсиррасон дар минтақа муҳим мебошанд.

3.3. Роҳҳои тақмили ташаккули иқтисодии андозии минтақа

Бо мақсади тақмил додани ташаккулёбии иқтисодии андозии минтақа, пеш аз ҳама, тақвияти муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва дар ин асос афзунгардонии иқтисодии андозии минтақа муҳим мебошад. Ташаккули ҳаҷм ва таъсири он аз коркарди чорабиниҳо ва роҳандозии онҳо дар низоми андоз ҳамчун заминаҳои тақмилдиҳӣ ва беҳтарсозии самтҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ баромад мекунад. Дар ин раванд, фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ дар доираи муносибатҳои андозбандӣ ва рушди иқтисоди минтақа муайянкунанда баромад мекунад. Вобаста ба ин, риояи ҷиҳатҳои концептуалии фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар сатҳи минтақа майли афзоиш дорад. Аз ин ҷо, чунин бармеояд, ки барои афзунгардонии иқтисодии андозии минтақа тавсияҳои асоснок ҳело муҳиманд. Дар ин самт ҷиҳати муҳим тақвияти шарикӣ байни давлат бо бахши хусусӣ буда, имкониятҳои нави рушди истеҳсол ва хизматрасонӣ ба васеъ кардани манбаи андозбандӣ мусоидат мекунад.

Васеъ намудани иқтисодии андозии минтақа, пеш аз ҳама, ба таъмини устувори манбаъ ва меъёрҳои андоз, баланд бардоштани дараҷаи андозситонӣ, гирифтани даромад дар шакли андоз ва додани имкониятҳо барои таъмини рушди иқтисодҳои истеҳсолӣ, инчунин васеъ намудани манбаи андозбандӣ дар минтақа вобаста мебошад.

Масъалаи тақмили низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мукамалсозии иқтисоди миллиро устувор гардонидани давлат ва ҳукумат дар сатҳҳои гуногун тавассути фаъолгардонии низоми андоз мушкิลӣ ва камбудҳои ташаккулёбии иқтисодии андозиро дар асоси риояи принципҳои андозбандӣ бартараф менамоянд. Чӣ тавре дар моддаи 7-и боби 2-юми Кодекси нави андоз омадааст, “андозбандӣ ба принципҳои қонуният, ҳатмӣ, асоснокӣ андозбандӣ ва ҳамкорӣ мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ягонагии

низомии андоз ва шаффофият асос меёбад”.⁶⁹ Ҳамин тавр, дар асоси риояи коидаҳои асосии ташаккулёбии муносибатҳои андозбандӣ афзоиши иқтидори андозҳо яке аз роҳҳои асосии пур кардани буҷаи давлат мебошад. Ин ҳолат ҷустуҷӯи намудҳои андозбандӣ ва меъёри муфиди андоз аз рӯйи хусусиятҳои захиравии ташаккули иқтидори андозии минтақаро тақозо менамояд.

Такмили ташаккули иқтидори андозӣ дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба назари мо, ин масъалаи душвор буда, интиҳоби дурусти тавсияҳо барои ташаккулёбии он хело зарур аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар низомии андозбандии ҳамон давлатҳое хос аст, ки иқтисодиёти онҳо имкони ҷорӣ кардани низомии пешқадамро доранд. То имрӯз дар шароити кишвар масъалаҳои баҳснок ва ҳалталаб дар ҳисоб намудани баъзе намуди андозҳо, аз ҷумла андоз аз ғоида ва ААИ дар робита бо таъсири омилҳои беруна, андозбандии амалиётҳои тиҷорати электронӣ ва ғайра ҷой доранд. Бо дарназардошти чунин муаммоҳо, мо пешниҳод менамоем, ки барои муҳайё кардани шароити ташаккулёбии иқтидори андозӣ бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ татбиқи ҳолатҳои имконпазири таҳлилҳои эконометрикӣ ва қабули қарорҳои муфид барои амалӣ намудани чорабиниҳои густариши кластерикунонии бахшҳои воқеӣ ва дар ҳамин замина, васеъ намудани иқтидори андозии минтақа зарур аст. Бинобар ин, яке аз роҳҳои афзоиши иқтидори андозии минтақаи Хатлон ба эътибор гирифтани кластерикунонии бахшҳои иқтисодиёти минтақа дар ташаккули иқтидори андозӣ ба шумор меравад. Аз ин ҷо, зарур мешуморем, ки чорабиниҳо ва тавсияҳо барои рушди иқтидори андозии минтақа дар доираи муносибатҳои андозбандӣ ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, дар ин самт ба эътибор гирифтани алоқамандии дохилии ташкили фаъолияти иқтисодии бахшҳои воқеии минтақа заминаи тақвияти иқтидори андозӣ ва устувории молиявии минтақа мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мақомоти ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ дар доираи тавсияву чорабиниҳо вазифаи асосии худро тавре ба роҳ мемонанд, ки идоракунии ташаккулёбии иқтидори андозӣ дар асоси ҳамоҳангии тарафҳои

⁶⁹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. -№549. – С. 30.

андозбандӣ таъмин мегарданд. Дар робита ба ин, субъектҳои хоҷагидорро мебояд, ки чунин имкониятҳои тавсиявиро ба манфиати тарафҳо мувофиқи хусусиятҳои минтақавӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии ҳукумат ва Барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо истифода баранд. Вобаста ба ин, объекти ҳамоҳангсозии амалиёти муносибатҳои андозбандӣ дар робитаи зич бо бахшҳои воқеӣ ҳамчун заминаи тақвиятдиҳандаи иқтидори андозӣ дар асоси кластерҳои хоҷагидорӣ минтақа дар самти васеъ кардани манбаи андоз баромад мекунанд.

Дар ин росто, шаклгирии манобеи иқтисодии манотикӣ ба унвони низоми мураккаби амалкунанда метавонад дар болобардории асарбахшии соҳаҳои иқтисодиёт, васеъ кардани иқтидори андозӣ дар минтақа ҳамоҳанг бошад. Ҳамчунон, дар таҳти назар қарор додан ва ба эътибор гирифтани манофеи кулӣ ва тазмини мувозини равнақи минтақаҳо ва махсусан манотиқи Хатлон, дар бастагӣ бо вижагиҳои манотикӣ дар баррасии аҳдофи стратегӣ мавқеъгирӣ намоянд. Аз ҷумла дар чараёни таъсири мутақобилаи манфиатҳои иқтисодӣ, ки дар замон ва макон ба амал меоянд, нишондиҳандаҳоеро ба эътибор гирифтани лозим аст, ки баёнгарӣ дараҷаи ташаккулёбии иқтидори андозӣ аз рӯйи хусусият ва таъсири омилҳои ҷойдошта мебошанд. Бо ин роҳ, имконияти баҳодиҳии маҷмуии ташаккулёбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар доираи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар минтақа таъмин карда мешавад.

Ҳамин тариқ, ба фикри мо, имкониятҳо дар сатҳи минтақа ва рушди бахшҳои иқтисодиёти воқеӣ ҳамоҳангсозии манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорро таъмин карда, дар асоси истифодаи маълумоти омори минтақавӣ ташаккули иқтидори воқеии андози минтақаро бо истифода аз усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ арзёбӣ мекунанд. Дар раванди таҳқиқот қонуниятҳои вобастагии иқтидори андозии минтақаи Хатлон аз омилҳои таъсиррасон тавассути усули коррелятсионӣ амалӣ гардонидан шуд. Дар байни онҳо МММ, савдои дохилӣ ва самоягузорӣ дохилӣ чун омилҳои муҳимтарини назарраси таъсиррасон барои васеъ намудани иқтидори андозӣ муайян гардиданд.

Инчунин, барои муайян кардани ҳиссаи ҳар яке аз омилҳои мазкур ба иқтидори воқеии андози минтақа, модели ҳисобии регрессияи маҷмӯӣ таҳия гардида, тавсияҳои муфид барои дар оянда васеъ намудани иқтидори воқеии андоз пешниҳод гардонида шуд.

Таҷрибаи рушди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки барои афзунгардониҳои самаравӣ ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагии минтақа бояд манфиатҳои онҳо бо ҳам созгор бошанд. Дар ин раванд, ба эътибор гирифтани муносибатҳои андозии байни тарафҳо барои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа равона гардида, натиҷаи он ба ҳавасмандгардониҳои фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки афзоиши пардохтҳои андозӣ ба буҷети сатҳҳои гуногун бояд дар алоқамандӣ бо иқдоми таъмурияти минтақа ҷараён гирад. Ин, дар навбати худ, ҳамчун омили тақвиятдиҳандаи шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва дар ҳамин асос васеъшавии манбаи андози минтақа баромад мекунад. Дар байни шаклҳои таъсиррасонӣ ба манбаи андози минтақа, ки мақсади асосии он ташаккули даромади буҷет мебошад, танзими сохтор ва механизми ҷамъоварии андоз муҳим мебошад. Ҳамзамон, унсури таркибии ташаккули иқтидори андозӣ ба воситаи сармоягузорӣ, навовариҳо, рақамикунонӣ, рушди истеҳсолоти бахши воқеӣ, васеъ кардани молу хизматрасониҳо ҳамчун заминаи иқтидори андозии минтақа аз ҳисоби арзиши иловашуда мебошад.

Маъмурикунонии андоз дар таъдид додани захираҳои андоз ба даромади андози буҷетҳои сатҳҳои гуногун мақоми хосса дорад ва ин ҳамчун низом фаҳмида мешавад. Дар ин замина, ташкил ва идоракунии низоми андоз ҳамчун замина барои идоракунии иқтидори андозӣ баромад мекунад.

Тавсияҳо оид ба афзунгардониҳои иқтидори андозии минтақа дар доираи таъмурикунонии андоз, ки аз ҷониби Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия мешаванд, имкониятҳоро барои пайвасти афзун кардани буҷети ҳамаи сатҳҳо аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ фароҳам меоранд. Ҳамзамон, майли рафтори андозсупорандагон тағйир ёфта, дар ин робита интизоми молиявӣ, маърифати андозсупорӣ баланд гардида, ҳолатҳои

конунвайронкуниҳои андозӣ кам мегарданд. Тақвият додани қабули тавсияҳо оид ба афзун гардонидани иқтидори андозии минтақа аз ҷорӣ намудани маъмурикунонии андоз вобастагии зич доранд. Татбиқи амалии онҳо имкониятро барои коҳиш додани гаронии андоз ва кам кардани канораҷӯӣ аз пардохти андоз ва муфлисшавии субъектҳои хоҷагидор дар баҳши соҳибкорӣ мусоидат менамояд. Тибқи банди 14-уми боби 3-юми Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025, “ҳадафи асосии Барнома фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон ва сармоягузoron, ҳамчун омили асосии афзоиши самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, инчунин беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои андозӣ мебошад”.⁷⁰ Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки коркарди тавсияҳо оид ба афзун гардонидани иқтидори андозии минтақа асоси усули таъмини шароити рушди заминаҳои моддии андозбандӣ дар асоси шаклҳои нави хоҷагидорӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои муфид мебошад.

Дар ин хусус мавқеи олимони соҳа оид ба муайян кардани омилҳои таъсиррасон ба аломати натиҷавӣ муҳим ба шумор меравад. Масалан, тибқи ақидаи Ю.Г. Тюрина, “Ба инобат гирифтани омилҳои таъсиррасон ба иқтидори андозӣ, ки хоси субъектҳои гуногуни давлат мебошанд, барои исботу арзёбии дақиқи динамикаи рушди минтақа, заминаи захиравии он ва фароҳам овардани замина барои пешгӯии вазъи минтақа дар оянда”⁷¹ мусоидат мекунад. Аз ҷумла, барои баланд бардоштани эътимоднокии арзёбии иқтидори андозӣ андешидани тадбирҳои идорӣ дар ташаккулёбии иқтидори андозӣ таъсирбахш мебошад. Тақвияти иқтидори андозӣ ба васеъ гардидани қисми даромади буҷет ба миён меояд. Аз ин лиҳоз, чиҳати тазмини банақшадарорӣ ва чашмандози шохисҳои таркибсозии буҷаи зинаҳои мухталиф ва густариши иқтидори андозии манотик бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ вобаста ба низоми андозбандӣ ва намудҳои андоз бо дарназардошти имтиёзу сабукиҳои андозӣ зарур аст.

⁷⁰ Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025. – Душанбе, 2019.-№63.-С.5.

⁷¹ Тюрина Ю.Г. Современные подходы к определению налогового потенциала региона //Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. - №10. - С. 251. [Электронный ресурс]. – URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/sovremennye-podhody-k-opredeleniyu-nalogovogo-potentsiala-regiona.pdf> (20.03.2024:)

Аз мавқеи шарҳи сохтори иқтидори андозии минтақа ва муайянсозии қонуниятҳои он, ба ақидаи мо, муайян кардани таркиби он ва интиҳоби унсурҳои асосии он, ба монанди захираҳои андоз, манбаи андоз, уҳдадориҳои андоз ва гаронии андоз муҳим мебошанд. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми баҳодиҳии ҳаҷм, дараҷа ва динамикаи иқтидори андозии минтақа ба сифати омилҳои сабаб ва натиҷавӣ унсурҳои номбаршударо истифода бурдан зарур аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ошкорсозии қонуниятҳои андози минтақа аз сатҳи коркарди тавсияҳо аз рӯйи масъалагузорӣ, гузаронидани амалиёт, натиҷагирӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ вобаста аст. Ба назари мо, иқтидори андозӣ аз сафарбар намудани фишангҳои фискалӣ вобаста буда, дар истифодаи имкониятҳои минтақавӣ низоми ҷаҳолияти иқтисодиро дар заминаи ташаккули иқтидори андозӣ тақозо менамояд. Ба ақидаи мо, ташаккули иқтидори андозии минтақа ҳамчун унсури вазифавии мақомоти идоракунанда бо қабули тавсияҳои онҳо дар сатҳҳои гуногуни буҷет баромад мекунад. Бинобар ин, арзёбии иқтидори андозӣ заруратеро ба миён меорад, ки дар алоқамандӣ бо вазифаҳои идоракунӣ молияи давлатӣ дар алоқамандии зич ба роҳ монда шавад. Чунки ташаккули иқтидори андозии минтақа ҳамчун унсури аниқ қонуниятҳои иқтисодию молиявӣ барои таъмини вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии давлат баромад мекунад.

Дар робита ба амал намудани қонуниятҳои ташаккули иқтидори андозии минтақа ҳолати мунтазамӣ бениҳоят зарур аст. Аз ҷумла ба ақидаи В.В. Рошупкина, “дар шароити имрӯза рушди босуръати минтақаҳо бо дараҷаи баланд аз муносибатҳои самараноки молиявӣ қарзӣ муайян гардида, ин раванд аз мунтазамӣ ва таъминоти субъектҳои иқтисодии тақрибистеҳсоли минтақа вобаста мебошад. Бинобар ин, мавқеи асосиро дар низоми таҳқиқоти рушди устувори иқтисодии минтақа ташаккули ва арзёбии иқтидори андозию буҷетӣ ишғол менамоянд”.⁷²

⁷² Рошупкина, В.В. Логическая структура налогового потенциала региона / В.В. Рошупкина // региональная экономика: теория и практика. - 2010. - №2(137). – С.43.

Бо дарназардошти ақидаҳои ҷойдошта дар ташаккул додани суръати рушд дар заминаи тавсеаи манбаи андоз қонуниятҳои иқтисодии андозӣ аз ҷиҳати қоидаҳои асосии татбиқи ислоҳоти андоз вобастагии зиёд дорад. Дар робита ба ин, аз ҷониби олимони ватанӣ Л.Ҳ. Саидмуродов ва В.Д. Сабуров қайд гардидааст, ки “Иқтисодии андозӣ қобилияти ворид кардани минтақаро тавсиф карда, афзоиши даромадҳои андозро ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун таъмин менамояд ва муносибгардонии он вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти минтақавӣ мебошад”.⁷³ Аз инҷо, таҳқиқи қонуниятҳои ташаккули иқтисодии андозӣ характери комплексӣ дошта, бо дарназардошти алоқамандии зерсохторӣ таъсирбахш баромад мекунад.

Аз ин рӯ, вазифаи тазмини андоза ва таркиботи иқтисодии андозии манотик аз ҷиҳати қавонин дар самти тазмини мудирияти фароянди шаклгирии иқтисодии андозии манотик бастагӣ дошта, тақвияти доимии фишангҳо ва тавсияҳо аз тариқи даҳлати давлатӣ алоқамандии зиёд дорад. Чунин алоқамандӣ ба равандҳои иқтисодии минтақавӣ, барои раванди тавлидот ҷорисозии фарояндҳои рақамсозӣ, танзими даромадҳо ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бевосита таъсиргуздор буда, мӯҳлати дигаршавандаи иқтисодии андозро дар муфидсозии роҳҳои татбиқи ҳадафҳои стратегияи ҷумҳурий ва манотикӣ ҷудоғона ва махсусан вилояти Хатлон ифода мекунад.

Ҳамин тавр, муносибгардонӣ ва беҳтарсозии ташаккули иқтисодии андозӣ аз дараҷаи бадастории мақсадҳои сиёсати фискалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа вобаста аст. Ба ақидаи мо, ташаккули иқтисодии андозӣ бояд ба низомии пардохтҳои иҷбории электронӣ мутобик карда шавад, аз қабилҳои ҳиссаи бимаи ҳатмӣ ба фондҳои ғайрибуҷавӣ, бӯҷҳои гумрукӣ, пардохтҳои ҷиҳати истифодасозии фонди маҳал ва пардохтҳои марбут ба олуғасозии муҳити зист.

Раванди омӯзиш нишон медиҳад, ки дар доираи хусусиятҳои ташаккули сохторҳои иқтисодии иҷтимоии минтақа ҷиҳатеро ба эътибор

⁷³ Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография / Л.Х. Саидмуродов, В.Д. Сабуров. – Душанбе: Матбуоти Уротеппа, 2020. – С.115.

гирифтани лозим аст, ки бо дарназардошти ин хусусиятҳо соҳаҳои гуногунро тибқи пеш гирифтани диверсификатсияи фаъолияти онҳо ривочу раванг диҳем. Аслан, маълум мегардад, ки вилояти Хатлон дар ташаккули МММ, қисми бештари онро аз соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат ба даст меорад. Агар соли 2020 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 8998,3 млн сомони ро ташкил диҳад, соҳаи кишоварзӣ бошад, дар ҳамин давра 19502,9 млн сомони ро ташкил медиҳанд. Дар соҳаҳои мазкур соли 2022 ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ мувофиқан 10333,0 ва 20694,5 млн сомони ро ташкил медиҳанд.⁷⁴ Аз ин лиҳоз, дар минтақа тамоюли рушди соҳаи аграрӣ бештар ба назар мерасад ва заминаи хуби таъмини ашӯи хоми ватанӣ барои рушди саноатикунонӣ дар доираи кластерикунонӣ аҳаммияти махсус дорад. Ҳамин аст, ки Барномаи рушди комплекси агросаноатии вилояти Хатлон барои солҳои 2020-2025 дар ташаккул додани шароитҳои зарурии ҳалли масъалаҳои тақвияти истеҳсолот, молия, аз ҷумла фаъолгардонии ислоҳоти андоз равона гардида, барои таъмини рушди устувори молиявӣ бо мақсади васеъкунии манбаи андоз мусоидат менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки кластерикунонӣ шакли нави ба кор даровардани имкониятҳои маҳалҳо мебошад, ки ин аз ҳисоби мушкил будани шаклҳои ҷараёнгирии ҳаракати молу маҳсулот ҳамчун заминаи андозбандӣ дар минтақаҳои алоҳида мебошад. Дар мавриди бунёди шаклҳои кластерӣ дар соҳаи аграрӣ ба самте нигаронида мешавад, ки фаъолият дар асоси муттаҳид намудани қисми зиёди субъектҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳо ва хоҷагиҳои инфиродӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар шароити имрӯза дар амал татбиқ намудани амалиётҳои кластерӣ барои тамоми сатҳҳои умумичумхуриявӣ ва минтақаҳо хело зарур аст. Чунки ҷорӣ кардани чунин механизм ҳамчун истифодаи маҷмуи тавсияҳои таъмини дараҷаи баланди истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳо мебошад. Ба воситаи кластерҳои агросаноатӣ маҷмуи тавсияҳои амалӣ гардонидани мешаванд, ки баробари дигар соҳаҳо маҷмуи бахшҳои дигар низ дар ҳамроҳангӣ нишон дода

⁷⁴ Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021. Маҷмӯаи омори. – Бохтар, 2022. - С. 112, 129.

мешавад. Истифодаи механизми кластерӣ барои амалӣ гардонидани ҳадафҳои стратегӣ хело таъсирбахш мебошад. Аз ҷумла ин раванд ҳамчун заминаи ташаккулёбии иқтидори молиявӣ ва сафарбар кардани онҳо барои беҳтарсозии сатҳи некуаҳволӣ, рушди мутаносиби иқтисодии минтақа, рақобатпазирии молу хизматҳо ва иқтисодиёти миллий, вусъат додани тичорати электронӣ дар доираи татбиқи ҳадафҳои стратегӣ дар заминаи васеъ кардани инфрасохтори соҳибкории хурду миёна бо коркарди ашёи хоми ватанӣ ба шумор меравад.

Дар ин самт, чӣ тавре аз таҷрибаи ҷаҳони муосир бармеояд, дар ниҳояти кор имкон пайдо мешавад, ки онҳо ба афзоиши шуғл, музди меҳнат, саҳмгузорӣ ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун, баланд бардоштани устувории молиявӣ ва таъмини рақобатпазирии молу маҳсулоти саноатӣ бо васеъ гардонидани доираи субъектҳои соҳибкорӣ дар минтақа равона карда мешавад. Тибқи ақидаи А.А. Абдурахмонов, “Идоракунии самараноки кластерҳо имкон медиҳад тичорат дар доираи кластерҳо тарафҳоро ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ, ҳавасмандгардонии инноватсия ва беҳтар намудани натиҷаҳои тичоратӣ ҳавасманд мегардонад”.⁷⁵ Аз ин хусус, қайд кардан бомаврид аст, ки тавсияҳои ҷаҳонгардонии ҷорабиниҳои тақвияти иқтидори андозӣ аз суръатнок гардонидани раванди кластерикунонӣ вобаста аст.

Фароянди иҷрои кластер ба унвони маҳаки раванқдиҳандаи босуръати саноатикунонӣ дар заминаи ҳамбастагии бахшҳои мухталифи манотик ҷиҳати дар давраи баъдӣ ба кор андохтани кластерҳои рақобатпазир дар бахшҳои ҷудоғонаи иқтисоди миллий зарур баҳогузори мегардад.

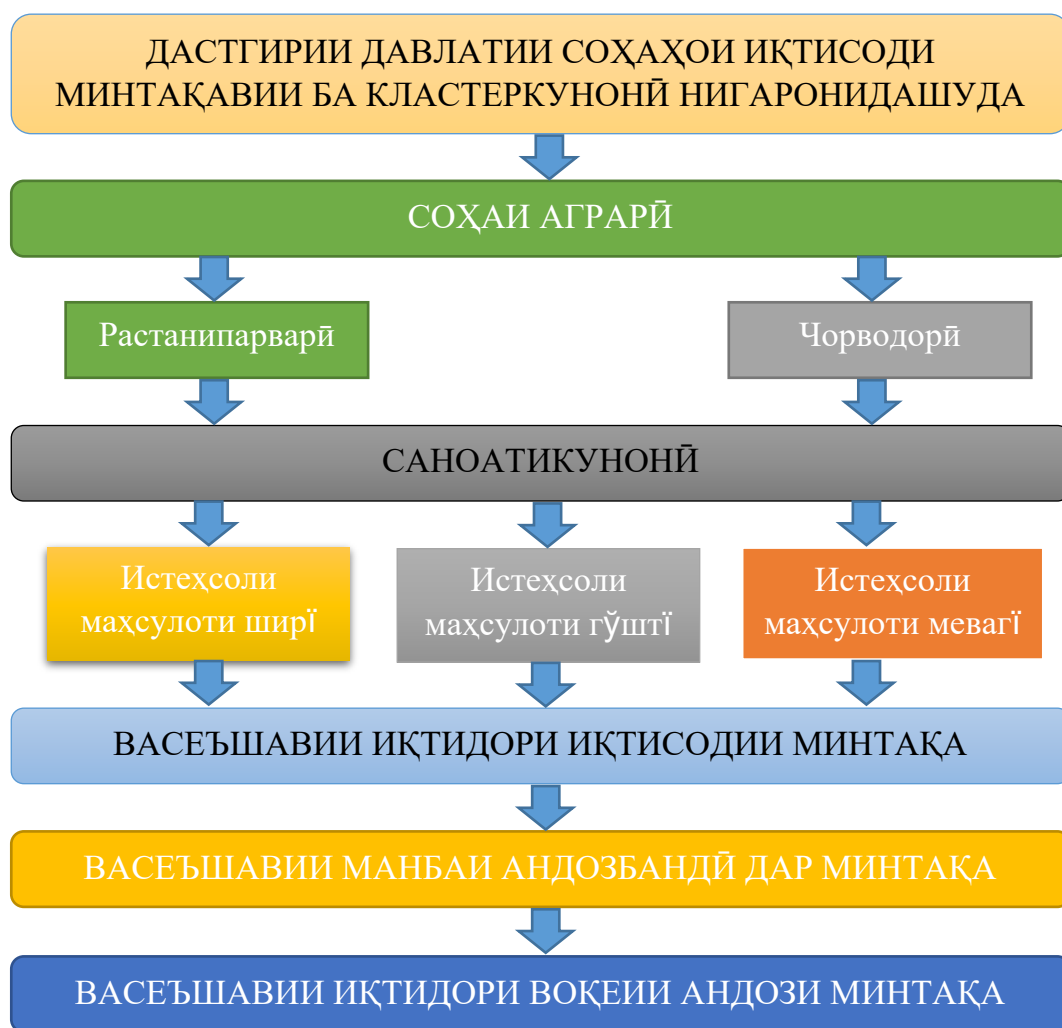
Дар ин радиф, лозим ба зикр аст, ки истифодаи механизми кластерӣ дар доираи ташаккули ҷазои яғонаи иқтисодӣ байни минтақаҳо бобати тақвият додани иқтидори андозӣ ва фароҳам овардани шароити устувории молиявии минтақа омили таъсирбахш баромад мекунад. Махсусан, ин амр бо ҳимоя аз тавлиди саноатӣ-кишоварзии манотик, соҳибкории хурду миёна ва ҳамзамон,

⁷⁵ Абдурахмонов, А.А. Ташаккули кластерҳои агросаноатии гӯшту шир дар вилояти Суғд / А.А. Абдурахмонов // Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. – Хуҷанд. - 2023. – С.27.

коркарди ашёи хоми ватанӣ метавонад дар густариши заминаи андозбандӣ боис гардад.

Ҳамзамон, амалӣ гардидани чунин чорабиниҳои тавсиявӣ дар шароити кунунӣ ба талаботи сиёсати муосири иқтисодӣ нигаронида шуда, сафарбарсозии дурусти онҳо дар шароити рақамисозӣ ва болобардории мақоми иқтисодии андозӣ таъсиргузор хоҳад буд.

Бинобар ин, таҳия, коркард ва механизми татбиқи кластерикунонӣ ва тақвияти иқтисодии андозиро дар минтақаи Хатлон пешниҳод менамоем (нигар ба расми 3.3).

Расми 3.3. Механизми дастгирии давлатии кластерикунонӣ ва тақвияти иқтисодии андозии минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Татбиқи механизми дар расми 3.3 овардашуда дар заминаи рушди соҳибкорӣ ва мутобиқсозии зерсохторҳои соҳавӣ дар ниҳояти кор барои васеъ

кардани иқтидори иқтисодӣ, заминаи андозбандӣ ва иқтидори воқеии андози минтақа дар робита бо тақвият додани рақобатпазирии истеҳсолоту хизматрасонӣ ҳамчун натиҷаи ҳамгироӣ ифода меёбад. Амалӣ намудани механизми мазкур имкон фароҳам меорад, ки дар заминаи кластерӣ бартариати зерсохторҳо барои рушд сафарбар карда шаванд. Масалан, дар доираи минтақаи Хатлон ҷой доштани корхонаи калони шир, гӯшт ва коркарди мева метавонанд ба ташкили кластерҳои маҳсулоти мазкур мусоидат намоянд. Бо ҳамин мазмун, навъҳои гуногуни растанипарварӣ ва чорводориро тавассути корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва васеъ гардонидани заминаи андозбандӣ сафарбар бояд намуд. Барои татбиқи чорабиниҳо раванди банақшагирии тадбирҳои сиёсати буҷетӣ ва андози минтақа бояд аз нигоҳи мақоми иқтидори андозӣ муайян карда шавад. Чунки, дар ин замина, бо таври баҳодихӣ, пешгӯӣ ва моделсозии нишондиҳандаи мазкур рушди ғайриқонунии зерсохторҳои иқтисодии минтақа таъмин мегардад. Бинобар ин, ба ақидаи мо, қабули тавсияҳо дар асоси ҳамроҳсозии равандҳои банақшагирии рушди иқтисодии минтақа сурат гирифта, дар ин замина, чорабиниҳои ташаккули иқтидори андозӣ имконият пайдо мекунад. Ҳамин тавр, бо арзёбӣ ва дурнамои иқтидори андозӣ имкон пайдо мешавад, ки банақшагирии буҷетӣ ва андоз амалӣ гардад.

Ҳамин тариқ, арзёбии иқтидори андозии минтақа дар раванди банақшагирии андоз хело муҳим буда, тавассути он муҳити мукамалтари рушди иқтисодии минтақа ба амал меояд. Аз ин рӯ, арзёбӣ ва дурнамои иқтидори андозии минтақа бояд дар доираи нақшаи умумии буҷетӣ ва андоз амалӣ карда шавад. Дар ин асос, ҳалли муҳимтарин вазифаи давлатии зиёд кардани қисми даромади буҷети сатҳҳои гуногун таъмин мегардад. Ҳолати мазкур ба он оварда мерасонад, ки захираҳои афзоиши даромадҳои андоз, баланд бардоштани дараҷаи ҷамъовариҳои онҳо муайян карда шаванд. Ҳамаи ин, сатҳи асоснокгардонии арзёбии миқдори иқтидори андозиро афзун гардонидани ҳамчун заминаи рушди иқтисодии минтақа баромад мекунад. Бинобар ин, дар доираи чорабиниҳои ташаккул додани иқтидори андозӣ роҳҳои зерини баланд бардоштани онро пешниҳод мекунем, ки тақмили қонунгузориҳои андоз,

муносибгардони имтиёзҳои андоз, истифодаи методологияи асосноки баҳодихии иқтисодии андозӣ дар минтақа, тақвияти назорати андозро таъмин мегардонад. Дар ин асос имкониятҳои ҷамъоварии андозҳо ва тавсияҳо оид ба кам гардонидани қарзҳои андозӣ пайдо мегардад. Ҳамзамон, барои баланд бардоштани сатҳи фаъолияти соҳибқарории истеҳсоли бо мақсади кластеризунонии ва фароҳам овардани шароити мусоид барои шаклҳои нави хоҷагидорӣ ба амал омада, барои бартаарафқунии қонунвайронкунонҳои андозӣ ва васеъ гардонидани иқтисодии воқеии андоз мусоидат мекунад.

Мунтазам тақвият додани механизми танзими давлатии андоз аз таъсири маъмурикунонии андозҳо дар робита ба таҳқиқи санадҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, густариши рабобити андозбандӣ ва рақамсозӣ бо дар назар доштани низомҳои андозбандӣ, имтиёзу сабукиҳо, фурсатҳои густариши баъдии субъектҳои хоҷагидорро таъмин менамоянд. Дар ин раванд, стратегия ва дурнамои ташаккули муносибатҳои андозбандиро дар заминаи истифодаи шаклҳои муносибатҳои нави хоҷагидорӣ, устуворгардони фаъолияти қорхонаҳои саноатӣ, тақвияти иқтисодии содиротӣ ва баланд бардоштани дараҷаи самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидор барои афзунгардони иқтисодии минтақа равона карда мешаванд. Дар ин замина, имконияти устувории буҷет ба амал омада, ин асосан аз ҳисоби васеъшавии иқтисодии андозӣ ташаккул меёбад. Бинобар ин, дар ин ҷода имконияти ҳалли мушкилиҳои муносибгардони муносибатҳои андозбандӣ аз нигоҳи нишондиҳандаҳои молиявӣ, бахшҳои воқеӣ дар асоси омилҳои ташаккулдиҳандаи иқтисодии андозӣ бояд таҳлил ва ояндабинӣ карда шаванд.

Фаъол намудани амалиётҳо бо мақсади тавсеаи иқтисодӣ, васеъсозии манобеи андоз, рақобатпазирии молу хизматрасониҳои ватанӣ ба таъсири шароити созгор ҷиҳати тавсеаи минтақаҳо мусоидат менамояд. Дар натиҷа, шароити мусоид ҷиҳати беҳдошти вазъи инфрасохтори бозорӣ, ҳалли масоили марбут бо шуғл фарогир намудан, болобардори дараҷаи ҳуби зиндагӣ барои мардум, шаклдиҳии анвои нави хоҷагидорӣ ҳамчун поя барои вусъатёбии иқтисодии андозии манотик равона мегарданд. Дар баробари ин, асилтарин

вазоифи равнақи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва дастгирии давлатии онҳо аз он иборат аст, ки гаронии андоз бояд ба таври ҳатмӣ ба як шакли муфид табдил дода шавад. Бо муфидгардонии гаронии андоз имкон фароҳам меояд, ки заминаҳои иловагии афзоиши иқтидори андозии минтақа ба амал ояд. Ҳарчанд, ки то ба ҳол дастгириҳои молиявӣ дар манотик, аз қабili бурсияҳо, субсидияҳо ва қарзҳои имтиёзнок арзи вучуд доранд, аммо бо далели дар сатҳи баланд қарор доштани меъёрҳои андоз ва мутобиқшаванда набудани низомии андозӣ барои субъектҳои навқори соҳибкорӣ он ба қадри зарурӣ муфид ҳисобида мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки таъсиси шароити мусоид ҷиҳати оқилона ситонидани маблағҳо ба низомии буҷа зимни мушаххассозии имтиёзҳо ба субъектҳои хоҷагидор асосан бо аҳдофи муфидсозии гаронии андоз ва болобардории сатҳи таҳрики амалқарди онҳо ба шумор меравад. Яъне зимни мушаххассозӣ ва баҳогузории гаронии воқеии андоз бе дар назар гирифтани танзимсозии муфиди андозӣ имконпазир нест. Зеро он дар ташаббусқориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ҳалал оварда, дар ба вуқӯ пайвастании қонунвайроннамоиҳои андозӣ ва пӯшидасозии даромад сабаб мегардад.

Бо мақсади вусъат бахшидани дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва дар заминаи он, ташаккули иқтидори андозии минтақа тадбирҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- ✓ сафарбар намудани имкониятҳои имтиёзҳои андоз ба бахшҳои воқеии афзалиятнок бо мақсади ташаккули иқтидори андозӣ дар заминаи занҷираи арзиши иловашуда;
- ✓ барои бартараф қардани омилҳои инсонӣ оид ба пардохти саривақтии андоз роҳандозии раванди пурраи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
- ✓ дар доираи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ҷорӣ қардани рафти содагардонии қоидаҳои интиҳобу гузариши мустақилонаи низомҳои андоз.

Ҳамин тавр, ҳангоми татбиқи тадбирҳои овардашуда ҷиҳатеро бояд ба эътибор гирифт, ки баҳогузории авомили таъсиргузorro дар самти ташаккули иқтидори андозии минтақа сафарбар намоем.

Хулосаи зербоби 3.3

Ҳамин тариқ, тавсияҳо оид ба афзунгардони иқтидори андозии минтақа аз пеш гирифтани ҳамкориҳои фазои иқтисодии минтақа дар раванди фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ ва алоқамандии дохилии ташкили фаъолияти иқтисодӣ вобаста аст. Дар ин замина, иқтидори андозии минтақа дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тавсияҳои муфидгардони иқтидори андозии минтақа бо дарназардошти дастгирии соҳибкориҳои истеҳсолӣ ва истифода аз махсусгардони иқтисодиёти минтақа алоқаманд мебошад. Ба ақидаи мо, васеъ намудани иқтидори андозии манотик, дар ибтидо, аз устувор таъминнамоии манбаъ ва меъёрҳои андоз, болобардори дараҷа ва сатҳи сифати андозситонӣ, ба даст овардани даромад аз намудҳои андоз ва додани имкониятҳои рушди иқтидорҳои истеҳсолӣ ва кластерикунонӣ имкониятҳои зиёд дорад. Риояи қоидаҳои асосии ташаккули муносибатҳои андозбандӣ ин афзоиши иқтидори андозҳо ва пур кардани буҷаи давлат мебошад. Дар ин асос, зарурати ҷустуҷӯи намудҳои андозбандӣ ва меъёри муфиди андоз аз рӯйи хусусиятҳои захиравии ташаккули иқтидори андозии минтақа ва алоқамандӣ бо кластерикунонӣ мебошад.

Дар шароити кунунии кишвар масъалаҳои баҳснок ва ҷалталаб дар ҳисоб намудани баъзе намуди андозҳо, аз ҷумла андоз аз ғоида ва ААИ дар робита бо таъсири омилҳои беруна, андозбандии амалиётҳои тичорати электронӣ ва ғайра ҷой доранд. Барои фароҳам овардани шароитҳои ташаккули иқтидори андозӣ аз имкониятҳои дохилӣ бо истифода аз ҳолатҳои имконпазири таҳлилҳои эконометрикӣ ва қабули қарорҳои муфид зарур мебошад. Бинобар ин, зарурате дар пеш меистад, ки барои амалӣ намудани татбиқи чорабиниҳо оид ба васеъ кардани кластерикунонии бахшҳои воқеӣ ва дар ҳамин замина, васеъ намудани иқтидори андозии минтақа мебошад. Дар робита ба ин, зарур аст, ки чорабиниҳо ва тавсияҳо барои рушди иқтидори андозӣ дар асоси ба роҳ мондани ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидори минтақа дар раванди фаъолияти онҳо дар амал татбиқ гардонида шавад. Яъне ба эътибор гирифтани алоқамандии дохилии ташкили фаъолияти иқтисодии бахшҳои воқеии дар

минтақабуда заминаи асосии афзунгардонии иқтидори андозӣ ва устувории молиявии минтақа мебошад. Мақомоти умумичумхуриявӣ ва минтақавӣ дар доираи тавсияву чорабиниҳо вазифаи асосии худро тавре ба роҳ бояд монанд, ки низоми муайяншудаи муфидгардонӣ дар ҳамоҳангӣ амал кунад. Бинобар ин, субъектҳои хоҷагидор чунин имкониятҳои тавсиявиرو ба манфиати тарафҳо мувофиқи хусусиятҳои минтақавӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҳукумат ва барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо бояд амалӣ намояд. Яъне ҳамоҳангсозии амалиётҳои муносибатҳои андозбандӣ дар робитаи зич бо рушди бахшҳои воқеӣ ҳамчун заминаи тақвиятдиҳандаи рушди иқтидори андозӣ буда, бо роҳи рушди кластери субъектҳои хоҷагидори минтақа барои васеъ кардани манбаи андоз имконияти бештар медиҳад.

Цараёнгирии таъсири мутақобилаи манфиатҳои иқтисодӣ, ки дар вақт ва макон буда, нишондиҳандаҳоеро бояд дар бар гирад, ки онҳо дараҷаи ташаккулбӣи иқтидори андозиро аз рӯйи хусусият ва таъсири омилҳои ҷойдошта инъикос намоянд. Маҳз дар ҳамин асос, баҳодиҳии маҷмуии ташаккулбӣи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар доираи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар минтақа таъмин гардонида мешавад. Бо истифода аз маълумоти омори минтақавӣ, аз усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ ташаккулбӣи иқтидори воқеии андози минтақаро арзёбӣ менамоем. Дар ин асос қонуниятҳои вобастагии иқтидори андозии минтақаи Хатлонро аз омилҳои таъсиррасон тавассути усули коррелятсионӣ амалӣ намудем. Маълум гашт, ки муҳиммияти омилҳои назарраси таъсиррасон аз ҳисоби МММ, савдои дохилӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ муайян карда мешавад. Барои муайянсозии ҳиссаи ҳар як омилҳои мазкур ба иқтидори воқеии андози минтақа модели ҳисобии регрессияи маҷмӯӣ таҳия гардида, барои дар оянда васеъ намудани иқтидори воқеии андоз дар доираи маъмурикунонии андоз, бо ташаккулбӣи иқтидори андозӣ ба воситаи сармоягузорӣ, навовариҳо, рақамикунонӣ, рушди истеҳсолоти бахшҳои воқеӣ, васеъ кардани молу хизматрасониҳо ҳамчун заминаи иқтидори андозии минтақа аз ҳисоби арзиши иловашуда тавсияҳои муфид пешниҳод гардонида шуд. Маълум карда шуд, ки ҳангоми баҳодиҳии

ҳаҷм, дараҷа ва динамикаи иқтидори андозии минтақа ба сифати омилҳои сабаб ва натиҷавӣ унсурҳои интиҳобӣ, унсурҳои асосии он, ба монанди захираҳои андоз, манбаи андоз, ухдадориҳои андоз ва гаронии андоз муҳим мебошанд. Бинобар ин, истифодаи механизми кластерӣ бо ташаккулёбии иқтидори молиявӣ ва сафарбарсозии онҳо барои беҳтар намудани сатҳи некуаҳволӣ, рушди мутаносиби иқтисодии минтақа, рақобатпазирии молу хизматҳо ва иқтисодиёти миллии муҳим арзёбӣ гардида, вусъат додани тиҷорати электронӣ дар доираи рушди агросаноатӣ дар асоси коркарди ашёи хоми ватанӣ аз ҳисоби шир, гӯшт ва мева муайянкунанда буда, дар заминаи он механизми татбиқи кластерикунонӣ ва тақвияти иқтидори андозии минтақа таҳия ва пешниҳод карда шуд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

1. Заминаҳои илмӣ-методи асоснокгардонии равияҳои баҳодиҳии иқтидори андозӣ характери комплексӣ доранд. Бинобар ин, тақвияти иқтидори андозии минтақавӣ аз иқтидорҳои табию иқтисодӣ, захираву истеҳсолӣ, меҳнатӣ, иқтидори муносибатҳои иқтисодӣ берунӣ вобаста буда, дар ташаккули иқтидори бучетӣ молиявӣ муайянкунанда баромад мекунад. Омӯзиши масъалаи мазкур дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят муҳиму саривақтӣ арзёбӣ гардида, дар амалисозии равияҳои илмӣ-методи баҳодиҳандаи таасуроти алоқамандии иқтидори андозӣ аз нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ иборат мебошад [1; 7-М].

2. Дар баробари заминаҳои илмӣ-методи шарҳи хусусиятҳои соҳавӣ иқтисодӣ минтақаи Хатлон маълум гардид, ки тақвияти шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва муфидгардонии муносибатҳои андозӣ барои васеъшавии иқтидори иқтисодии минтақа ва ташаккули иқтидори андозӣ мусоидат мекунад. Аз ин ҷиҳат, пешниҳод менамоем, ки баҳри густариши иқтидори андозии манотик, ҷаҳолсозии танзими давлатии иқтисодӣ ҷиҳати раванқебии тавлидот, истеъмолот ва афзоишдиҳии даромади аҳоли, абзорҳои андозӣ бо аҳдофи танзими фарояндҳои демографӣ, пешбурди сиёсати бомароми иҷтимоӣ, иқтидори тавлидотӣ зимни созмондиҳии навҳои муносири хоҷагидорӣ ва тазмини ҷойҳои корӣ истифода бурда шавад [3; 4, 11-М].

3. Муайян карда шуд, ки дар маҷмӯъ барои ошкор ва баҳодиҳии иқтидори андозӣ заминаи объективӣ категорияҳои иқтисодӣ, тақвияти муносибатҳои андозӣ, густариш додани манобеи андозӣ ва пойдории бучаи зинаҳои муҳталиф мусоидатакунанда хоҳад буд. Дар диссертатсия ба гурӯҳҳо ҷудонамоии ҷиҳатҳои нисбатан муҳими равишҳои назариявӣ иқтидори андозӣ аз нигоҳи ҷискалӣ, байнибучетӣ ва захиравӣ-натиҷавӣ пешниҳод карда шуд. Барои шаклгирии иқтидори андозӣ аз нигоҳи ҷискалӣ - ҳади ҷурсатпазири воридоти андоз ба бучет мувофиқ ба қонунгузори ҷорӣ, байнибучетӣ – густаришдиҳии қисми даромади бучети субъектҳои иқтисодӣ ва муносибсозии номувозинатии

буҷетҳои байниминтақавӣ ва натиҷавӣ-захиравӣ – ҳаҷми умумии манбаи андоз муайян карда шуд. Дар ин росто, мушаххас шуд, ки барои манотиқи ҷумҳурӣ ва алаҳусус манотиқи Хатлон истифода аз усули захиравӣ-натиҷавӣ дар ҳамбастагӣ бо иқтидори андозӣ мубрам ва зарурӣ доништа мешавад [1; 4-М].

4. Бо истифода аз усулҳои ҳисоби иқтидори андозӣ дар минтақаи Хатлон маълум гардид, ки ташаккули иқтидори андозӣ дар маҷмӯъ аз ҳаҷми иқтидори иқтисодӣ ва унсурҳои таркибии он вобаста мебошад. Зарурати истифодабарии усулҳои баҳодиҳии иқтидори андозӣ тақозои онро дорад, ки истифодаи усулҳои маҷмӯӣ ($ИАМ_m$), воқеӣ ($ИАМ_B$), намоёвӣ ($ИИА_i$) ва усули ҳақиқӣ бо дар назар гирифтани санҷишҳои андозӣ дар иқтисодиёти ниҳонӣ ($ИАМ_p$)-ро барои баҳодиҳии иқтидори андозии вилояти Хатлон амалӣ гардонем. Аз натиҷаи таҳлил муайян шуд, ки солҳои 2018-2022 ба таркиби даромади воқеии андоз мувофиқ ба усули маҷмӯӣ танасубан 183,0 ва 168,2 млн сомонӣ, тибқи усули воқеӣ таносубан 515,9 ва 557,1 млн сомонӣ ва аз рӯйи усули воқеӣ бо дарназардошти санҷишҳои андозӣ ва иқтисодиёти ниҳонӣ бошад, 829,4 ва 1103,9 млн сомонӣ ворид нагардидааст, ки чунин усул имконияти васеи арзёбии иқтидори андозиро доро мебошад. Вобаста ба шароит ва ҳадафҳои ҷойдошта, усулҳои мазкур мавриди таҳлил қарор дода шуда, муфидгардонии хароҷоти маъмурикунонии андоз, васеъ ба роҳ мондани муқоисаи даромадҳои андозӣ ва омӯختани динамикаи иқтидори андозии минтақа барои истифодабарӣ пешниҳод карда шуд [2; 5; 8, 12-М].

5. Дар натиҷаи таҳлили омилӣ маълум гардид, ки барои идоракунии раванди маъмурикунонии андоз имкониятҳои андози минтақаҳои кишвар, аз ҷумла минтақаи Хатлон дар зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад. Аз ҷумла сафарбар намудани омилҳои истеҳсоли, сармоягузорӣ, табию иқлимӣ, иҷтимоӣ демографӣ, таърихӣ ва идоравӣ барои тақвияти сарчашмаҳои андоз, фазои инноватсионии иқтисодӣ хело таъсирбахш мебошад. Омӯзиш ва таҳлили чунин омилҳо дар фаъолгардонии андоз ҳамчун воситаи таъсирбахш барои арзёбии дараҷа ва таркиби иқтидори андозии минтақа нақши муҳим мебозад. Нишондиҳандаҳои таркибии низоми буҷетӣ ва ҳисоби индекси фаъолнокии

андози вилояти Хатлон нишон дод, ки субъектҳои хоҷагидорӣ ва шароити рушд ёфтани онҳо дар давраи гузариш ба сохти нави идоракунӣ қарор доранд. Яъне то ҳол дараҷаи рақобатпазирии пурра байни субъектҳои хоҷагидор ҳосил нашуда, дар натиҷаи татбиқи амалии чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ имкониятҳои зиёди сафарбар намудани иқтидори андозӣ ва зиёд кардани даромади буҷет ҷой дорад.

6. Дар таҳқиқот маълум карда шуд, ки иқтидори андозии манотиқи Хатлон вобаста ба дараҷа ва таркиби сохторӣ дигаргун шуда, манобеи шаклгирии иқтидори воқеии андозро бо сарфи назар аз таваррум инъикос намекунад. Яъне майли иқтидори воқеии андоз аз ҳисоби қобилияти харидории субъектҳои иқтисодӣ аз рӯйи тағйирёбии таваррум ҳисоб карда шуда, муайян гардид, ки беқурбшавии иқтидори андозӣ агар соли 2017 - 41,5 млн сомонӣ бошад, пас омилҳои марбута дар соли 2022 - 99,1 млн сомониرو таъсис медиҳад, ки он аз сатҳу дараҷоти воқеан шаклгирандаи иқтидори андозӣ дар робита ба тағйирёбии таваррум гувоҳӣ медиҳад [10; 12; 13-М].

7. Ҷиҳати мушаххассозии алоқамандии аломатҳои натиҷавӣ - омилӣ дар маҷмӯъ ва ҷудогона вобаста ба объекти таҳқиқот бо ҳадафи таҳияи модели регрессионӣ омилҳои назарраси ба иқтидори андозӣ таъсиррасон интихоб карда шуд. Ҳамзамон, барои муайян кардани ҳиссаи омилҳои таъсиррасон ба иқтидори андозии минтақаи Хатлон модели арзёбии регрессионӣ таҳия карда шуд. Натиҷаи модели таҳиягардида нишон дод, ки дар ҳолати як банди ғоизӣ афзоиш ёфтани омилҳои таъсиррасон, дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна иқтидори воқеии андозии минтақаи Хатлон 5,6% меафзояд [3; 5; 6-М].

8. Механизми таҳияшудаи ташаккули иқтидори андозӣ барои дар оянда роҳандозии имкониятҳои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа шароитҳоро фароҳам оварда, ба ҷалби имкониятҳои сармоягузори минтақа, тақвияти ғайолияти субъектҳои иқтисодӣ ва афзоиши иқтидори андозии минтақа мусоидат менамояд. Тибқи талаботи барномавии рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа аз ба қор даровардани низоми махсусгардонидашуда алоқамандии зич дошта, дар раванди таҳқиқот низоми татбиқи тадбирҳои

барномавии рушди минтақа барои васеъгардони иқтидори андозӣ коркард ва пешниҳод карда шуд. Муносиб ба низоми марбута, асилтарин шарти раванқиди иқтидори андозӣ аз бакорандозии иқдомҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ ва рақамисозии фарояндҳои амалкардҳои иқтисодии манотик бастагӣ дошта, фурсати густариши иқтидори андозиро таъмин менамояд [4; 9; 13-М].

9. Бо дар назардошти коркард ва асосноксозии равияҳо ва фарзияҳои таҳқиқи шаклгирии иқтидори андозии минтақа фурсат ба миён омад, ки механизми нави шаклгирии андозро дар минтақа бо дар назар гирифтани хавфҳои андозӣ, сиёсати андозӣ ва муҳити андозӣ пешниҳод намоем. Маълум гашт, ки барои дар оянда васеъ намудани иқтидори андозии минтақа маҷмуи чорабиниҳои барномавӣ лозим аст. Бар ин асос, густариш додани таҳрики андозии ҷалби сармоягузорӣ, мунтазам нигоҳ доштани манбаи андози ғайриманқул, сафарбарнамои густурдаи имконотҳои имтиёзҳои андозӣ, татбиқи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар раванди андозбандӣ аз шароитҳои мебошанд, ки бо дарназардошти шароитҳои мусоиди фазои сармоягузорӣ имкониятҳои зиёди иқтидори андозӣ дар минтақа ба амал меояд. Мушаххас гардид, ки чиҳати густариши иқтидори андозӣ, дар баробари шахсони ҳуқуқӣ, аз хизматрасониҳои электронии субъектҳои инфиродӣ васеъ истифода бояд бурд. Чунин ҳолат, дар робита ба рушди соҳибкорӣ ва мутобиксозии зерсохтори соҳавӣ имкон фароҳам меорад. Механизми татбиқи кластерикунонӣ ва тақвияти иқтидори андозии минтақаро барои васеъ кардани иқтидори иқтисодӣ сафарбар бояд намуд. Бо ин роҳ бартарияти зерсохторҳо барои рушди иқтидори иқтисодии минтақа ва васеъ гардидани иқтидори андозӣ фароҳам оварда мешавад [1; 4; 6; 7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Барои васеъ намудани иқтидори андозии минтақа аз ҳисоби воридоти воқеии андоз, қарзҳои андозӣ ва имтиёзҳои андозӣ зарурате дар пеш меистад, ки чиҳати васеъ кардани иқтидори андозии минтақа омилҳои пардохтҳои андозӣ аз ҳисоби амалигардии санҷишҳои андозӣ ва талафоти андоз аз рӯйи пинҳонгардони даромадҳои субъектҳои хоҷагидор ба инобат гирифта шаванд.

2. Муайян гардид, ки дар пояи Барномаи маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025 ва амалинамоии он дар густариши иқтидори андозии минтақа муҳим буда, тавассути коркарди модули нави компютерӣ баҳисобгирӣ, назорат ва андозбандии даромади субъектҳои инфиродӣ роҳандозӣ карда шавад.

3. Бо ҳадафи ба даст овардан ва ноил гардидани сатҳи лозимаи хизматрасониҳо ва риоянамоии адолати иҷтимоӣ субъектҳои иқтисодӣ бояд ҳама навъҳои андозҳоро вобаста ба минтақаи ба қайдгирифта шуда, пардохт намоянд. Ба унвони мисол бархе аз шахсони воқеӣ маблағи андоз аз воситаҳои нақлиётро дар навоҳии бақайд гирифташуда пардохт намеkunанд, чунин амал боиси коҳишёбии иқтидори андозии минтақа мегардад.

4. Дар рафти ба назар гирифтани усулҳои воқеӣ ва дар натиҷаи ба инобат гирифтани санҷишоти андозӣ ва иқтисоди пӯшида дар манотиқи Хатлон иловатан таҳкурсӣ барои шаклгирии иқтидори андозӣ ба вуқӯ мепаївандад. Чунки дар давраи таҳлилӣ муайян карда шуд, ки тибқи усули мазкур иқтидори андозии минтақа 46,5% афзоиш меёбад. Инчунин, дар давраи таҳлилӣ тафовути байни иқтидори андозӣ тибқи усули мазкур нисбат ба воридоти воқеии андоз 829,4 ва 1103,9 млн сомони ро ташкил медиҳад.

5. Ҷиҳати баҳогузори и шаклгирии иқтидори андозӣ ба назар гирифтани таҳкурсӣ ва авомии таъсиргузор мувофиқи аҳдоф буда, манобеи таби ии манотиқи Хатлон бояд ончунон ба назар гирифта шаванд, ки тавонанд дар васеъсозии заминаи андозӣ мусоидатофар бошанд. Яъне, таъмини ҳамоҳангии корхонаҳои саноатӣ аграрӣ вобаста ба хусусиятҳои ҷойгиршавии захираҳои табиӣ бунёд карда шуда, дар ҳамин замина, иқтидори андозӣ васеъ гардида, устувории молиявиро дар минтақа таъмин менамоянд. Раванди мазкур дар татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2030 мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки иқтидори истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва дар ҳамин замина, иқтидори андозии минтақа афзоиш ёбанд.

6. Ҳамаҷониба вусъат бахшидани масоили кумақрасонӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин радиф, густариши иқтидори андозии манотик аз татбиқи

амалҳои зерин бастагии зиёд дорад: сафарбарсозии фурсатҳои имтиёзоти андоз дар муҳимтарин самтҳои бахши воқеӣ бо аҳдофи созмондиҳии иқтисодӣ, махсусан дар доира ва ҳудуди занҷираи арзиши иловашуда; бо мақсади муфидгардонии таъсири омилҳои инсонӣ дар таъмини саривақтии андоз роҳандозӣ намудани раванди пурраи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ; дар доираи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ роҳандозии раванди содагардонии қоидаҳои интиҳоб ва гузариши мустақилонаи низомҳои андоз.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон //Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. - с.2012., №9, мод. 838, с. 2013, №12, мод. 889, мод.890; с. 2015, №3, мод. 210.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. – 340 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021” [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.11.2022, № 230.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025» аз 30.12.2019, №643.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 26.01.2021. [манбаи электронӣ]. – URL: <https://prezident.tj/event/missives/24850> (санаи муроҷиат: 12.09.2022)
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 23.12.2022. [манбаи электронӣ]. – URL: <https://prezident.tj/event/missives/27245> (санаи муроҷиат: 23.10.2023)
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016.- 104 с.
8. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2021-2025.

Захираҳои электронӣ:

9. Большой энциклопедический словарь. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.vedu.ru/bigencdic/49861/>
10. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. - М.: Русский язык, 2000. - [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.efremova.info/word/potential.html#>.
11. Жилиева, М.И., Кабардова, И.А. Методика оценки налогового потенциала регионов РФ [Электронный ресурс]. - URL: http://science-bsea.bgita.ru/2010/ekonom_2010/jiljaeva_metod.htm

12. Лемешко, Н.С. Сравнительная характеристика методов оценки налогового потенциала регионов // Экономические науки. - 2012. - №7 (92). - [Электронный ресурс]. - URL: <http://ecsn.ru/download/journal/201207>

13. Мещерякова, Л.А. Оценка потенциальных возможностей региона в увеличении налоговых доходов бюджета // Региональная экономика: теория и практика. - 2008. - №7 (64). - [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.fin-izdat.ru/journal/region/detail.php?ID=9680>

14. Прокопенко, Р.А. Понятие и роль налогового потенциала в экономическом развитии региона // Современные наукоемкие технологии. - 2007. - №12. [Электронный ресурс]. - URL: http://www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=2834

15. Протасова, Н.Н. Налоговый потенциал региона: методические и структурные проблемы оценки. [Электронный ресурс]. - URL: <http://vectoreconomy.ru/images/publications/2017/10/taxes/Protasova.pdf>

16. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар аз 10.05.2019 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/20101> [санаи мурочиат: 25.05.2023].

Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

17. Абдуллоев, М.М. Андозбандии соҳибкорӣ инфиродӣ: комплекси таълимӣ-методӣ [Матн] / М.М. Абдуллоев. - Хучанд: Дабир, 2019. – 186 с.

18. Александров, И.М. Налоги и налоогобложение: учебник [Текст] / И.М. Александров. – М.: Дашков, 2007. – 547 с.

19. Аронов, А.В. Налоговая политика и налоговое администрирование: уч. пособие [Текст] / А.В. Аронов, В.А. Кашин. - М.: Экономистъ, 2006. – 591 с.

20. Бахнаева, Ф.Х. Финансовое планирование и моделирование налогового процесса региона. Монография [Текст] / Ф.Х. Бахнаева. - М.: Издательство «Финансы», 1999. – 167с.

21. Вачугов, И.В. Налоги и налоговый потенциал региона [Текст] / И.В. Вачугов. - Новгород: Изд. Гладкова О.В., 2003. – 72с.
22. Вохидов, У.М. Усулҳои иқтисодӣ-математикӣ дар андозбандӣ: монография [Матн] / У.М. Вохидов. – Душанбе: ДДМИТ, 2022. – 160 с.
23. Врублевский, О.В. Налоги и налогообложение [Текст] / О.В. Врублевский, М.В. Романовский. - СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
24. Гулмирзоев, Д. Назарияи андоз ва андозбандӣ: дастури таълимӣ [Матн] / Д. Гулмирзоев. - Душанбе: Сурушан, 2000. - 297 с.
25. Джабборов, Р.Т. Направления налогового регулирования в Таджикистане [Текст] / Р.Т. Джабборов. – Душанбе, 2002. – 184 с.
26. Дуканич, Л.В. Налоги и налогообложение [Текст] /Л.В. Дуканич. - Ростов на Дону: Феникс, 2000. – 431 с.
27. Захарьин, В.Р. Налоги и налогообложение: учеб.пособие [Текст] / В.Р. Захарьин. - М.: ИД «Форум»; ИНФРА-М, 2008. – 375 с.
28. Иброхимов, И.Р. Пути совершенствования налогово-бюджетной политики Таджикистана: монография [Текст] / И.Р. Иброхимов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 151 с.
29. Иброхимов, И.Р. Управление государственными финансами: учебник [Текст] / И.Р. Иброхимов, Р.М. Мирбобоев, Е.Ш. Мирзоева. – Душанбе. 2014. – 253 с.
30. Игониная, Л.Л. Налоговый потенциал региона: эффективность реализации и факторы роста: монография - Краснодар: Атри, 2010. - 164 с.
31. Исломов, Т.С. Системаи андози миллии Тоҷикистон [Матн] / Т.С. Исломов. - Душанбе, 2004. – 110 с.
32. Исломова, З.С. Бюджетно-налоговая политика: состояние, проблемы и перспективы развития: монография [Текст] / З.С. Исломова З.И. Юсупова, С.С. Мизроров. – Душанбе: СИ «Ахмед Рузи», 2014. – 124 с.
33. Кадочников, П. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации [Текст] / П. Кадочников, О.

Луговой и др. – М.: Российско-Канадский консорциум по вопросам прикладных экономических исследований, 2001. – 202 с.

34. Колчин, С.П. Налоги и налогообложение: учебное пособие [Текст] / С.П. Колчин. – М: Учебник, 2008. - 542 с.

35. Коровкин, В.В. Основы теории налогообложения [Текст] / В.В.Коровкин. - М.: Экономист, 2006. – 271 с.

36. Матрусов, Н.Д. Региональное прогнозирование и региональное развитие в России [Текст] / Н. Д. Матрусов. - Москва: Наука, 2007. – 219 с.

37. Маъдиев, С. Усулҳои омурию иқтисодии идоракунии гаронии андоз дар сатҳи корхона: монография [Матн] / С.Маъдиев, У.М. Воҳидов. – Душанбе, 2019. – 120 с.

38. Мельник, Д.Ю. Налоговый менеджмент: учебное пособие [Текст] / Д.Ю. Мельник. - М., 2000. – 240 с.

39. Миляков, Н.В. Налоги и налогообложение [Текст] / Н.В. Миляков. - 5-е изд. «Высшее образование». – М.: Инфра, 2009. - 202 с.

40. Митрюкова, Э.С. Налоговое планирование: анализ реальных схем: учеб. пособие [Текст] / Э.С. Митрюкова. - М: Эксмо, 2010. – 288 с.

41. Орифов, А. Бозор ва такмили системаи андоз: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография [Матн] / А. Орифов. – Хучанд: Раҳим Чалил, 1999. – 339 с.

42. Пансков, В.Г. Налоги и налогообложение: учебник и практикум для среднего профессионального образования программы [Текст] / В.Г. Пансков. - Издание шестое, исправленное и дополненное. - Москва: Изд-во Урайт. дом, 2019. – 436 с.

43. Пансков, В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации: учебник [Текст] / В.Г. Пансков. - пятое издание. – Москва: МЦФЭР, 2003. – 320 с.

44. Поляк, Г.Б. Налоги и налогообложение: учебное пособие для вузов [Текст] / Г.Б., Поляк, А.Е. Суглобова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юнити, 2010. – 562 с.

45. Пушкарёва, В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учебное пособие [Текст] / В.М. Пушкарёва. - М.: ИНФРА-М, 2015. – 256 с.
46. Раҳимзода, М.З. Танзими ҳуқуқи ғайриқонунии соҳибдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография [Матн] / М.З. Раҳимзода. - Душанбе, 2018. – 390 с.
47. Рощупкина, В.В. Оптимизация механизма оценки налогового потенциала: монография [Текст] / В.В. Рощупкина.–Ставрополь: Изд-во Северо-Кавказского государственного технического университета, 2008. – 184 с.
48. Саидмуродов, Л.Х. Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки [Текст] / Л.Х. Саидмуродов, Ф.М. Муминова, Р.М. Мирбобоев. – Душанбе, 2012. – 176с.
49. Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления: монография Л.Х. Саидмуродов, В.Д. Сабуров. – Душанбе: Матбуоти Уротеппа, 2020, – 176 с.
50. Салимова, М.М. Андоз ва андозбандӣ: васоити таълимӣ [Матн] / М.М. Салимова. – Хучанд: Меъроҷ, 2019. – 304 с.
51. Сирочов, Д. Мушкилоти андоз: монография [Матн] / Д. Сирочов. – Душанбе, 2000. – 107 с.
52. Соколов, А.А. Теория налогов: учебное пособие [Текст] / А.А. Соколов. - издание четвертое. - под общей редакцией Черника Д.Г.. – Москва: изд. «Финансы и статистика», 2001. – 240 с.
53. Солехзода, А.М. Налоговое администрирование в Республике Таджикистан: учебное пособие . [Текст] / А.М. Солехзода. - Душанбе: Мега-принт, 2018 – 176 с.
54. Соловьева, Н.А. Соотношение прямых и косвенных налогов в налоговой системе государства и тенденции его изменения [Текст] / Н.А. Соловьева //Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2017. - Том 7. - № 1А. – 220 с.

55. Степанова, В.В. Финансы и финансовый потенциал Архангельской области: монография [Текст] / В.В. Степанова, Г.Г. Суханов. - Архангельск: ИПЦ САФУ, 2013. - 160с.
56. Стрелец, Я.И. Налоговое планирование и прогнозирование: их практическое применение в РФ [Текст] / Я.И. Стрелец. - Воронеж, 2007. – 180с.
57. Улугходжаева, Х.Р. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Х.Р. Улугходжаева. – Душанбе: Ирфон, 2003.- 283 с.
58. Улугходжаева, Х.Р. Проблемы совершенствования налогового механизма в условиях обеспечения экономического роста – Душанбе: Ирфон, 2011. – 175 с.
59. Улуғҳочаева, Х.Р. Андоз ва андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ [Матн] / Х.Р. Улуғҳочаева. - Душанбе, 2009. – 350 с.
60. Улыбина, Л.В. Налоговый потенциал региона: проблемы формирования и перспективы развития [Текст] / Л.В. Улыбина. - Чебоксары: Новое время, 2008. - 132 с.
61. Ханафеев, Ф.Ф. Аналитическое обеспечение управления налоговым потенциалом региона: теория и методология: монография [Текст] / Ф.Ф. Ханафеев. - Москва: Проспект, 2008. - 231 с.
62. Черник, Д.К. Налоги: практика налогообложения [Текст] / Д.К. Черник. - Москва: Инфра-М, 2008. - 368 с.
63. Шомуродов, Ф. Андоз аз корхонаҳо ва шахрвандон [Матн] / Ф. Шомуродов. - Душанбе: Эр-граф, 2005. – 141 с.
64. Шомуродов, Ф. Асосҳои системаи миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф. Шомуродов. –Душанбе: Эр-граф, 2009. – 160 с.
65. Шомуродов, Ф. Низомии миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Шомуродов. - Душанбе, 2006. – 110 с.
66. Шомуродов, Ф. Низомҳои андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ / Ф Шомуродов. - Нашри аввал. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 280 с.

67. Шонасридинов, Н. Ҳукуқи соҳибкорӣ: васоити таълимӣ. Қисми 1 [Матн] / Н. Шонасридинов, Ф.М. Нодиров. - Душанбе: Прогресс, 2009. – 473 с.
68. Шонасридинов, Н. Ҳукуқи соҳибкорӣ: китоби дарсӣ. Қисми 2. [Матн] / Н. Шонасридинов, Ф.М. Нодиров. - Душанбе: Эр-граф, 2010. – 348 с.
69. Шукуров, С.М. Маъмурикунонии андоз: васоити таълимӣ [Матн] / С.М. Шукуров. – Душанбе: Олами китоб, 2014. – 117 с.
70. Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Т.Ф. Юткина. - Изд. 2-е перераб. и доп. - М., 2001. – 250 с.
71. Юткина Т. Ф. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Т. Ф. Юткина. – Издание второе, исправленное и укрупненный – М.: ИНФРА–М, 2001. – 576 с.
72. Юткина, Т.Ф. Налоги и налогообложение: учебник [Текст] / Т.Ф. Юткина. - М.: ИНФРА – М., 2002. – 429 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

73. Андрющенко, С.Н. Налоговая база региона: проблемы развития и формы регулирования [Текст] / С.Н. Андрющенко //Налоговая политика и практика. - 2004. - №10. – С. 28-30.
74. Архипцева, Л.М. Налоговый потенциал: теоретические и практические аспекты использования в планировании налоговых поступлений [Текст] / Л.М. Архипцева // Налоги и налогообложение. - 2008. - №7. - С. 39-46.
75. Бегматов, А.А. Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккули даромади буҷети давлатӣ [Матн] / А.А. Бегматов, Н.А. Солиев // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - № 4 (24). - С. 34- 42.
76. Бобоев, Ҷ. Низоми андозбандии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ. Бобоев, А. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 2 (18). - С. 129- 135.
77. Бобошко, В.И. Налоговое администрирование малого и среднего предпринимательства в Рязанской области [Текст] / В.И. Бобошко // Управление. - 2011. - №1/5. - С. 49-53.

78. Богачева, О.В. Налоговый потенциал и региональные счета [Текст]/ О.В. Богачева // Финансы. – 2000. – №3. – С. 21–23.
79. Богачева, О.В. Налоговый потенциал и региональные счета [Текст] / О.В. Богачева // Финансы. – 2015. – №2. - С. 29-32.
80. Васильева, М.В. Реализация целевых ориентиров налогового планирования на макроуровне с учетом институционально-функционального аспекта [Текст] / М.В.Васильева // Экономические и гуманитарные науки. – 2011. - №12 (239). – С.79-86.
81. Власова, Е.В. Налоговый потенциал как объективная экономическая категория [Текст] / Е.В .Власова // Вектор науки ТГУ. Сер. «Экономика и управление». - 2012. - № 1(8). - С. 12-16.
82. Волков, А.А. Эволюция научных подходов к содержанию и сущности налогового потенциала региона А.А. Волков // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - 2012. - №41. - С. 45-56.
83. Волошина, А.Н. Анализ налогового потенциала Белгородской области и пути повышения эффективности его использования [Текст] / А.Н. Волошина, Т.И. Федорова, А.В. Клименко // Налоговый вестник. - 2002. - №7. – С.13-21.
84. Воронина, Л.А. Мировой опыт налогового стимулирования инвестиций в развитие высокотехнологичных видов экономической деятельности [Текст] / Л.А. Воронина // Финансы и кредит. – 2012. - № 13. - С. 63-70.
85. Воҳидов, У.М. Равияҳои илмӣ-методии баҳодихии иқтисодии андозии сатҳи минтақавӣ [Матн] / У.М. Воҳидов, А.Х. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №4/1(33). - С. 173-178.
86. Воҳидов, У.М. Таҳлили омили воридоти андозӣ ва самаранокии он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.М. Воҳидов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо», (ДДМИТ, 7-уми майи соли 2022). - Душанбе, 2022. – С. 68-75.
87. Горский, И.В. Налоговый потенциал в механизме межбюджетных отношений [Текст] / И.В. Горский // Финансы. - 1999. - № 6. - С. 27-30.

88. Григорьянц, И.П. Оценка налогового потенциала субъектов РФ [Текст] / И.П. Григорьянц // Развитие и проблемы финансово-кредитных отношений: межвузовский сборник научных трудов. - Калининград: Балтийский институт экономики и финансов, 2000. – С. 67-74.
89. Зенченко, С.В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке [Текст] / С.В. Зенченко // Финансовая политика и БРЭР. - 2008. – С. 183-198.
90. Зерщиков, Ю.С. Налоговая концепция региона: функциональные границы и пределы самостоятельности [Текст] / Ю.С. Зерщиков // Юридический вестник. - 1999. - №3. – С. 126-130.
91. Игонина, Л.Л. О методиках оценки налогового потенциала региона – субъекта РФ [Текст] / Л.Л. Игонина, Д.Э. Кусраева // TERRA ECONOMICUS. - 2009. - Т.7. - №4 (ч. 2). - С. 197-201.
92. Исрапилов, Х.А. Налоговый потенциал региона: экономическое содержание и структурно-функциональная организация [Текст] / Х.А.Исрапилов, М.М. Сулейманов // Налоги и налогообложение. - 2017. - №6. - С. 58 - 70.
93. Каратаев, А.С. Инструментарий оценки налогового потенциала крупнейшего налогоплательщика [Текст] / А.С. Каратаев // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 4(14). – С. 226-229.
94. Кашина, Н.В. Методика расчетов налогового потенциала [Текст] / Н.В. Кашина // Финансы. - 2001. - №12. - С.35 - 38.
95. Кириллова, О.С. Экономический потенциал как база оценки налогового потенциала региона [Текст] / О.С. Кириллова // Финансы и кредит. - 2005. - №6 (174). – С. 32-37.
96. Коломиец, А.Л. Анализ концептуальных подходов и методов оценки налогового потенциала региона А.Л. Коломиец // Налоговый вестник. - 2000. - №2. - С.3-5.
97. Комплексная оценка налогового потенциала [Текст] / И.А. Коростелкина // Управленческий учет. - 2013. - №3. - С.47-56.

98. Кузнецов, Н.Г. Налоговый потенциал региональной экономики [Текст] / Н.Г. Кузнецов, В.М. Куделя, А.А. Шевченко // Инфраструктура рынка: проблемы и перспективы: ученые записки. Выпуск 3. - Ростов н/Д.: РГЭА, 1998. – С. 147-156.

99. Курникова, А.А. Методы оценки налогового потенциала региона [Текст] / А.А. Курникова // Проблемы экономики, финансов и управления производством: сборник научных трудов вузов России. - 2002. - Вып. 11. – С. 61-68.

100. Литвинова, В.В. Налоговый потенциал территории и его оценка [Текст] / В.В. Литвинова // Инновации, – 2017. – №4. – С. 56-64.

101. Баткибеков С., Кадочников П., Луговой О., Синельников С., Трунин И. Оценка налогового потенциала регионов и распределение финансовой помощи из федерального бюджета [Текст] / С. Баткибеков, П. Кадочников, О. Луговой, С. Синельников, И. Трунин // Совершенствование межбюджетных отношений в России. Сборник статей, М., ИЭПП, 2000, Серия "Научные труды" №24Р. - С. 83-237

102. Луговой, О.В. и др. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации О.В. Луговой и др. Под ред. Главацкой Н. - М.: ИЭПП, СЕРКА, 2001. – 178 с.

103. Лятина, Е.В. Налоговый потенциал как финансовый индикатор состояния российской экономики [Текст] / Е.В. Лятина // Вестник Казанский технологический университет. – 2008. – №4. - С. 57-65.

104. Маъдиев, С. Масъалаҳои мубрами таҳлили оморӣ-математикии воридоти андозӣ ва мақоми он дар идоракунии молиявии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С. Маъдиев, У.М. Воҳидов // Маводи конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (21 – 23-юми майи соли 2022). – Душанбе: ДМТ, 2022. - С. 711-712.

105. Маъмуров, А.М. Сочетание фискальных и стимулирующих функций налоговой системы в обеспечении финансово-экономической безопасности

[Текст] / А.М. Маъмуров, Т.М. Тухтаев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2012. – № 3(51). – С. 136-147.

106. Маъмуров, А.М. Баҳоидиҳии иқтидор ва тамоюли нишондиҳандаҳои асосии ҷамъоварии андоз дар вилояти Суғд [Матн] /А.М. Маъмуров, Х.Х. Исмаилов // Ахбори ДДҲБСТ, силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хучанд. - 2021. - №2 (87). - С. 41-55.

107. Мельникова, Н.П. Развитие налогового администрирования в России [Текст] / Н.П. Мельникова //Финансы и кредит. – М. - 2006. - № 5. – С. 55-64.

108. Миронов А.А. Налоговый потенциал, его роль и место в системе налоговых отношений [Текст] / А.А. Миронов // Экономические науки. - 2011. - № 1(74). - С. 316-320.

109. Митюрникова, Л.А. Налогообложение – один из важнейших факторов развития рыночной экономики и малого предпринимательства в сфере сервиса [Текст] / Л.А. Митюрникова // Сервис в России и за рубежом. –2009. - №1 (5). - С.161-165.

110. Мошков, С.С. Эффективность развития налогового потенциала региона [Текст] / С.С. Мошков // Инновационное развитие экономики. - 2012. - № 6(12). - С. 55-58.

111. Новикова, А.И. Налоговая статистика и прогнозирование налоговой базы регионов [Текст] / А.И. Новикова, А.Д. Мельник, В.П. Золотарев // Налоговый вестник. - 2000. - №11. – С. 3-9.

112. Оймахмадов, Г.Н. Сиёсати буҷетии андозии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Г.Н. Оймахмадов, Ш. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - № 4/1 (29). - С. 60- 66.

113. Осипов, С.Л. Вариативные модели измерения налогового потенциала [Текст] / С.Л. Осипов, Е.С. Осипова // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. - 2010. - №IV-2 (4). - С. 135-143.

114. Осипова, Е.С. Формирование и оценка налогового потенциала субъекта Российской Федерации [Текст] / Е.С. Осипова // Налоги. - 2012. - № 2. - С. 26-29.
115. Осипова, Е.С. Развитие субфедерального налогового потенциала в России [Текст] / Е.С. Осипова // Финансовая экономика. - 2009. – № 5. – С.35-39.
116. Прокопенко, Р.А. Понятие и роль налогового потенциала в экономическом развитии региона [Текст] / Р.А. Прокопенко // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – №12. – С. 113-115.
117. Ризокулов, Т.Р. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва нақши он дар ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ [Матн] / Т.Р. Ризокулов // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 1 (25). - С. 15- 20.
118. Рошупкина, В.В. Логическая структура налогового потенциала региона [Текст] / В.В. Рошупкина // Региональная экономика: теория и практика. - 2010. - №2 (137). - С. 43-48.
119. Рошупкина, В.В. Методология эффективного использования налогового потенциала микрорегиона [Текст] / В.В. Рошупкина // Финансы. Аналитика: наука и опыт. – 2012. – №10. – С. 97-104.
120. Саакян, Р.А. О некоторых аспектах налогового прогнозирования и планирования Р.А. Саакян, Г.И. Ананьева // Налоговый вестник. - 2000. - №12. – С. 123-130.
121. Сабуров, В.Д. Налоговый потенциал Согдийской области: анализ и пути совершенствования [Текст] / В.Д. Сабуров // Вестник ТГУПБП. - 2014. - №3 - С. 76-81.
122. Симонов, А.Ю. Налоговый потенциал [Текст] / А.Ю. Симонов // Молодой ученый. - 2014. - № 1 (60). - С.423-425.
123. Тӯхтаев, Т.М. Ҷанбаҳои назариявӣю методӣи иқтисодӣи андозии минтақа: муаммо ва дурнамои татбиқ [Матн] / Т.М. Тӯхтаев, Х.Х. Исматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No 4(28). – С. 126-136.

124. Филобокова, Л.Ю. Оптимизация налоговой политики малого предприятия: оценка и управление [Текст] / Л.Ю. Филобокова // Аудит и финансовый анализ. - 2010. - № 4. - С.62-66.

125. Черногор Л.Г. Об оценке налогового потенциала Астраханской области с использованием репрезентативной налоговой системы [Текст] / Л.Г. Черногор // Налоговый вестник. - 2003. - № 3. - С. 129-131.

126. Ҳайтов, С.П. Вазифаи андоз ва шаклҳои амалӣ гардонидани он дар муносибатҳои иқтисодӣ бо бозоргонӣ [Матн] / С.П. Ҳайтов // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - № 3 (32). - С. 138-143.

127. Ҳасанзода, Я. Роҳҳои такмили танзими низоми андоз (дар асоси таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ) / Я. Ҳасанзода // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - № 2 (22). - С. 138-144.

128. Чонмамадов, Ш.Б. Такмили механизми танзими буҷетӣ андозии рушди минтақаи Рашт [Матн] / Ш.Б. Чонмамадов, С.А. Деҳқонов // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 1 (35). - С. 76- 82.

129. Чумабоев, Х.Қ. Масъалаҳои маъмурикунонии низоми андози миллий дар шароити имрӯза / Х.Қ. Чумабоев // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 3 (19). - С. 145- 150.

130. Чумабоев, Х.Қ. Чамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи назорати андозӣ дар сатҳи минтақа [Матн] / Х.Қ. Чумабоев, А.М. Маъмуров // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 4 (28). - С. 91- 101.

131. Шалюхина, М.Н. Налоговый потенциал региона: проблемы оценки, формирования и эффективного использования [Текст] / М.Н. Шалюхина // Налоговый вестник. - 2014. – №1. – С. 31–34.

132. Шемякина, М.С. Генезис категории «налоговый потенциал» [Текст] / М.С. Шемякина // Налоги и налогообложение. - 2013. - № 9. - С.689 – 704.

133. Шералиев, Э.Н. Мавқеъ ва аҳаммияти имтиёзҳои андозӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Э.Н. Шералиев, С. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 1 (17). - С. 36- 43.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

134. Беков, Ф.Ш. Мукамалгардонии механизми баландбардории самаранокии воситаҳои бечети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.10 [Матн]/ Ф.Ш. Беков. – Душанбе, 2019. – 174 с.

135. Валиев, Н.Ш. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории хурд (дар мисоли савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / Н.Ш. Валиев. - Душанбе, 2021. - 186 с.

136. Вачугов, И.В. Налоговый потенциал региона, закономерности и резервы его роста: автореф... дисс. канд. экон. наук: [Текст] / И.В. Вачугов. - М., 2003. – 176с.

137. Воҳидов, У.М. Такмили усулҳои идоракунии гаронии андоз дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ (дар мисоли корхонаҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 05.13.10 [Матн] / У.М. Воҳидов. – Душанбе, 2018. – 159 с.

138. Давлатмуродов, Ш.М. Такмили механизми дастгирии молиявии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа: дисс. ...номз. илми иқтисодӣ: 08.00.10 [Матн]/ Ш.М. Давлатмуродов. – Душанбе, 2019. – 190 с.

139. Давлатов, Д.С. Такмили танзими андозии иқтисоди миллий (дар маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ): дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.10 [Матн]/ Д.С. Давлатов. - Душанбе, 2021. - 183 с.

140. Дьякова, Е.Б. Формирование и оценка налогового потенциала региона (на примере Волгоградской области): дис. ... канд. экон. наук [Текст] / Дьякова Елена Борисовна. – Волгоград, 2002. – 229 с.

141. Иброхимов И.Р. Налогово-бюджетное регулирование экономики Таджикистана: автореферат дис... канд. экон. наук [Текст] / И.Р. Иброхимов. - Душанбе, 2006. – 24 с.

142. Кабиров, С.Ч. Ташаккулёбӣ ва истифодаи даромади буҷети хонаводаи аҳолии деҳот: дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.10 [Матн] / Кабиров Самариддин Ҷумахонович. – Душанбе, 2019. –165 с.

143. Калинина, О.В. Комплексная методика оценки налогового потенциала региона: авт. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук. [Текст] / О.В. Калинина. – Иваново, 2006. – 28 с.

144. Маъмуров, А.М. Такмили маъмурикунонии андоз дар низоми чораҳои танзими рушди иқтисодӣ миқтақа (тибқи маводи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / А.М. Маъмуров.- Хучанд, 2021. – 192 с.

145. Попенков, Д.Р. Налоговый потенциал субъекта федерации: оценка и прогнозирование по комплексным макроэкономическим показателям: автореф. дисс ... канд. экон. наук / Д.Р. Попенков. - Владивосток, 2006. – 26 с.

146. Пушин, С.А. Совершенствование системы налогообложения предприятий малого бизнеса на основе применения специальных налоговых режимов: дис. ... канд. экон. наук: / С.А. Пушин. – Краснодар, 2006. – 186 с.

147.Рощупкина, В.В. Теория и методология комплексной оценки налогового потенциала региона: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Рощупкина Виолетта Викторовна. - Ставрополь, 2014. – 367 с.

148. Сабуров, В.Д. Методы и инструменты совершенствования управления региональной системой налогового администрирования: дис... канд. экон. наук: 05.13.10 [Текст] / В.Д. Сабуров. – Душанбе, 2018. – 177 с.

149. Султонби, Р. Совершенствование налоговых отношений в условиях рыночной экономики: дис... канд. экон. наук: 08.00.01 [Текст] / Р. Султонби. - Душанбе, 2020. – 185 с.

150. Тоджибоева, Ф.Э. Влияние налогового механизма на развитие экономики Таджикистана: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Ф.Э. Тоджибоева. - Душанбе, 2020. – 149 с.

151. Шогунбеков, М.В. Совершенствование механизма налогово-бюджетной поддержки развития региона: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / М.В. Шогунбеков. - Душанбе, 2018. – 138 с.

152. Якубзода, М.С. Танзими андозбандӣ ва таъсири он ба фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... док. фалсафа (PhD): 6D050900 [Матн] / М.С. Якубзода. - Душанбе, 2021. – 207 с.

153. Яъқуб Ҳ. Масъалаҳои танзими давлатии иқтисодиёт тавассути низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... док. фалсафа (PhD): 6D050900 / Ҳ. Яъқуб. - Душанбе, 2021. – 190 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ ОИД БА МАВЗУИ ТАҲҚИҚОТ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Баротов, А.Х. Масъалаҳои назариявии сиёсати андоз ва амалигардонии он [Матн] / А.Х. Баротов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2019. - №2. - С.81-85. ISSN: 2413-5151

[2-М]. Баротов, А.Х. Роль межбюджетных отношений в социально-экономическом развитии регионов Республики Таджикистан [Текст] / Б.Дж. Джурахонзода, А.Х. Баротов // Финансово-экономический вестник. – Душанбе. - 2019. - №3. - С.157-165. ISSN: 2663-0389

[3-М]. Баротов, А.Х. Арзёбии иқтидори андозҳо ва нақши он дар таъмини иҷроиши буҷет [Матн] / А.Х. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2021. - №4/1(29). - С. 144 -150. ISSN: 2663-0389

[4-М]. Баротов, А.Х. Равияҳои илмӣ-методии баҳодиҳии иқтидори андозии сатҳи минтақавӣ [Матн] / У.М. Воҳидов, А.Х. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2022. - №4/1(33). - С. 172-178. ISSN: 2663-0389

[5-М]. Баротов, А.Х. Таҳлили муқоисавии усулҳои муайян ва арзёбии иқтидори андозии минтақа [Матн] / Б.Ҷ. Чурахонзода, А.Х. Баротов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – Душанбе. - 2023. - №3. - С. 188-195. ISSN: 2310-3957

[6-М]. Баротов, А.Х. Омилҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / А.Х. Баротов // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе. - 2023. - №4/3 (65). - С. 170-177. ISSN: 2664-0651

[7-М]. Баротов, А.Х. Тадбирҳои барномавии рушди минтақа ва имкониятҳои ташаккулёбии иқтисодии андозӣ [Матн] / А.Х. Баротов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе. - 2024. - №2 (52). - С. 65-72. ISSN: 2308-054X

Дар дигар нашрияҳо:

[8-М]. Баротов, А.Х. Амалигардонии сиёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯхронӣ [Матн] / А.Х. Баротов // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи кормандони мақомоти андоз дар мавзӯи «Низомии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо», (ш.Душанбе, 7 майи соли 2022). – Душанбе: ДДМИТ. – 2022. - С.33-39.

[9-М]. Баротов, А.Х. Нақши сиёсати андоз дар тақмили андозбандии ғайриқонунии соҳибкорони инфиродии тибқи патент ва шаҳодатнома ғайриқонунигаранда [Матн] / А.Х. Баротов, А.Н. Садуллоев // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди менеҷменти инноватсионӣ ва нақши он дар татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар», бахшида ба 30 солагии иҷлосияи 16-уми шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш.Душанбе, 29 октябри соли 2022). – Душанбе: ДДМИТ. -2022. - С.374-378.

[10-М]. Баротов, А.Х. Таҳлили муқоисавии усулҳои арзёбии иқтисодии андози минтақа [Матн] / А.Х. Баротов, Б.С. Файзуллоев // Маводҳои конференсияи илмӣ- амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Арзёбии ҳолати ғайриқонунии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», бахшида ба солҳои рушди саноат 2022-2026 (ш.Душанбе, 6-уми майи соли 2023). – Душанбе: ДДМИТ. - 2023. – С. 496-500

[11-М]. Баротов, А.Х. Асосҳои назариявии иқтисодии андози минтақа [Матн] / А.Х. Баротов // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридивазкунии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат 2022-2026» (ш.Душанбе, 23 декабри соли 2023). – Душанбе: ДДМИТ. - 2023. – С. 285-290

[12-М]. Баротов, А.Х. Баҳодихӣ ва муайян намудани иқтисодии андозии минтақа бо таҳлили муқоисавии якҷанд усулҳо [Матн] / А.Х. Баротов // Маводи конференсияи илмӣ- амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат (2022-2026)» (ш. Душанбе, 1 апрели соли 2024). – Душанбе: ДДМИТ. - 2024. – С. 518-523

[13-М]. Баротов, А.Х. Усулҳо ва муносибатҳои баҳодихии иқтисодии андозии минтақаҳо [Матн] / А.Х. Баротов // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмӣ назариявии ҳаёти устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (ш.Душанбе, 15-20 апрели соли 2024). – Душанбе: ДДМИТ. - 2024. – С. 281-285.